

MASTER'S THESIS

De strijd om inspraak

De versterking van het democratisch proces in de stadsvernieuwing in de Indische Buurt te Amsterdam, 1970-1990

Ruisch, Karin

Award date:
2019

Awarding institution:
Department Philosophy and History

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

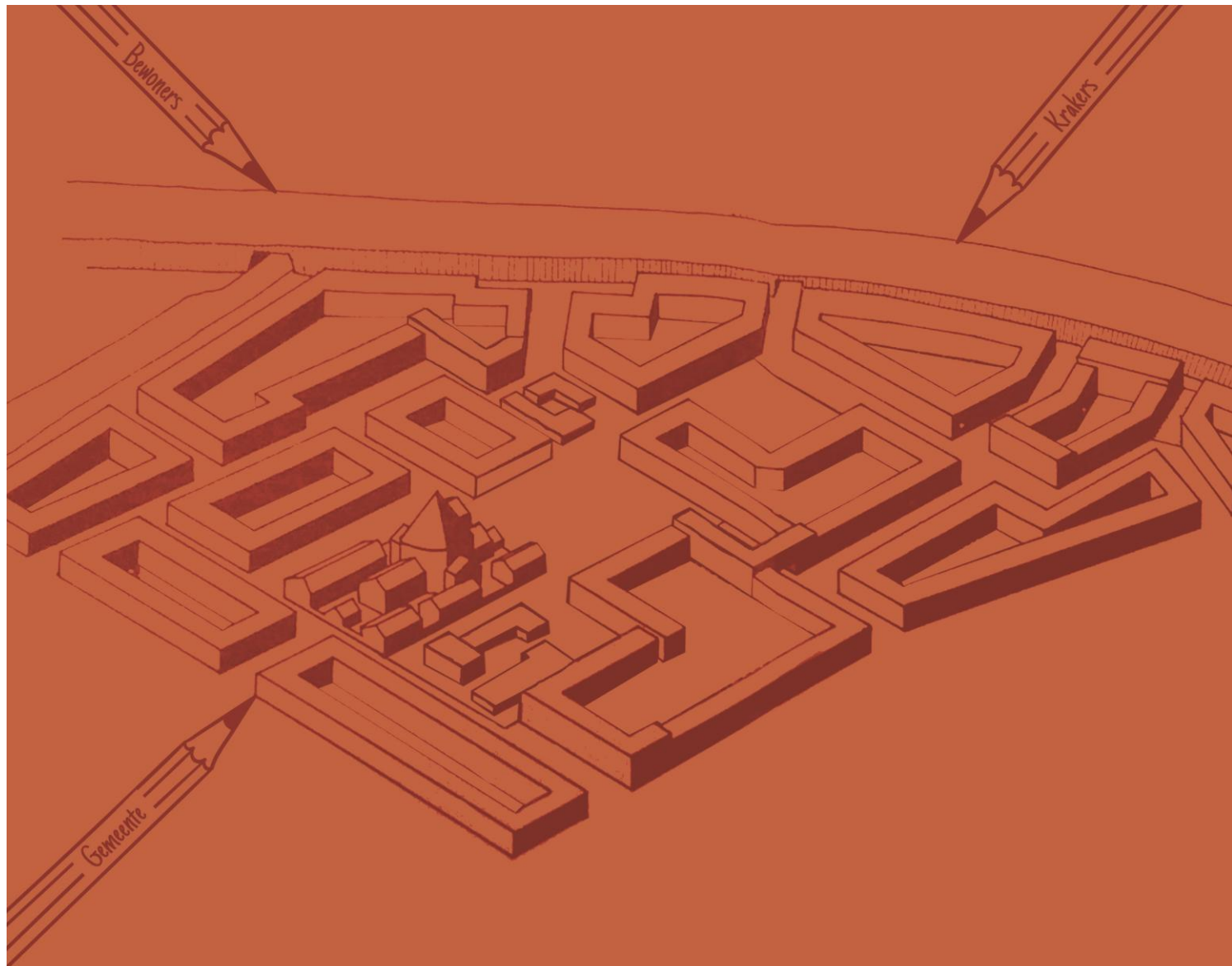
pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 05. May. 2023

Open Universiteit
www.ou.nl

DE STRIJD OM INSPRAAK

De versterking van het democratisch proces in de stadsvernieuwing
in de Indische Buurt te Amsterdam, 1970 - 1990

THE STRUGGLE FOR PUBLIC PARTICIPATION

The reinforcement of the democratic process in the city renewal
in the *Indische Buurt* in Amsterdam, 1970-1990

Karin Ruisch

Masterscriptie Cultuurwetenschappen
Open Universiteit Heerlen

**Karin Ruisch
Schagerlaan 63
1097HP Amsterdam
telefoon: 0651519751
nummer: 878304721
omslagontwerp: Julie de Lange**

**begeleider: dr. Janny Bloembergen-Lukkes
examinator: dr. Frank Inklaar
5 juli 2019**

Dankwoord

Ik ben veel dank verschuldigd aan mijn begeleidster, Dr. Janny Bloembergen-Lukkes voor haar duidelijke en uitgewerkte opmerkingen bij mijn scriptie. Het was een plezier door haar begeleid te worden. Daarnaast dank ik mijn zus, Stella Ruisch, voor haar redactie van mijn voltooide scriptie, waardoor deze zeker beter leesbaar is geworden. Mijn echtgenoot hielp mij de diepere geheimen van het programma *Word* te begrijpen en ving mij op als ik weer eens radeloos werd van de ondoorgrondelijke techniek van de computer. Ik ben zo gelukkig om een dochter te hebben die grafisch vormgever is. Zij heeft een prachtig voorblad voor mijn scriptie ontworpen. Verder hebben familie en vrienden veel geduld en begrip getoond wanneer ik door het werk aan mijn scriptie weinig tijd voor ze had.

Karin Ruisch

Inhoud

Inleiding.....	9
-----------------------	----------

Hoofdstuk 1 De versterking van het democratisch proces in Nederland in de jaren zestig en zeventig.....	12
--	-----------

Inleiding

1.1 Definitie van democratie, democratisering en democratiseringsproces

1.2 De aanloop tot de versterking van het democratisch proces door de inzet van meer inspraak in de jaren zestig

1.2.1 Rol van de jongeren

1.2.2 Breed gedragen maatschappijkritiek

1.2.3 Een wereldwijde beweging

1.2.4 Actievormen

1.3 De jaren zeventig: toenemende democratisering

1.3.1 Politisering van de maatschappijkritiek

1.3.2 De rol van het gezag

Hoofdstuk 2 Stadsvernieuwing in Nederland, Amsterdam en de Indische Buurt te Amsterdam.....	25
--	-----------

Inleiding

2.1 Volkshuisvestingsbeleid in Nederland van 1900-1990

2.1.1 Volkshuisvesting in de periode 1900 tot 1940

2.1.2 Volkshuisvesting in de periode 1945 tot 1970

2.1.3 Stadsvernieuwing in Nederland in de periode 1970 tot 1990

2.2 Stadsvernieuwing in Amsterdam

2.2.1 Volkshuisvesting in Amsterdam in de periode 1900 tot 1945

2.2.2 Volkshuisvesting tussen 1945 en 1970 in Amsterdam

2.2.3 Stadsvernieuwing in Amsterdam van 1970 tot 1990

2.3 Stadsvernieuwing in de Indische Buurt

2.3.1 De Indische Buurt tussen 1900 en 1970

2.3.2 Stadsvernieuwing in de Indische Buurt van 1970-1990

Hoofdstuk 3 Visies op gemeenschapsopbouw, democratisering en verzet van burgers.....39

Inleiding

3.1 Visies op stedenbouw, democratisering en gemeenschapsopbouw volgens

Den Hartog en Mamadouh

3.1.1 Visie van Den Hartog op stedenbouw, democratisering en gemeenschapsopbouw

3.1.2 De stadsvisies van krakers en overheid volgens Mamadouh

3.2 Visies van Schuyt op burgerlijke ongehoorzaamheid en van Mamadouh op de acties van krakers

3.2.1 Visies van Schuyt op burgerlijke ongehoorzaamheid

3.2.2 Visie op de acties van krakers van Mamadouh

3.3 Democratisering vanuit het bestuur volgens Grin en anderen

Hoofdstuk 4 De strijd om inspraak van krakers en bewoners met het gemeentebestuur in de stadsvernieuwing in de Indische Buurt van 1970-1990.....53

Inleiding

4.1 Organisatie en overlegvormen van het gemeentebestuur met de bewoners tijdens de stadsvernieuwing in Amsterdam

4.1.1 Afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing

4.1.2 Projectgroepen

4.1.3 Ambtelijke Buurtgroep Indische Buurt

4.1.4 Voorpost en Voorpostambtenaar Indische Buurt

4.2 Overlegvormen van bewoners

4.2.1 Werkgroep Wonen

4.2.2 Bewonersgroep *Samen Sterker*

4.2.3 Buurtoverleg

4.2.4 Buurtwinkel

4.3 Overlegvormen van de krakers

4.3.1 De kraakbeweging in Amsterdam

4.3.2 Overlegvormen van de Kraakgroep Indische Buurt

4.4 Samenvatting

Hoofdstuk 5 Drie voorbeelden van het verloop van de strijd om inspraak van bewoners en krakers in de stadsvernieuwing in de Indische Buurt van

1970-1990.....70

Inleiding

5.1 Samenwerking tussen bewoners en ABG bij tot het stand komen van de

Nota van Uitgangspunten voor de Indische Buurt

5.1.1 Start van het Experiment Indische Buurt

5.1.2 Verloop van het Experiment Indische Buurt

5.2 Verloop van de contacten met het gemeentebestuur, bewoners en

krakers over de bouw van koopwoningen tussen 1975 en 1979 in de Indische Buurt

5.2.1 Plannen voor koopwoningen en de oprichting van de Antikoopwoningengroep

5.2.2 De activiteiten van de Antikoopwoningengroep

5.3 Het ontruimen van panden in de Indische Buurt en de contacten tussen gemeentebestuur, bewoners en krakers

5.3.1 Herhuisvestingsproblemen van krakers

5.3.2 Overleg met het gemeentebestuur over tijdelijke huurcontracten

5.4 Samenvatting

Hoofdstuk 6 De versterking van het democratisch proces en de strijd om inspraak in de jaren zeventig tot negentig in de Indische Buurt.....85

Inleiding

6.1 Gemeenschapsopbouw en stadsvisie van gemeentebestuur, bewoners en krakers in de Indische Buurt

6.2 Burgerlijke ongehoorzaamheid in de Indische Buurt

6.3 De strijd om inspraak en de versterking van het democratisch proces door de inzet van meer inspraak

Summary.....96

Bronnenlijst.....99

Literatuurlijst.....100

Inleiding

In de jaren zeventig van de vorige eeuw ontstond op sommige terreinen in de maatschappij verzet tegen de bestaande orde. Er waren demonstraties en acties tegen overheidsbeleid op het terrein van onder andere de politiek, het onderwijs en de volkshuisvesting. Veelal ging het om jonge mensen die zich in groepen verenigden, zoals in Amsterdam bijvoorbeeld de provo's, kabouters en krakers.¹ Het Amsterdamse gemeentebestuur probeerde in eerste instantie dit verzet neer te slaan maar geleidelijk aan veranderde de koers en werden er vormen van overleg met de bevolking in het leven geroepen. Hierdoor groeide de deelname van burgers aan de politiek en aan maatschappelijke instellingen. Ook op het gebied van de volkshuisvesting gebeurde er veel. Hier roerde zich de kraakbeweging. Deze ontwikkeling naar participatie van burgers in het bestuur wordt wel de democratisering van de maatschappij genoemd.²

Na de Tweede Wereldoorlog verkeerden de oude buurten van de grote steden in Nederland in slechte staat. De landelijke overheid maakte plannen deze buurten te vernieuwen door over te gaan tot grootschalige sloop en nieuwbouw, nadat de bouw van uitbreidingswijken tijdens de wederopbouw was voltooid. Er ontstond massaal protest tegen deze plannen. De kraakbeweging voerde met de bewoners actie voor kleinschalige stadsvernieuwing, gericht op behoud en herstel. Bewoners en krakers in de Indische Buurt in Amsterdam eisten meer inspraak bij de stadsvernieuwingplannen. Dit had tot gevolg dat het gemeentebestuur met de bewoners in overleg trad over de stadsvernieuwingplannen. De stadsvernieuwing in de Indische Buurt vond plaats tussen 1970 en 1990.³

Deze studie richt zich op de wijze waarop de versterking van het democratisch proces door de inzet van inspraak tot stand kwam bij de stadsvernieuwing in de Indische Buurt in Amsterdam in de genoemde periode. De keuze om dit proces te bestuderen in Amsterdam komt voort uit de betrokkenheid van Schaefer als wethouder Stadsvernieuwing in Amsterdam tussen 1978 en 1986 na staatsecretaris Stadsvernieuwing te zijn geweest tussen 1973-1977.⁴ Hierdoor is hij belangrijk geweest voor de stadsvernieuwing in de steden van Nederland en zeker voor de stadsvernieuwing in Amsterdam vanwege zijn wethouderschap.

---

¹ Kees Schuyt en Ed Taverne, *Nederlandse cultuur in Europese context. 1950, welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000) 391-398.

² Ibidem 401.

³ Ed Taverne en Irmin Visser, *Stedebouw, de geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden* (Nijmegen 2004) 300.

⁴ Herman de Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling. De strijd om de stadsvernieuwing* (Amsterdam 2010) 81 en 403.

In de Indische Buurt is in tegenstelling tot het geweld van krakers in de Staatsliedenbuurt, de stadsvernieuwing verlopen via acties en overleg van bewoners en krakers samen. Ook was er geen sterke actiegroep actief zoals De Sterke Arm in de Dapperbuurt die voornamelijk uit kunstenaars en studenten bestond. Dat maakt het interessant om te bestuderen welke rol de versterking van het democratisch proces dat in die jaren in Nederland gaande was, speelde bij het tot stand komen van de stadsvernieuwing in de Indische Buurt.⁵

Studies op het gebied van de stadsvernieuwing leggen de nadruk op het verloop. In dit onderzoek wordt de nadruk gelegd op het proces tot stadsvernieuwing. Er wordt naast de rol van de krakers juist aandacht besteed aan de rol van bewoners. De rol van krakers is al vaak onderwerp van studie geweest, waarbij de samenwerking van krakers en bewoners minder aan bod kwam. Vooral in hoofdstuk vier wordt beschreven hoe de bewoners van de Indische Buurt zich organiseerden en om inspraak vroegen.

In het eerste hoofdstuk wordt de opkomst van de protestbewegingen in Nederland beschreven als achtergrond voor dit onderzoek naar de strijd om inspraak ter versterking van het democratisch proces in de Indische Buurt. Diverse studies over dit onderwerp worden besproken. De opkomst van de protestbewegingen in Nederland worden verder in verband gebracht met de protestbewegingen wereldwijd.

In hoofdstuk twee komt de stadsvernieuwing aan de orde in de context van de geschiedenis van de volkshuisvesting vanaf begin twintigste eeuw in Nederland, in Amsterdam en de Indische Buurt. Daarbij is voornamelijk gebruikt gemaakt van twee uitgebreide studies naar de stadsvernieuwing in Nederland en Amsterdam van De Liagre Böhl. De gedetailleerdheid maakt ze geschikt om de geschiedenis van de stadsvernieuwing te schetsen.

In hoofdstuk drie komen theorieën over gemeenschapsopbouw, democratisering en stadsvisies van gemeentebestuur en krakers aan de orde aan de hand van twee studies. De eerste is van Den Hartog en bespreekt stedenbouw in samenhang met gemeenschapsopbouw en democratisering. De tweede is een studie van Mamadouh naar stedelijke sociale bewegingen en bespreekt de verschillende stadsvisies van bestuur en krakers, groepen die met elkaar botsten in de beschreven periode in Nederland. Verder worden de acties van de protestbewegingen in verband gebracht met de ideeën over burgerlijke ongehoorzaamheid aan de hand van de studie van Schuyt. Tot slot worden theorieën over democratische

---

⁵ Herman de Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling*, 356-364 en 197-200.

bestuursvormen besproken aan de hand van de studie van Grin en anderen over dit onderwerp.

In hoofdstuk vier worden de organisaties in de Indische Buurt besproken die door het gemeentebestuur werden ingesteld om contact met de bewoners te onderhouden over de stadsvernieuwing. Ook komen de diverse bewonersgroepen aan bod en de organisatie van de krakers in de Indische Buurt, gerelateerd aan de kraakbeweging in Amsterdam.

In hoofdstuk vijf komt het verloop van de contacten tussen gemeentebestuur, bewoners en krakers in de Indische Buurt aan de orde rond drie onderwerpen. Deze ontwikkelingen worden in verband gebracht met de inspraak en de versterking van het democratisch proces die op gang kwam. Ten eerste wordt het ontstaan en verloop van de samenwerking tussen bewoners en ambtenaren bij het tot stand komen van de *Nota van Uitgangspunten voor de Indische Buurt* beschreven. Daarna volgen de contacten van bewoners en krakers met het gemeentebestuur over de bouw van koopwoningen. Als derde worden de contacten besproken tussen krakers en gemeentebestuur over de herhuisvesting van de krakers als zij uit de gekraakte woningen moesten vertrekken voor sloop.

Voor de hoofdstukken vier en vijf is gebruik gemaakt van archieven van het gemeentebestuur in het stadsarchief te Amsterdam en het archief van de Kraakgroep Indische Buurt in het Internationaal Instituut Sociale Geschiedenis in Amsterdam.

In hoofdstuk zes wordt ten slotte de versterking van het democratisch proces door de inzet van meer inspraak in verband gebracht met de theorieën uit hoofdstuk drie rond gemeenschapsopbouw, stadsvisies, burgerlijke ongehoorzaamheid en democratische bestuursvormen.

Hoofdstuk 1 De versterking van het democratisch proces in Nederland in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw

Inleiding

In dit hoofdstuk belicht ik de versterking van het democratisch proces door de inzet van meer inspraak dat op gang kwam in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw. Dit proces vormt de basis voor mijn vraagstelling. Het speelde een rol in de contacten tussen krakers, andere bewoners en het gemeentebestuur ten tijde van de stadsvernieuwing in de jaren zeventig en tachtig in Amsterdam en met name in de Indische Buurt, de wijk die centraal staat in dit onderzoek. Snelle veranderingen in de politiek en maatschappij leidden tot meer democratie in het landelijk en gemeentelijk bestuur. Burgers kregen meer inspraak. In dit hoofdstuk komt naar voren welke gebeurtenissen een rol speelden in het toenemen van inspraak in dit tijdvak en welke groepen burgers daarbij betrokken waren. Ook worden achtergronden van de gebeurtenissen belicht.

1.1 Definitie van democratie, democratisering en democratiseringsproces

Het woord democratie is afgeleid van de Griekse woorden 'demos' dat 'volk' betekent en 'kratein' dat 'heersen' of 'regeren' betekent. Samen betekent het dan 'volksheerschappij' of 'volksregering'.⁶ Het gaat uit van het principe dat alle mensen vrij zijn en gelijkwaardig aan elkaar. Vrijheid en gelijkheid kunnen echter met elkaar in conflict raken. Dit conflict kon in vroegere eeuwen leiden tot oorlogen en bloedige vetes. Zo kwam het ook in Nederland in de periode van de jaren zestig en zeventig tot heftige conflicten tussen gezag en burgers. Kees Schuyt stelt in zijn studie *Steunberen van de samenleving* dat het ontstaan van de rechtspraak vanwege de conflicten tussen vrijheid en gelijkheid even belangrijk was als het ontstaan van democratie. Het voorzag in bemiddeling bij conflicten tussen burgers en hielp zo de gemeenschap te stabiliseren. De woorden democratie en rechtsstaat zijn daarom onlosmakelijk met elkaar verbonden.⁷

Omgaan met minderheden wanneer de meerderheid regeert, blijft een heet hangijzer in elke democratie. Alexis de Tocqueville benoemde dit probleem al na afloop van de Franse

---

⁶ <https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Democratie>.

⁷ Kees Schuyt, *Steunberen van de samenleving* (Amsterdam 2006) 113 en 114.

revolutie en zijn reis door de pas gestichte Verenigde Staten.⁸ Sinds de Franse revolutie en het ontstaan van de Verenigde Staten is de democratie in West-Europa de meest voorkomende regeringsvorm geworden.⁹ Democratie heeft echter vele vormen en blijft zich ontwikkelen.¹⁰ Ook Nederland kende verschillende vormen van democratisch bestuur sinds in 1798 in de Bataafse Republiek de eerste grondwet tot stand kwam.¹¹ Het democratisch gehalte verbeterde met elke uitbreiding van het kiesrecht voor meer burgers, met als laatste het actieve stemrecht voor vrouwen ingaande op 1 januari 1920.¹²

Onder de versterking van het democratisch proces versta ik het toenemen van zeggenschap van burgers bij de gang van zaken in de maatschappij. Niet alleen via de politieke vertegenwoordiging maar ook door inspraak in de besluitvorming over maatschappelijke zaken zoals huisvesting en woonomgeving. In dit onderzoek wordt besproken hoe er met besluitvorming rond conflicten tussen burgers en gezag werd omgegaan.

De versterking van het democratisch proces door inzet van meer inspraak bestaat uit alle maatschappelijke ontwikkelingen die leidden tot een grotere en meer directe rol van burgers bij politieke besluitvorming. In de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw versnelde dit proces van meer zeggenschap van burgers en ging een rol spelen op velerlei gebied, waaronder dat van de stadsvernieuwing. Dit proces ging gepaard met overschrijding van wetten en geweldpleging door burgers en gezag. Daarmee werd het democratisch gehalte van de samenleving in deze periode flink op de proef gesteld.

1.2 De aanloop tot de versterking van het democratisch proces in de jaren zestig

Ger Tillekens onderzocht in zijn studie *Nuchterheid en nozems* of de kiem voor de democratiseringstendensen die in de jaren zestig ontstonden al gelegd was in de jaren twintig en dertig. Tillekens haalt historici als Bleich en Van Weezel aan die in het interbellum democratische tendensen zagen ontstaan tijdens de toenmalige economische crisis en de daaropvolgende grote werkloosheid. Dit democratiseringsstreven is volgens hen alleen doorbroken tijdens de wederopbouw in de jaren vijftig. De prioriteit lag in deze periode bij het herstellen van de oorlogsschade en het weer voorzien in de eerste materiële behoeften.

---

⁸ <https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Democratie>.

⁹ D.J. Roorda e.a., *Overzicht van de nieuwe geschiedenis. De algemene geschiedenis van het einde der middeleeuwen tot 1870* (Groningen 1983) 198 en 256-257.

¹⁰ A. Bosch en L.H.M. Wessels, *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1919-1989* (Nijmegen 1992).

¹¹ <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/26823/de-grondwet-van-1798.html>.

¹² <https://www.parlement.com/id/vi6da99jvsh5/vrouwenkiesrecht>.

Tijdens de wederopbouw werden het politieke bestel en de maatschappij weer opgebouwd langs de lijnen zoals ze voor de Tweede Wereldoorlog hadden gefunctioneerd. Dit betekende een herstel van de verzuilde samenleving. Volgens historicus Blom was er geen sprake van een voortzetting van een democratiseringstendens ontstaan in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. Volgens hem waren er wel veranderingen te zien in het politieke bestel maar die hadden geen grote betekenis.¹³ De meeste historici zijn het erover eens dat het streven naar meer democratisering begon bij de toenemende secularisatie en het verdwijnen van de verzuiling in de maatschappij tijdens de jaren vijftig.¹⁴

Een andere studie over dit tijdvak is de studie van socioloog Schuyt en architectuurhistoricus Taverne. Het is een brede cultuurgeschiedenis over de jaren vijftig en zestig met het jaartal 1948 als startpunt van een periode van onafgebroken economische groei, die tot 1973 zou duren. Een periode waarin de welvaart toenam en de verzorgingsstaat opgebouwd werd. In het hoofdstuk 'Opstand tegen het gezag: de jaren zestig' beschrijven zij de gebeurtenissen die leidden tot toename van zeggenschap van burgers in dit tijdvak.¹⁵ Voorbeelden van de groeiende welvaart zijn de invoering van de vrije zaterdag in 1960 en van vakantierechten in 1966. Vanaf 1968 kregen werknemers ook vakantiegeld. Door beter onderwijs ontstegen kinderen het niveau van opleiding van hun ouders. Dit leidde tot gezagsverlies voor de ouders.¹⁶ Door secularisatie, nieuwe inzichten in de wetenschap en een nieuwe groep professionals zoals welzijnswerkers verloor de geestelijkheid aan gezag in de maatschappij. Er ontwikkelden zich nieuwe ideeën in de wetenschap over opvoeding, over meer democratie en over persoonlijke ontplooiing.¹⁷ Daarnaast groeiden tijdens de oorlog in het verzet dezelfde idealen en hoopte men na de oorlog die idealen te verwezenlijken.¹⁸ Hierdoor veranderden de gezagsverhoudingen in gezin en werk. Socioloog De Swaan benoemde in 1989 de veranderde gezagsverhoudingen als de overgang van een bevelshuishouding naar een onderhandelingshuishouding.¹⁹

---

¹³ Ger Tillekens, *Nuchterheid en nozems. De opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (Muiderberg 1990) 16-17.

¹⁴ Ibidem 18.

¹⁵ Schuyt en Taverne, 1950 379-403.

¹⁶ Ibidem 19.

¹⁷ Zie ook paragraaf 2.2.

¹⁸ Schuyt en Taverne, 1950 383-387.

¹⁹ Tillekens, *Nuchterheid en nozems* 20.

1.2.1 Rol van de jongeren

Er ontstond op veel terreinen een strijd tussen de traditie van een hiërarchisch bestuursmodel en een verlangen naar autonomie. Deze strijd kenmerkte zich volgens de studie van Tillekens bij de jeugd tussen de georganiseerde jeugd (traditioneel) en de ongeorganiseerde jeugd (modern). De jeugd was verdeeld in een brede beweging van christelijke jeugd opgevoed met gevestigde waarden en normen, een kleine elitegroep met een non-conformistische opvoeding, waaruit later de provobeweging ontstond en een middengroep van ongeorganiseerden die zich richtten naar Amerikaans voorbeeld, de voorloper van de 'nozems'.²⁰

In de jaren vijftig zorgde deze middengroep voor veel maatschappelijke onrust. Grote groepen jongeren gingen zich anders kleden en de jongens lieten hun haar groeien. De jongeren kwamen in de openbare ruimte samen bij concerten waar een nieuw soort muziek werd gespeeld. In de media werden de jongeren 'verwilderd' genoemd. In overheidsstukken werden ze aangeduid als 'probleemjeugd'.²¹ Het verloop van de gebeurtenissen in deze woelige jaren is in verschillende studies onder de loep genomen. Enkele studies belichten de botsing tussen gezag en jongeren door deze culturele veranderingen, terwijl in andere studies de aandacht gericht is op de politieke kant van de protesten en de maatschappelijke onvrede.

Schuyt en Taverne wijzen als startpunt van de veranderingen op de happenings op het Spui in Amsterdam in 1965. Die vonden plaats rond het standbeeld het 'Lievendje' door een groep jongeren die zich later provo's zijn gaan noemen.²² Jan Vrijman, journalist van het weekblad *Vrij Nederland* gaf aan de brede middengroep van ongeorganiseerde jongeren de naam 'nozems'.²³ Schuyt en Taverne verwijzen voor de achtergrond van de laatstgenoemde gebeurtenissen naar het rapport van de socioloog Vercruyssen en de criminoloog Krantz. In dat rapport worden op maatschappelijke achtergronden gewezen als, onder andere, woningnood en tekortkomingen in het onderwijs en het jeugdbeleid.²⁴ Met dit rapport vragen Schuyt en Taverne de aandacht voor de al in 1959 geconstateerde, maatschappelijke onvrede bij de jongeren.

---

²⁰ Tillekens, *Nuchterheid en nozems* 26-30.

²¹ Ibidem 38.

²² Schuyt en Taverne, 1950 380.

²³ Dit was Vrijmans afkorting voor 'Nederlands onderdaan zonder enige moraal' in het artikel 'De nozems van de Nieuwe Dijk' uit 1955. Erik Duivenvoorden traceerde in zijn studie *Rebelse jeugd* echter het woord als een woord voor jazzfans en laat zien dat het al rond 1945 in zwang was (Duivenvoorden, *Rebelse jeugd. Hoe nozems en provo's Nederland veranderden*, (Amsterdam 2015) 22.

²⁴ Schuyt en Taverne, 1950 389.

Het rapport van Krantz en Vercuijsse verscheen in 1959 naar aanleiding van de relletjes door nozems. Zij stelden dat de problemen meer aan de kant van de media en sociologen lagen. De media vergrootten gebeurtenissen nodeloos en volgden daarmee het stereotiepe beeld dat sociologen schetsten van de 'verwilderde jeugd'. Hierdoor werd het gedrag van de jeugd steeds meer als problematisch ervaren. Aan de hand van interviews lieten Krantz en Vercuijsse zien dat de relletjes relatief klein waren en weinig jongeren betrof. Zij signaleerden wel dat de jongeren de cultuurpatronen van de ouderen niet meer overnamen, zich als groep aaneen sloten en daardoor de band met de oudere generatie verbraken. Dit leidde tot een gezagscrisis. Het accent ligt bij Krantz en Vercuijsse op sommige jongeren en bij de band tussen de jeugd en de oudere generatie. Zij benoemen de conflicten als een 'probleem' in plaats van de jeugd een 'probleemjeugd'.²⁵

De historicus Righart wijst ook op de rol van jongeren in zijn studie naar de sociaal-culturele veranderingen in de jaren zestig maar noemt niet de maatschappelijke onvrede. De ondertitel van zijn studie is '*Geschiedenis van een generatieconflict*'. Hij ziet de oorzaak van de protesten en rellen dan ook in de grote verschillen tussen de tijd waarin de vooroorlogse generatie opgroeide en de tijd waarin de naoorlogse generatie opgroeide. De tijd waarin de vooroorlogse generatie opgroeide, werd gekenmerkt door de Tweede Wereldoorlog, de verzuilde maatschappij, gebrek aan mobiliteit, zowel sociaal als geografisch, lage scholingsgraad, lage lonen en een nog weinig geïndustrialiseerde maatschappij. Door de snelle veranderingen in de maatschappij groeide de naoorlogse generatie op in een sterk geïndustrialiseerde maatschappij, met een hogere scholingsgraad, met de op gang gekomen ontkerkelijkheid en met meer welvaart. Dit zorgde voor grote spanning tussen de generaties.²⁶

De historicus Kennedy verdiept zich in dit tijdvak met zijn studie '*Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*'. Hij ziet vooral weinig geweld van de kant van de overheid en inschikkelijkheid van het gezag als voornaamste verklaring voor de snelle omwentelingen op maatschappelijk gebied. Kennedy meldt bijvoorbeeld wel dat provo Jasper Grootveld als antirookmagiër te boek stond en zijn acties daarop richtte maar hij ziet hier vooral een individueel protest in.²⁷ Daarmee besteedde hij evenals Righart weinig aandacht aan de politieke dimensie van de jongerenprotesten.

---

²⁵ Tillekens, *Nuchterheid en nozems* 38.

²⁶ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995) 25-31.

²⁷ James Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995) 131-132.

Righart en Kennedy besteden dus vooral aandacht aan de botsingen tussen jongeren en gezag, ook al stipt Righart vluchtig de woningnood aan als een politieke dimensie van de protesten.²⁸ De studie van de historici Paul Luykx en Pim Slot besteedt aandacht aan de verschillende terreinen waarop de veranderingen plaatsvonden maar ook bij hen richt de aandacht zich vooral op culturele veranderingen en blijft de maatschappelijke onvrede onderbelicht.²⁹ Ook de studie van de socioloog Schuyt en historicus Taverne gaat niet in op de inhoud van de protesten. Geen van deze studies behandelt concreet de onderwerpen van protest maar slechts de confrontaties tussen bestuur en actievoerders in een sociaal-culturele context. Dit kan verklaard worden uit het feit dat deze maatschappelijke onvrede zich pas later vertaalde in concrete protestbewegingen in de jaren zeventig. Toch uitte de provobeweging wel maatschappijkritiek, bijvoorbeeld tegen roken en luchtvervuiling door auto's.³⁰

Mamadouh benoemt als sociaal geografe in haar promotieonderzoek de bewegingen van provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale bewegingen. Zij slaat de fase van de nozems over; misschien omdat het bij de nozems vooral om een andere leefstijl ging en zij minder gericht waren op maatschappelijke veranderingen. Zij onderzocht wie aan de bewegingen van provo's, kabouters en krakers meededen en wat zij wilden bereiken. Zij richt zich in haar studie niet alleen op de wisselwerking tussen de bewegingen en het bestuur maar gaat ook in op de inhoud van hun protesten. Zij zoekt niet zo zeer naar achtergronden van het ontstaan van de protesten. Zij omschrijft sociale stedelijke bewegingen als een netwerk van organisaties, groeperingen en individuen die bewust (buitenparlementaire) actie voeren en gedurende langere tijd gericht zijn op de totstandkoming van ruimtelijke en maatschappelijke veranderingen. Hun visie op de stad benoemt ze als een '*romantische stadsvisie*'. Zij bedoelt daarmee onder andere dat ze meer belang hechten aan de lokale gemeenschap en leefbaarheid dan aan grootschaligheid en economische waarden.³¹

De visie van de provo's, kabouters en krakers op de ruimtelijke en maatschappelijke veranderingen zorgde volgens Mamadouh voor de politieke rol die hun bewegingen kregen en sluit aan bij een recente studie uit 2015 van Eric Duivenvoorden. Hij gaat in op de politieke dimensie van de nozem- en provobewegingen. Hij reageert direct op Righart³² en Kennedy³³

---

²⁸ Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw*, 131-132.

²⁹ Paul Luykx en Pim Slot, *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997).

³⁰ Kennedy, *Nieuw Babylon* 131-132.

³¹ Virginie Mamadouh, *De stad in eigen hand: provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale beweging* (Amsterdam 1992) 19-22.

³² Righart, *De eindeloze jaren zestig* 29.

³³ Kennedy, *Nieuw Babylon* 144.

die de jeugdcultuur een weinig politiek karakter toeschrijven. Hij ziet het belang van provo als de beweging die streed tegen vrijheidsbeperkende maatregelen en zo uitbreiding van democratische vrijheden beoogde. Taverne en Schuyt delen dit standpunt. Zij zien steun bij de oudere, vooroorlogse generatie voor het vrijheidsstreven van de provo's.³⁴ Ook Kennedy beschrijft in zijn studie 'Nieuw Babylon in aanbouw' hoe binnen de bestuurlijke elite stemmen opgingen voor meer democratie.³⁵ Als voornaamste resultaat ziet Duivenvoorden de demonstratievrijheid. Deze vrijheid heeft gezorgd dat ook andere maatschappelijke groeperingen actievormen gingen gebruiken die door provo waren geïntroduceerd.

1.2.2 Breed gedragen maatschappijkritiek

Jongeren en sommigen uit de oudere generatie deelden de onvrede over maatschappelijke onvrijheid. Dit betrof de kloof die zij ervoeren tussen aan de ene kant de veranderde opvattingen over vrijheid, gelijkheid en democratie en aan de andere kant de ongewijzigde hiërarchische gang van zaken in bestuur en politiek. Denkers als Erich Fromm, Hannah Ahrendt, Maarten Luther King en Herbert Marcuse ontwikkelden nieuwe ideeën op het gebied van vrijheid, ontplooiing van het individu en democratie. Deze ideeën hadden invloed op de denkbeelden van een deel van de culturele elite van de vooroorlogse generatie. Daar deze leden van de culturele elite in bestuur en politiek een rol speelden, steunden zij op deze terreinen de door de jongerenbeweging geuite protesten.³⁶ Door hard optreden van de politie en justitie tegen de in principe creatieve en speelse acties van de jongeren escaleerde het treffen tussen politie en actievoerders en werd de sympathie voor de actievoerders ook bij andere burgers dan dit deel van de culturele elite groter.³⁷

Er ontstonden nieuwe groepen die actie gingen voeren, zoals tegen de Vietnamoorlog en de kernbewapening. Allerlei andere maatschappelijke veranderingen werden ook aangekaart met demonstraties en acties, zoals emancipatie van vrouwen en vervuiling van het milieu.³⁸ In 1966 ontstonden in Amsterdam bij het huwelijk van prinses Beatrix en Claus van Amsberg ernstige en gewelddadige rellen.³⁹ Later in het jaar sloegen demonstraties van bouwvakarbeiders in Amsterdam om in een gewelddadig treffen met de politie van

---

³⁴ Erik Duivenvoorden, *Rebelse jeugd. Hoe nozems en provo's Nederland veranderden* (Amsterdam 2015) 9-16.

³⁵ Kennedy, *Nieuw Babylon* 148 en 160.

³⁶ Ibidem 383.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Schuyt en Taverne, 1950 395.

³⁹ 'Oranje en het oproer', uitzending televisieprogramma *Andere tijden*, aflevering 148.

bouwwerkers en jongeren. Hierbij werd het gebouw van dagblad *DeTelegraaf* in brand gestoken. Studenten wilden hervormingen op de universiteit en demonstreerden tegen het universiteitsbestuur. Ook de vakbeweging zette haar eisen kracht bij met demonstraties.⁴⁰

Deze toenemende maatschappijkritiek speelt ook een rol in de studie '*Een stille revolutie*' onder redactie van Luykx en Slot.⁴¹ Een aantal auteurs gaan in deze studie in op de verschillende snelle maatschappelijke veranderingen zoals de ontkerkelijking, de vrouwenemancipatie, de seksualiteit en de jeugdcultuur. Op al deze terreinen vonden veranderingen plaats in hoog tempo. Alle tot nu toe genoemde onderzoekers noemen het nieuwe medium televisie als de grote aanjager van protesten doordat beelden ervan in veel huiskamers te zien waren. En niet alleen beelden van het oproer in Nederland.

1.2.3 Een wereldwijde beweging

Schuyt en Taverne wijzen op de rol die conflicten in de hele wereld speelden bij de protesten in Nederland. Zo waren er studentenprotesten in Parijs en Berlijn in 1968.⁴² De protesten in het toenmalige Tsjecho-Slowakije tegen het onderdrukkende communistische regime leidden tot het neerslaan van de Praagse lente, eveneens in 1968.⁴³ En in de Verenigde Staten waren er rassensrellen en was de burgerrechtenbeweging al vanaf midden jaren vijftig actief. Op de televisie waren de beelden van deze gebeurtenissen overal op de wereld te volgen en zorgden voor navolging.⁴⁴

Righart heeft aan een vervolgstudie op zijn '*De eindeloze jaren zestig*' gewerkt met de titel '*De wereldwijde jaren zestig*'. Deze studie werd postuum in 2004 uitgebracht door Paul Luykx. In deze studie wil hij laten zien hoe wereldwijd de maatschappijkritiek werd geuit in verschillende landen. De kritiek op zijn eerdere studie was dat hij geen aandacht had besteed aan de internationale context waartegen de gebeurtenissen in Nederland in de jaren zestig moeten worden afgezet. In deze vervolgstudie probeert Righart verbanden te leggen tussen de nationale geschiedenissen van de jaren zestig in Groot-Brittannië, Nederland en de Verenigde Staten. Hij gaat in op de babyboom -de term voor de omvangrijke naoorlogse generatie-, de wereldwijde popmuziek en de jeugdcultuur. Daarnaast bespreekt hij de wereldwijde protesten

---

⁴⁰ Schuyt en Taverne, 1950 395-397.

⁴¹ Luykx en Slot, *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*.

⁴² Righart, *De eindeloze jaren zestig* 257.

⁴³ Schuyt en Taverne, 1950 396.

⁴⁴ Ibidem 389-391.

tegen de oorlog in Vietnam die te zien waren op de televisie.⁴⁵ Met deze studie zorgt hij voor inbedding van de protestbewegingen in Nederland in een internationale beweging. Daarnaast hebben ook Schuyt en Taverne in hun studie uit 2000 de gebeurtenissen in Nederland voorzien van een internationale context.⁴⁶

1.2.4 Actievormen

Uit de internationale gebeurtenissen vloeiden de nieuwe actievormen voort die de protestbewegingen gebruikten. Krakers en andere bewoners bedienden zich tijdens de stadsvernieuwing in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw van acties die opgang maakten in de jaren zestig van die eeuw. Dit onderstreept het belang voor deze studie de achtergrond en het ontstaan van deze actievormen onder de loep te nemen.

Mamadouh beschrijft de verschillende manieren van actievoeren van provo's, kabouters en krakers. Zij benoemt drie soorten activiteiten van stedelijke sociale bewegingen zoals voornoemde groepen, waarmee deze probeerden bestuurlijk beleid te beïnvloeden. Op de eerste plaats noemt ze parlementaire activiteiten om institutionele macht te verkrijgen. Op de tweede plaats buitenparlementaire activiteiten om gezagsdragers te beïnvloeden. En tenslotte als derde, autonome activiteiten zoals gewelddadige acties waarmee een sociale beweging zich buiten de samenleving plaatst. Vooral de buitenparlementaire acties omvatten een breed scala aan activiteiten zoals het informeren van publiek en media, het argumenteren met politieke vertegenwoordigers, het procederen, demonstreren en confronteren. Dit laatste zowel legaal als illegaal. De provo's, kabouters en krakers gebruikten volgens haar vooral de buitenparlementaire vormen van actie. Hun ideeën wonnen terrein binnen het gemeentebestuur als gevolg van hun acties en bespoedigden de versterking van het democratische proces.⁴⁷

Schuyt en Taverne behandelen in hun studie de volgende actievormen die de televisie over de wereld verspreidde en ook door de Nederlandse protestbewegingen werden gebruikt.

In 1960 was de *sit-in* uitgevonden door de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten. Hierbij gingen zwarte burgers zitten op voor hen verboden plekken. Deze actievorm werd ook toegepast in Nederland bij nieuwe maatschappelijke kwesties als de milieuproblematiek en de vrouwenemancipatie. Bij deze acties werden beperkingen die

---

⁴⁵ Hans Righart, *De wereldwijde jaren zestig. Groot-Brittannië, Nederland en de Verenigde Staten*. (Utrecht 2004) 36-39.

⁴⁶ Schuyt en Taverne, 1950 389.

⁴⁷ Mamadouh, *De stad in eigen hand* 19-28.

werden gesteld door wetten en moraal, overtreden. Deze grensoverschrijdingen hadden aantrekkingskracht voor de media. Het werd een trend in de jaren zestig om creatieve, grensoverschrijdende actievormen te bedenken en zo het nieuws te halen. Andere vormen van protest waren de boycot, de bezetting en de *teach-in*. Bij de boycot werden diensten geweigerd. De eerste keer gebeurde dit in de Verenigde Staten, toen gekleurde mensen weigerden busdiensten te gebruiken, omdat zij alleen op een voor hen aangewezen gedeelte in die bussen mochten zitten. In Nederland zetten studenten hun protesten tegen het universiteitsbeleid kracht bij door het bezetten van universiteitsgebouwen. Dit gebeurde als protest bijvoorbeeld in 1969 bij de Amsterdamse en in 1976 bij de Nijmeegse universiteit. Lange marathonzittingen waarbij leden van een forum met elkaar van gedachten wisselden en met het publiek debatteerden over een bepaald onderwerp, werden *teach-ins* genoemd. Volgens Schuyt en Taverne vormen *teach-ins* de eerste democratisering van politieke discussies. In het najaar van 1965 werden deze in een aantal universiteitssteden in Nederland georganiseerd.⁴⁸

1.3 De jaren zeventig: toenemende democratisering

In de jaren zeventig kwam de versterking van het democratische proces verder op gang. In deze paragraaf komt aan de orde, hoe de overgang verliep van botsingen tussen gezag en actievoerders naar politieke samenwerking.

1.3.1 Politisering van de maatschappijkritiek

Hans Righart beschrijft de politisering als volgt: “in 1973 zijn ‘de jaren zestig’ ‘aan de macht’ gekomen”. Hij doelt daarmee op de grote winst van de linkse partijen in Nederland bij de landelijke verkiezingen in 1972. Hieruit volgde sinds lange tijd een progressief links kabinet onder leiding van Den Uyl van de PvdA.⁴⁹

Jongeren in politieke partijen namen al eerder het initiatief tot veranderingen. Zij maakten gebruik van democratische procedures van besluitvorming en inspraak aan het eind van de jaren zestig.⁵⁰ Er ontstond bijvoorbeeld een nieuwe politieke partij in 1966: D’66, een partij die democratie in haar naam droeg en rechtstreekse democratie wenste via referenda en een gekozen minister president. In 1966 werd binnen de PvdA Nieuw Links opgericht door

---

⁴⁸ Schuyt en Taverne, 1950 381-395.

⁴⁹ Righart, *De eindeloze jaren zestig* 52.

⁵⁰ Schuyt en Taverne, 1950 403.

partijleden die daarbij nieuwe standpunten aandroegen voor het beleid van de partij. Twintigers en dertigers steunden de protesten van de jongeren waardoor de standpunten van de protestbewegingen een rol in de politiek gingen spelen. De jongeren van Nieuw Links verwierpen snel een meerderheid in het partijbestuur en daarmee grote invloed op de standpunten van de partij.⁵¹ Sommige politici waren eerder actief in protestbewegingen. Jan Schaefer bijvoorbeeld was actief op het gebied van woningverbetering in de Amsterdamse buurt De Pijp in 1969 en werd in 1972 staatssecretaris Stadsvernieuwing in de regering Den Uyl. Daarna was hij van 1978 tot 1986 wethouder Stadsvernieuwing in het gemeentebestuur van Amsterdam.⁵² Verder kreeg ook Michael van der Vlis, eerst activist in de Dapperbuurt, in 1977 een rol als wethouder in Amsterdam.⁵³ Een ander voorbeeld is Roel van Duyn, in eerste instantie actief als provo in Amsterdam. Hij deed later mee als lijsttrekker van de Kabouterpartij aan de gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam in 1970 en behaalde vijf zetels. De Kabouterpartij combineerde acties met 'gewone' politiek.⁵⁴ Uit deze voorbeelden blijkt dat de democratische weg openstond voor actievoerders uit de jaren zestig. Het initiatief daarvoor ging uit van jongeren maar zij kregen daartoe de kans van de generaties voor hen.

1.3.2 De rol van het gezag

Het is van belang voor het onderzoek naar de reacties van het gemeentebestuur op krakers en andere bewoners tijdens de stadsvernieuwing, na te gaan hoe het bestuur in de jaren zestig en zeventig reageerde op ordeverstoringen en demonstraties.

Schuyt noemt in zijn studie *Steunberen van de samenleving* de democratische rechtsstaat een origineel systeem van 'tegenbindingen'. De 'tegenbindingen' zijn de 'steunberen' van de samenleving. Zij bieden de mogelijkheid ondanks belangentegenstellingen en conflicten toch de samenleving bij elkaar te houden.⁵⁵ Eén van deze 'steunberen' of 'tegenbindingen' is tolerantie en geweldloze politieke actie. In de versterking van het democratisch proces naar meer inspraak voor burgers tijdens de jaren zestig en zeventig kunnen de geweldloze actie om veranderingen door te voeren en tolerantie van het gezag tegenover de normoverschrijdende acties van de jongeren gezien worden als een manier om de samenleving bij elkaar te houden. Dit gebeurde van beide kanten op het scherp van de

---

⁵¹ Schuyt en Taverne, 1950 403.

⁵² Louis Hoeks, *In geouwehoer kun je niet wonen. Het leven van Jan Schaefer* (Amsterdam 2017) 84, 147 en 197, 112, 293.

⁵³ Ibidem 201.

⁵⁴ James C. Kennedy, *Een beknopte geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2017) 351 en Kennedy, *Nieuw Babylon* 138.

⁵⁵ Schuyt, *Steunberen van de samenleving* 120.

snede. De politie trad soms hard op, bijvoorbeeld bij de rellen tijdens het koninklijk huwelijk in 1966 van Beatrix en Claus en later tijdens de kroning van Beatrix in 1980. Ook de krakers waren soms gewelddadig tegenover de politie in hun verzet zoals bij een aantal grote ontruiming van kraakpanden in de jaren tachtig.⁵⁶

Kennedy ziet in zijn onderzoek een streven naar geweldloos optreden bij het gezag. Hij zocht de oorzaak voor de toenemende democratisering in de traditie van tolerantie die de Hollandse regenten al eeuwenlang kenmerkte. Gezagsdragers vielen volgens hem terug op een patroon van verzoening en inkapseling van protesten in de bestaande hiërarchie, na aanvankelijk streng gereageerd te hebben op de ordeverstoringen die de openbare orde ondermijnden. Zij hanteerden hierbij twee regels die volgens Kennedy in het Nederlands bestuur zaten ingebakken. Aan de ene kant het voorkomen van escalatie door geen geweld te gebruiken tegen de ordeverstoringen. De tweede regel bestond eruit dat niet de letter van de wet gold of de wil van de meerderheid maar behoedzaam laveren in reactie op ordeverstoringen. Hiermee onderschrijft hij Schuyts visie op de democratische rechtsstaat als een systeem om met belangentegenstellingen en conflicten om te gaan. Hij besteedt minder aandacht aan het politiegeweld dat werd toegepast bij de demonstraties. Dit politie-optreden was volgens hem weinig effectief vanwege slechte organisatie en gebrek aan middelen.⁵⁷

Schuyt en Taverne weerspreken deze visie van Kennedy. Zij vinden dat Kennedy daarmee de weerstand van de gevestigde orde tegen de veranderingen onderschatte⁵⁸ en daardoor de reacties van het gezag benadrukte. Righart deelt deze kritiek op Kennedy's studie.⁵⁹ Historicus Blom heeft de studies uit 1995 van Righart, Kennedy en van Luykx en Slot gerecenseerd. Hij signaleerde de tegenstelling tussen Righart die de veranderingen op het conto van de jonge generatie schreef en Kennedy die vooral een belangrijke rol zag voor de gematigde en tolerante reactie op de protesten van de bestuurlijke elite. Hij mist de nuances in beide studies.⁶⁰

Righart is het aan de andere kant met Kennedy eens dat het gezag toegeeflijk reageerde maar schrijft dit toe aan het, in eerste instantie, apolitieke karakter van de provobeweging. Met de komst van de krakers in de jaren zeventig politiseerde en radicaliseerde het protest en richtte zich op actuele en politieke thema's zoals de inrichting van de openbare ruimte, de sloop van huizen en de negatieve effecten van autoverkeer.

---

⁵⁶ Mamadouh, *De stad in eigen hand* 171-172.

⁵⁷ Kennedy, *Nieuw Babylon*, 152-155.

⁵⁸ Schuyt en Taverne, 1950 382.

⁵⁹ Righart, *De wereldwijde jaren zestig* 97-98.

⁶⁰ J.C.H. Blom, 'De jaren vijftig' en 'De jaren zestig'? in *BMGN*, 112 (1997) aflevering 4, 519-521.

Volgens Righart heeft de woningnood met terugwerkende kracht een politieke dimensie aan de Nederlandse jaren zestig verleend.⁶¹

Woningnood centraal stellen in het partijprogramma loonde. In 1977 won de PvdA tien zetels bij de landelijke verkiezingen, omdat veel mensen uit de oude stadswijken op de PvdA stemden. Dit was mogelijkwerijs onder andere te danken aan de begin jaren zeventig via de stadsvernieuwing opgeknapte wijken.⁶² Toch bleef de woningnood onverminderd groot en wachtten nog veel stadsvernieuwingsplannen op uitvoering. In het volgende hoofdstuk wordt aan het overheidsbeleid op dit terrein en de reacties daarop aandacht besteed.

---

⁶¹ Righart, *De eindeloze jaren zestig* 136 -137.

⁶² Hoeks, *In geouwehoer kun je niet wonen* 195.

Hoofdstuk 2 Stadsvernieuwing in Nederland, Amsterdam en de Indische Buurt te Amsterdam

Inleiding

In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens het stadsvernieuwingsbeleid in Nederland, in Amsterdam en in de Indische Buurt in Amsterdam behandeld. Het stadsvernieuwingsbeleid bestaat uit de plannen van de overheid -landelijk en gemeentelijk- voor het herstel van woningen en nieuwbouw op de plek van slechte woningen in oude stadsbuurten. Daarnaast worden de volgende onderwerpen behandeld: welke bewoners in de oude wijken aanwezig waren, hoe zij reageerden op de plannen en wat de stadsvernieuwing voor hen betekende. Dit gebeurt hoofdzakelijk aan de hand van twee publicaties van De Liagre Böhl over de stadsvernieuwing in respectievelijk Nederland en Amsterdam.⁶³ De beide publicaties van De Liagre Böhl zijn rijk gedetailleerd en bieden de voornaamste ontwikkelingen en feiten van het gevoerde beleid. Beide studies bieden voldoende informatie om de achtergrond te beschrijven voor de analyse van de versterking van het democratisch proces door de inzet van meer inspraak in de Indische Buurt in Amsterdam in de jaren zeventig en tachtig.

Voorafgaand aan de stadsvernieuwing wordt het Nederlandse volkshuisvestingsbeleid van 1900 tot 1970 beschreven. Hierbij wordt als aanvulling op de publicaties van De Liagre Böhl de studie *Koninkrijk vol sloppen* van Van der Woud gebruikt.⁶⁴

2.1 Volkshuisvestingsbeleid in Nederland van 1900-1990

Eerst wordt het volkshuisvestingsbeleid besproken dat voor de Tweede Wereldoorlog gevoerd werd in Nederland. Dan volgt een bespreking van het volkshuisvestingsbeleid van de Wederopbouw tot de jaren zeventig en tot slot komt het stadsvernieuwingsbeleid in de periode van 1970 tot 1990 aan bod.

---

⁶³ Herman de Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling. De strijd om stadsvernieuwing* (Amsterdam 2010); Herman de Liagre Böhl, *Steden in de steigers. Stadsvernieuwing in Nederland 1970-1990* (Amsterdam 2012).

⁶⁴ Auke van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*. (Amsterdam 2010).

2.1.1 Volkshuisvesting in de periode 1900 tot 1940

In de tweede helft van de negentiende eeuw daalde het sterftecijfer in Europa onder andere door betere voeding en medische zorg en groeide de bevolking snel. Tegelijkertijd bracht de industrialisatie een trek naar de stad op gang. In 1800 waren er in Europa 21 steden met meer dan 100.000 inwoners. In 1900 waren dit er 145. De bevolking in steden groeide van 165 miljoen in het begin van de negentiende eeuw tot 400 miljoen aan het eind ervan. Door gebrek aan voldoende en goede huisvesting leidde de bevolkingsgroei tot krotten en sloppen in steden. Gegoede burgers verkochten hun huizen in de binnensteden en gingen in nieuwe buitenwijken wonen. De achtergebleven woningen werden opgekocht door handelaren en gesplitst in kamers en verhuurd. De huurprijzen stegen met 30 procent in de jaren zeventig van de negentiende eeuw. In de steden woonden daardoor 40 tot 80 procent van de bewoners, onder wie gezinnen met veel kinderen, in een één- of tweekamerwoning, vaak in kelderwoningen. Door een gebrekkige huisvuilverwijdering, de afwezigheid van riolering en waterleiding grepen epidemieën snel om zich heen.⁶⁵

De overheid had tot 1901 weinig formele middelen om actief vorm te geven aan de bouw van nieuwe wijken. Om de bevolkingsgroei op te vangen werden wijken voor arbeiders en welgestelde mensen in een ring om de bestaande centra van veel steden gebouwd. Particulieren lieten deze wijken bouwen als geldbelegging. Veel middenstanders investeerden in de bouw als pensioenvoorziening. De speculerende huiseigenaren onder hen werden huisjesmelkers genoemd. Er bestond een summier stedenbouwkundig plan. In sommige gevallen werden de arbeiderswijken gebouwd op de plek van gedempte sloten en vaarten, zoals bijvoorbeeld in Amsterdam. Veel woningen voor de arbeiders werden goedkoop gebouwd en waren vaak van slechte kwaliteit. De bouw was meestal haastwerk op basis van stukloon. De makelaars die deze huizen beheerden, zorgden niet voor onderhoud, hoewel ze daarvoor wel verantwoordelijk waren. Geld lenen om huizen te bouwen werd vergemakkelijkt door de opkomst van de krediet- en hypotheekbanken. Deze bouwwoede werd om bovengenoemde redenen vaak revolutie- of speculatiebouw genoemd.⁶⁶

De woningwet trad in 1901 in werking. Deze wet kwam tot stand onder andere na een alarmerend rapport van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, een genootschap dat streefde naar verheffing van de arbeidersstand. Zij schreef in 1896 het rapport *Het vraagstuk*

---

⁶⁵ Van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen* 23, 49, 51, 237.

⁶⁶ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 14-16.

der Volkshuisvesting. Ze bepleitte dat de huisvesting van arbeiders beter door woningbouwverenigingen en gemeenten gedaan kon worden. Zij pleitte voor sloop en herbouw van de volksbuurten. Ook was zij voorstander van meer wetgeving op het gebied van bouwen en voor overheidssteun aan de woningbouwverenigingen. Door de woningwet ontstond de mogelijkheid voor gemeenten bouwverordeningen te maken, eigenaren aan te schrijven om hun woningbezit op te knappen en de mogelijkheid tot onbewoonbaarverklaring, onteigening en sloop. Voor de Eerste Wereldoorlog vond op deze wijze veel sloop plaats en werden veel huizen onbewoonbaar verklaard. De gemeente nam het initiatief tot de bouw van arbeiderswoningen op zich, omdat de noodzaak daartoe vanwege de vele problemen in de sloppenwijken steeds duidelijker werd. Zo verscheen in 1909 een onderzoeksrapport van woninghervormers onder wie de Amsterdamse wethouder Van der Pek, dat onder andere spreekt van te dichte bebouwing, te weinig lichtinval, te weinig lucht voor de slaapplekken met teveel mensen in een kleine ruimte. Daarnaast begonnen de sinds de eeuwwisseling opgerichte woningbouwverenigingen met de bouw van solide arbeiderswoningen. Verkrotte woningen in de oude wijken bleven echter bestaan tot ver na de Tweede Wereldoorlog.⁶⁷

2.1.2 Volkshuisvesting in de periode 1945 tot 1970

Het beleid op het terrein van de Volkshuisvesting na 1945 was gericht op de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. Zo bouwde de overheid langs de randen van de steden ruim anderhalf miljoen sobere huurwoningen tussen 1945 en 1960. Deze wijken bestonden uit flatgebouwen in een groene omgeving, veelal aangelegd in rechte lijnen en in een stroken- of hovenverkaveling om zoveel mogelijk ruimte tussen de huizen en lichtinval in de huizen mogelijk te maken. Hoogbouw, middelhoogbouw en laagbouw werden afgewisseld.

De inrichting van de nieuwe wijken en de nieuwe manier van bouwen waren geënt op de ideeën die waren ontwikkeld door het CIAM, *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne*, een beweging van kunstenaars en architecten die zich met het ontwerpen van de ideale stad bezig hielden. Hun ideeën lagen in het verlengde van de principes die Ebenezer Howard voor de uitbreiding van de stad met arbeiderswijken bedacht. Deze beschreef in zijn boek *Garden Cities of To-morrow* uit 1902 hoe de overvolle drukke steden het beste ontlast konden worden door de arbeiders te huisvesten in wijken die in het groen lagen en die opgezet waren in de stijl van de vroegere dorpsgemeenschappen. Het CIAM werkte deze principes uit voor het ontwerp van grote steden. Zij stelden grote flatgebouwen voor in een

---

⁶⁷ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 16-17.

parkachtige omgeving met gescheiden verkeersstromen voor auto's, voetgangers en fietsen. Gebieden voor wonen en werken moesten ook gescheiden worden.⁶⁸ Dit beleid vormde een reactie op de vooroorlogse stad, gebouwd in bouwblokken aan nauwe straten met weinig lichtinval. Kleine bedrijven en fabriekjes maakten deel uit van de oude woonbuurten met als gevolg overlast door luchtverontreiniging en lawaai.⁶⁹ Door scheiding van wonen en werken voorkwam men deze overlast.⁷⁰

Deze nieuwe wijken werden in één keer ontworpen op basis van 'functionele planning'. Dit betekende dat men eerst onderzoek deed naar de bevolkingsontwikkeling en naar benodigde ruimte voor wonen, werken, verkeer en recreatie. De ambtenaren van de gemeentelijke dienst Publieke Werken van grote steden ontwierpen deze wijken. De woningbouwverenigingen voerden de bouw meestal uit en het gemeentebestuur zorgde voor de inrichting van de publieke ruimte. Particuliere speculatie, zoals bij de revolutiebouw begin twintigste eeuw, was zodoende uitgebannen.⁷¹

Na de opgave van de wederopbouw richtte de overheid zich op een nieuwe functie voor het stadscentrum. Zij wilde de centra van de grote steden inrichten als bestuurs-, zaken- en winkelcentrum. Over het bouwen van woningen in de oude buurten werd weinig nagedacht, behalve in de gevallen dat er gesloopt moest worden om het toenemende autoverkeer de ruimte te geven. Binnenstadbewoners trokken naar de nieuw gebouwde buitenwijken en de meest koopkrachtige bewoners onder hen verhuisden naar buiten de stad. Veel bewoners verhuisden omdat de kwaliteit van de woningen in het centrum slecht was evenals de omgeving door de nauwe straten, het weinige groen en de verkeersoverlast. Ouderen, alleenstaanden en mensen met een laag inkomen bleven achter in de oude wijken en in de vrij gekomen woningen trokken vanwege de lage huren studenten, migrantengezinnen en Surinaamse Nederlanders. Met name de studenten waardeerden de kleinschaligheid van de wijk, de kleine winkels, bedrijven en cafés.⁷²

Voor de mensen die de stad verlieten wees de overheid vanaf 1966 groeikernen aan. Hiermee wilde de overheid ongebreidelde groei van steden en dorpen in de buurt van grote steden tegengaan. Zo werden bijvoorbeeld Hoorn, Purmerend, Zoetermeer en Spijkenisse groeikernen en groeiden uit van kleine dorpen tot steden. Veel koopkrachtige gezinnen met

---

⁶⁸ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 18-19.

⁶⁹ Van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen* 211.

⁷⁰ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 18-19.

⁷¹ Ibidem 19.

⁷² Ibidem 21.

kinderen trokken naar deze woonwijken toe. De bevolking in de grote steden nam daardoor na 1970 af. In Amsterdam slonk het inwonertal met meer dan 200.000 mensen.⁷³

2.1.3 Stadsvernieuwing in Nederland in de periode 1970 tot 1990

De nationale overheid heeft in heel Nederland tussen 1970 en 1990 de stadsvernieuwing gestimuleerd met het doel de oude wijken in steden en dorpen meer leefbaar te maken. Voor dit doel zijn veel financiële middelen vrijgemaakt. Het ideaal was betere woningen voor de hele bevolking. Na het bouwen in het kader van de wederopbouw en het stimuleren van de overloop naar kleinere gemeenten buiten de Randstad, wilde de overheid nu overgaan tot vernieuwing van de binnensteden van steden en dorpen. De plannen behelsden sloop en nieuwbouw volgens de principes waarmee ook de nieuwe buitenwijken waren aangelegd in de jaren vijftig en zestig.⁷⁴

In de jaren zeventig volgde een ommezwaai in dit beleidsvoornemen van de overheid. De ommezwaai vond plaats als gevolg van het sterk opgekomen verzet van bewoners en krakers. De Liagre Böhl noemt de zich verzettende bewoners buurtactivisten en noemt de krakers niet apart. De buurtactivisten noemt hij een stedelijke sociale beweging.⁷⁵ Hij sluit hiermee aan bij Mamadouh die in haar studie uit 1992 de kraakbeweging al zo noemde.⁷⁶ Gezien het grote stempel dat het kraken op de stadsvernieuwing heeft gezet, had het meer inhoudelijk behandelen van de kraakbeweging in zijn studie *Steden in de steigers* wel op zijn plaats geweest. De Liagre Böhl noemt bijvoorbeeld de krakers bij het onderscheid dat hij maakt tussen het verzet tegen woningspeculatie door krakers en het verzet tegen het beleid van krotopruiming en sanering door bewoners. Dit onderscheid is enigszins kunstmatig, want in de praktijk vochten ook krakers tegen sloop. In zijn studie *Amsterdam op de helling* wijdt hij een heel hoofdstuk aan de kraakbeweging maar zet ze neer als een culturele beweging die hooguit ijverde voor de eigen jongerenhuisvesting. Wel gunt hij hun de eer de binnensteden tegen *cityvorming* te hebben beschermd en het behoud van monumenten te hebben bewerkstelligd.⁷⁷

Van der Steen uit in zijn recensie in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* ook kritiek op *Amsterdam op de helling*. Hij stelt dat De Liagre Böhl het negatieve standpunt van Schaefer over de krakers overneemt en Schaefer een te grote rol toeschrijft bij het slagen van de

---

⁷³ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 21

⁷⁴ Ibidem 24.

⁷⁵ Ibidem 25

⁷⁶ Mamadouh, *De stad in eigen hand*.

⁷⁷ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 25.

stadsvernieuwing. Deze kritiek is niet helemaal terecht. De Liagre Böhl beschrijft de acties van de krakers als onderdeel van de stadsvernieuwing, hetgeen het hoofdthema is van zijn publicatie. De stadsvernieuwing was overheidsbeleid, zodat de opstelling van de belangrijke bestuurders, onder wie Schaefer, terecht de belangrijkste invalshoek van De Liagre Böhl's publicatie is. Dit neemt niet weg dat zonder de kraakbeweging en hun deelname aan overleg met bewoners en gemeentebestuur de stadsvernieuwing een andere gedaante had gekregen.⁷⁸

Na de ommezwaai wijzigden de plannen van de overheid naar het op kleine schaal slopen van slechte panden en plaatsvervangende nieuwbouw en het renoveren van woningen voor de oorspronkelijke bewoners. Dit werd 'bouwen voor de buurt' genoemd. De overheid gaf daarmee gehoor aan het verzet van krakers en bewoners. Het bouwen voor de oorspronkelijke bewoners betekende meer kleine woningen voor de in de stad achtergebleven groepen, bestaande uit alleenstaanden, paren en ouderen. Krakers voerden ook actie om de huur van de opgeknapte woningen en nieuwbouwwoningen betaalbaar te houden voor de bewoners van de oude wijken die vaak een laag inkomen hadden. Ook daarin kwam de overheid hen tegemoet.⁷⁹

In 1971 benoemde het kabinet een staatssecretaris Stadsvernieuwing, de KVP-er Buck. Hij riep een *Beschikking geldelijke steun rehabilitatie* in het leven, bedoeld voor behoud en herstel van panden in de oude wijken, want er bestond daarvoor nog geen financiële overheidssteun. Hiermee konden woningeigenaren 25 procent van de kosten voor woningverbetering vergoed krijgen. Daarnaast waren er voorstellen voor individuele huursubsidie rechtstreeks aan de huurder. De wet die dit mogelijk maakte werd in 1974 van kracht. Huursubsidie was gebaseerd op een huurprijs die 17 procent van een modaal inkomen mocht beslaan. Hierdoor konden bewoners met lage inkomens de huren van de huizen na de stadsvernieuwing betalen.⁸⁰

In 1972 ondersteunde een rapport van het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid het verzet van de krakers en bewoners en droeg daarmee bij aan de ommezwaai in het overheidsbeleid. In het rapport werd gesteld dat zeker de helft van de woningen goed genoeg was om te behouden. Verder benadrukten de opstellers van het rapport de positieve kanten van de oude buurten, zoals wonen en werken naast elkaar in één

---

⁷⁸ Bart van der Steen, 'Schaefer komt!' in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol.124, nr.1 februari 2011, 150-151.

⁷⁹ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 22-24.

⁸⁰ Ibidem 27 en 39.

buurt, een groot winkelaanbod en de nabijheid tot het centrum van steden. Het is ook opmerkelijk dat in het rapport de kosten voor sloop en nieuwbouw hoger werden geraamd dan de kosten voor behoud en herstel. Verder viel de basis onder de plannen voor *cityvorming* in de stadscentra weg, omdat rond 1970 veel grote bedrijven naar de randen van de steden trokken. Dit zorgde naast het voornoemde rapport en het verzet van krakers en bewoners voor de mogelijkheid het beleid voor stadsvernieuwing in de oude stadscentra te wijzigen.⁸¹

De PvdA maakte in 1972 in haar verkiezingsprogramma *Keerpunt '72* evenals de overheid de keuze voor behoud en herstel van oude wijken. Na de grote verkiezingswinst in 1972 en de vorming van een kabinet met veel bewindslieden van de PvdA, betekende dit een belangrijke ondersteuning voor het 'bouwen voor de buurt'. Staatssecretaris voor stadsvernieuwing in het nieuwe kabinet werd Jan Schaefer die eerder als vakbondslid en bewoner actief was in de werkgroep *De Pijp* in Amsterdam en daar ijverde voor herstel van oude panden. Hij zocht naar mogelijkheden de stadsvernieuwing verder te stimuleren met subsidieregelingen. Hij reisde door het land en maakte ter plekke afspraken over het aantal woningen dat vernieuwd kon worden en welke steun de overheid bereid was te geven. Er ontstond zodoende in de jaren zeventig een lappendeken aan verschillende subsidieregelingen en fondsen voor stadsvernieuwing. De belangrijkste was de Interim Saldo Regeling die in 1977 tot stand kwam onder het gezag van Schaefer als staatssecretaris. Deze regeling gold tijdens het tot stand komen van de Wet op de Stads- en Dorpsvernieuwing die uiteindelijk in 1984 van kracht werd. Deze wet verving naast de Interim Saldoregeling zeventien verschillende subsidieregelingen. In 1985 werd alle subsidie vanuit de overheid gebruikt voor de oprichting van het Stadsvernieuwingsfonds. Het beheer van dit fonds lag voornamelijk bij de gemeenten die daarmee meer bevoegdheden kregen op het terrein van stadsvernieuwing.⁸²

Ondanks bezuinigingsrondes in de jaren tachtig bleef stadsvernieuwing centraal staan als belangrijkste beleidsterrein. De stadsvernieuwing heeft uiteindelijk 105 miljard gekost. Een derde van het geld is door de overheid opgebracht. Tweederde deel is opgebracht door woningbouwverenigingen, huurders en gemeenten. Het meeste geld ging naar de vier grote steden, Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Eén van de criteria voor toekenning van geld voor stadsvernieuwing was namelijk het aantal woningen dat in een gemeente gebouwd was na 1931 en hoeveel daarvan in slechte staat verkeerden. De meeste subsidies zijn uitgekeerd tussen 1980-1989. De stadsvernieuwing bereikte zijn voltooiing in 1994.⁸³

---

⁸¹ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 23-24.

⁸² Ibidem 9, 29-31, 38-41.

⁸³ Ibidem 10, 32-33.

Vanaf 1990 ontstond een verandering in het denken binnen de overheid over stadsvernieuwing en de inrichting van de steden. Er kwam meer aandacht voor andere bewonersgroepen dan de bewoners met een laag inkomen. Stedelijke vernieuwing kwam in de plaats van stadsvernieuwing. Dit minieme verschil in woorden hield in dat de overheid bouwen voor de middenklasse stimuleerde om gezinnen te verleiden tot terugkeer naar de stad of in de stad te blijven wonen. Het voorzieningenniveau in de wijken was namelijk teruggelopen door het vertrek van de koopkrachtige gezinnen naar de overlooptgemeenten. Met behulp van koopkrachtige bewoners hoopte de overheid het voorzieningenpeil in de steden te verhogen ten gunste van de werkgelegenheid. Dit beleid deed de bouw van sociale huurwoningen slinken ten gunste van de bouw voor de middenklasse.⁸⁴

2.2 Stadsvernieuwing in Amsterdam

In deze paragraaf wordt het beleid besproken wat betreft de volkshuisvesting in Amsterdam van 1900 tot 1970 en de stadsvernieuwing in de periode van 1970-1990.

2.2.1 Volkshuisvesting in Amsterdam in de periode 1900 tot 1945

Amsterdam, evenals veel Europese steden, kampte in de negentiende eeuw door de groei van de bevolking, de industrialisatie en de trek naar de steden met een groot tekort aan betaalbare woningen. Woonruimte werd gevonden in kelderwoningen en volgebouwde binnenterreinen met één- of tweekamerwoningen.⁸⁵ In de revolutiebouw die vanaf 1870 plaatsvond, werden er rond het centrum diverse buurten bijgebouwd zoals de Staatsliedenbuurt, de Kinkerbuurt, de Pijp en de Dapperbuurt. De huizen waren, zoals in de voorgaande paragraaf beschreven, gebouwd door particulieren en vaak van slechte kwaliteit. Om geld te besparen werden bijvoorbeeld te korte heipalen gebruikt, waardoor panden soms al tijdens de bouw begonnen te verzakken.⁸⁶

Na het instellen van de woningwet in 1901 kon het gemeentebestuur eisen gaan stellen aan de bouw en de kwaliteit van woningen. Dit gebeurde echter aanvankelijk weinig. Het was een politietaak die nauwelijks werd uitgevoerd. Alle wantoestanden op woongebied leidden er in de jaren 1922 tot 1932 toe, dat het gemeentebestuur de volkshuisvesting ter hand nam samen met de nieuw opgerichte woningbouwverenigingen. Ze lieten moderne en

---

⁸⁴ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 45.

⁸⁵ Van der Woud, *Koninkrijkvol sloppen* 162-163.

⁸⁶ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 24.

kwalitatief goede arbeiderswoningen bouwen, vijf- à zeventuizend per jaar. Deze arbeidershuizen werden gebouwd in de Amsterdamse Schoolstijl, bijvoorbeeld in Plan Zuid en in de Spaarndammerbuurt en in de vorm van tuindorpen in Amsterdam-Noord.⁸⁷

2.2.2 Volkshuisvesting tussen 1945 en 1970 in Amsterdam

Na de Tweede Wereldoorlog was de oorlogsschade in Amsterdam minder groot dan in Den Haag en Rotterdam. Rotterdam was gebombardeerd en in Den Haag had de bouw van de Atlantikwall, bedoeld voor bunkers en afweergeschut, voor flinke sloop gezorgd. Toch was ook in Amsterdam de huizenvoorraad geslonken. Sommige onbewoonde panden van weggevoerde en omgekomen bewoners werden van alle hout ontdaan tijdens de hongerwinter van 1944 en werden hierdoor onbewoonbaar.⁸⁸ De wederopbouw na de oorlog bestond in Amsterdam uit de uitbreiding van de stad volgens het Algemeen Uitbreidingsplan van de dienst Stadsontwikkeling. Dit plan dateerde van 1935. Het behelsde nieuwe wijken in de westelijke tuinsteden, in Buitenveldert en in Noord. De opzet van deze wijken verschilde totaal van de stedenbouwkundige indeling van de vooroorlogse stad. Er werd gebouwd in stroken en niet meer in blokken rond een binnentuin. Tussen de stroken was er veel ruimte voor plantsoenen. De strokenbouw zorgde voor maximale lichtinval in de woningen. Deze wijken werden gewaardeerd door hun bewoners. Zij waren veelal afkomstig uit de één- of tweekamerwoningen in de oude wijken. De nieuwe woningen voorzagen in aparte slaapkamers voor kinderen en ouders en beschikten over een eigen douche en wc. Voor de onderste lagen van de bevolking waren de huren te hoog, zodat in de oude wijken de arme bewoners overbleven, onder wie alleenstaanden en migranten. Zoals later ter sprake komt in hoofdstuk drie voelden bewoners zich niet thuis in de nieuwe buurt, ook al hadden ze waardering voor hun nieuwe woning.⁸⁹

2.2.3 Stadsvernieuwing in Amsterdam van 1970 tot 1990

De eerste plannen tot stadsvernieuwing in Amsterdam werden neergelegd in de *Nota Stadsvernieuwing. De voorbereiding* die in augustus 1969 verscheen. Deze plannen bestonden uit sloop en nieuwbouw op grote schaal. De slechte woningen van de revolutiebouw uit de jaren twintig en dertig zouden worden gesloopt, met uitsluiting van de goedgebouwde arbeidershuizen, ten gunste van nieuwbouw. De plannen voor deze ingrepen bouwden voort

---

⁸⁷ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 24, 28 en 31-38.

⁸⁸ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 68 en 110.

⁸⁹ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 43.

op de nieuwe opvattingen over volkshuisvesting, zoals tijdens de uitbreiding van de stad in groene, ruime wijken tijdens de wederopbouw. De eerste die zich in 1969 in de gemeenteraad tegen deze aanpak van de stadsvernieuwing keerde, was het raadslid van de Kabouterpartij, Roel van Duyn. Hij pleitte juist voor een kleinschalige aanpak. Pas jaren later werden zijn denkbeelden omarmd door andere politieke partijen.⁹⁰

In Amsterdam werden bestemmingsplannen in eerste instantie gemaakt voor de Spaarndammerbuurt, de Dapperbuurt en de Pijp. Het betekende dat onder leiding van de dienst Bouw- en Woningtoezicht veel panden gesloopt zouden worden. Hier ontstond het eerste verzet van buurtbewoners. Zij eisten verbetering en behoud van hun wijk. Ze wilden betaalbare woningen met behoud van de bestaande leefomgeving. Dit betekende een herwaardering voor de in eerste instantie negatief gewaardeerde revolutiebouw in de wijken in een ring om het centrum.⁹¹ Het gemeentebestuur was niet voorbereid op het ongekend felle protest van bewoners en de inmiddels opgekomen kraakbeweging die alle bijeenkomsten met het gemeentebestuur benutten om fel van leer te trekken. Sommigen schuwden de criminaliteit niet, zoals diefstal van bouwplannen en het thuis belagen van wethouders.⁹²

In 1971 volgde de tweede *Nota Stadsvernieuwing. Stadsvernieuwing voor de eerstvolgende jaren*. Nu werden ook de Kinkerbuurt en de Oostelijke Eilanden aangewezen. Uit de nota bleek dat de helft van de Dapperbuurt, al aangewezen in de voorgaande nota over stadsvernieuwing, gesloopt moest worden. Na de tweede *Nota Stadsvernieuwing* werden projectgroepen voor de stadsvernieuwingswijken gevormd, waaronder voor de Dapperbuurt, de Kinkerbuurt en de Jordaan. De taak van de projectgroepen was voorbereiding en uitvoering van de stadsvernieuwingsplannen in overleg met de buurtbewoners.⁹³ Binnen deze projectgroepen werkten ambtenaren van de verschillende gemeentelijke diensten samen. Zij dienden voor afspraken het fiat van de directeur van hun dienst te krijgen. Dit vertraagde de samenwerking in de projectgroep aanzienlijk. De gang van zaken in de projectgroepen werd verder gehinderd door de meningsverschillen die ontstonden tussen ambtenaren van Publieke Werken en de ambtenaren van Volkshuisvesting.⁹⁴ De dienst Publieke Werken zorgde voor het opstellen van de plannen voor groene nieuwbouwwijken op de plaats van de oude wijken. De medewerkers van de dienst Volkshuisvesting kozen voor de door de buurtactivisten beoogde

---

⁹⁰ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 61.

⁹¹ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 66-79.

⁹² Ibidem 77, 90 en 380.

⁹³ Ibidem 95.

⁹⁴ Ibidem.

kleinschalige aanpak, mogelijk beïnvloed door hun contact met bewoners die vanwege de sloop hun huis uit moesten en voor wie zij andere huisvesting moesten regelen.⁹⁵

In twee jaar tijd werd een deel van de stadsvernieuwingsplannen weer ingetrokken als gevolg van het verzet van bewoners en de conflicten binnen het gemeentebestuur over de koers voor de stadsvernieuwing. Tussen 1970 en 1978 werden er maar 700 woningen per jaar gebouwd. De wachttijd voor een sociale huurwoning liep op tot tien jaar. In 1978 slonk door sloop de woningvoorraad zelfs met 445 woningen. Pas in 1980 werd er voor het eerst meer gebouwd dan gesloopt. Daarnaast werden in de zogenaamde overloopsteden in de buurt van Amsterdam, zoals Purmerend, Hoorn, Almere en Lelystad huizen gezocht voor de door de sloop verdreven Amsterdammers. De gemeente had daartoe recht op een deel van de in deze gemeenten gebouwde huizen.⁹⁶

De meningsverschillen in de projectgroepen over de richting van de stadsvernieuwingsplannen deden zich ook voor binnen de gemeenteraad en binnen de grootste politieke partij in Amsterdam, de PvdA. Deze conflicten zorgden voor een impasse in de uitvoering en de stadsvernieuwing lag daardoor grotendeels stil tijdens de jaren zeventig ondanks de stimulans vanuit de overheid. De opeenvolgende wethouders Lammers en De Cloe handhaafden in de jaren zeventig de plannen voor stadsvernieuwing door grootschalige sloop en nieuwbouw ondanks de meningsverschillen binnen de politiek en het bestuur.⁹⁷

In 1978 kwam de kentering in deze impasse met de komst van de voormalige staatssecretaris Schaefer. Hij werd wethouder Volkshuisvesting in Amsterdam van 1978 tot 1986. Hij slaagde erin de oude buurten te laten opknappen in samenwerking met de buurtbewoners. Hij verving de *ontwerp-Raamnota* van zijn voorganger De Cloe in september 1978 door het programmakkoord van het nieuwe college. Dit programmakkoord werd door de collegepartijen, PvdA, D'66, CPN en CDA, gesteund.⁹⁸

De inhoud van dit programma betekende, dat er voor Amsterdammers in de stad zelf gebouwd zou worden en niet langer in de overloopgemeenten. Verder diende het kleinschalige karakter van de buurten met menging van wonen en werken gehandhaafd te blijven.⁹⁹ De bewoners zouden meer inspraak krijgen bij de plannen voor de nieuwbouw en de leefomgeving.

---

⁹⁵ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 217.

⁹⁶ Ibidem 62-63.

⁹⁷ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 62-63.

⁹⁸ Louis Hoeks, *In geouwehoer kun je niet wonen* 212.

⁹⁹ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 261 en 264-265.

Elk jaar kwam er 200 miljoen voor stadsvernieuwing beschikbaar vanuit de landelijke overheid. Veel subsidie was afkomstig van de Interim Saldoregeling die Schaefer had ingesteld als staatssecretaris. De bedragen liepen jaarlijks enorm op. De gemeente moest dan wel een navenante hoeveelheid aan plannen voor woningrenovatie en nieuwbouw indienen bij de landelijke overheid. Vanaf 1982 werd het resultaat zichtbaar van de stadsvernieuwing onder het wethouderschap van Schaefer. De gaten in de wijken vulden zich met nieuwbouw. Panden raakten opgeknapt of vervangen door nieuwbouw.¹⁰⁰

2.3 Stadsvernieuwing in de Indische Buurt

In deze paragraaf wordt eerst de geschiedenis van de Indische Buurt tussen 1900 en 1970 besproken. Daarna komt de stadsvernieuwing in de Indische Buurt aan de orde van 1970 tot 1990.

2.3.1 De Indische Buurt tussen 1900 en 1970

Tussen 1900 en 1920 is het eerste deel van de Indische buurt gebouwd. De grond hiervoor was door de gemeente Amsterdam na annexatie van buurgemeenten in 1896 gevoegd bij het eigen grondbezit. De eerste huizen werden nog gebouwd in de hierboven al beschreven revolutiebouw. Later namen de in die tijd opgerichte woningbouwverenigingen het bouwen van arbeiderswoningen voor hun rekening. Deze huizen waren van een betere kwaliteit.¹⁰¹

In het nieuwe deel van de buurt dat tussen 1923 en 1934 is gebouwd, is de grond in erfpacht uitgegeven. De buurt werd aangelegd met smalle straten, een brede boulevard en een aantal groene pleinen. De huizen werden uiteindelijk gebouwd door particuliere ondernemers omdat de landelijke overheid het niet toestond dat de woningbouwverenigingen bouwvergunningen kregen in de nieuwe buurt. Er werden ook hier te korte palen gebruikt en het opgespoten zand was nog niet voldoende ingeklonken. Huizen verzakten in veertig jaar soms wel 60 tot 70 centimeter.¹⁰²

In eerste instantie woonden tot 1930 gezinnen uit de middenklasse in de buurt. Na de crisis van de jaren dertig raakten veel arbeiders in de buurt werkloos en vanaf die jaren tot in de eenentwintigste eeuw woonden er vooral mensen met lage inkomens en mensen met een

---

¹⁰⁰ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 278.

¹⁰¹ Ibidem 306-308.

¹⁰² Ibidem 308 en 310.

uitkering. In 1930 woonden er 50.000 mensen. Hierna nam de bevolking af. Veel gezinnen trokken de stad uit naar de overloopgemeenten in de jaren zestig. Het inwoneraantal daalde ook door de afname van de gezinsgrootte. In de huizen van de vertrekkende bewoners trokken alleenstaanden, studenten, migranten met hun gezinnen en Surinaamse Nederlanders, evenals elders in de stad.¹⁰³

2.3.2 Stadsvernieuwing in de Indische Buurt van 1970-1990

Tot 1970 maakte de Indische Buurt geen deel uit van de stadsvernieuwingsplannen van de gemeente. Bewoners van andere wijken die vanwege sloop een nieuwe woning moesten krijgen, zouden juist hier gehuisvest worden. De huizen zouden verbeterd worden en nog 30 tot 40 jaar blijven staan. Bij een onderzoek van de Dienst Bouw en Woningtoezicht in 1972 kwamen echter de hierboven beschreven gebreken aan de huizen uit de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw naar voren. In 1973 werd de buurt alsnog als stadsvernieuwingbuurt aangewezen. Er zou sloop en nieuwbouw komen naast renovatie van het zonder gebreken gebouwde deel, de arbeiderswoningen gebouwd door de woningbouwverenigingen. De particuliere eigenaren werden aangeschreven om hun woningen te verbeteren. Binnen enkele jaren werden 300 tot 400 woningen onteigend en dichtgetimmerd. Daarop volgde leegstand. De bewoners kwamen in actie tegen de door de dichtgetimmerde panden sterk verminderde leefbaarheid van hun buurt. Zij richtten in 1972 de *Werkgroep Wonen* op. Over deze *Werkgroep* volgt in hoofdstuk vier meer.¹⁰⁴

In 1975 werd besloten tot sloop en nieuwbouw voor een groot deel van de buurt. Hiertoe werden in 1977 als eerste zeventien blokken aan gewezen in de *Nota van uitgangspunten 17 bouwblokken Indische Buurt*. Bewoners van dertien panden waren, vooruitlopend op de nota, al in 1975 uitgenodigd om met een woningbouwvereniging, een architect en de Ambtelijke Buurtgroep -de projectgroep voor de Indische Buurt- samen te werken aan nieuwbouwplannen. Over deze samenwerking volgt meer in hoofdstuk vier en vijf. Het plan van de gemeente behelsde evenals elders in de stad sloop en nieuwbouw in de stijl van tuinstadwijken. De bewoners werden tijdens behandeling van dit plan in de gemeenteraad gehoord. De raad veranderde het plan op grond van hun inbreng en besloot het aandeel kleine woningen in het plan te vergroten ten koste van het aantal gezinswoningen. De verhouding

---

¹⁰³ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 310-313.

¹⁰⁴ Ibidem 314-318.

werd 60 procent kleine woningen tegenover 40 procent gezinswoningen. Dit komt verder nog ter sprake in hoofdstuk vier.¹⁰⁵

In de periode 1977 tot 1982 veranderde de houding van de buurtbewoners tegenover de gemeente. Verschillende bewonersgroepen gingen samenwerken in het *Buurtoverleg*. Dit overleg heeft regelmatig grote vergaderingen georganiseerd om de achterban van buurtbewoners te horen. Ook over dit overleg volgt meer in hoofdstuk vier en vijf. Zij voerden actie tegen de grootschalige sloop die de buurt veranderde in een woestenij. Zij stelden sloop van steeds een enkel woonblok voor, waarbij bewoners konden doorstromen naar leegstaande woningen in later te slopen panden. Deze bewoners konden dan later terugkeren in de nieuwbouw. Na een grote demonstratie in 1978 werd deze oplossing overgenomen door de Ambtelijke Buurtgroep. Het enige knelpunt was, dat de huren in de nieuwbouw voor de terugkerende bewoners vaak te hoog was, omdat 76 procent van de bewoners afhankelijk was van een minimuminkomen en zich geen hogere huur kon permitteren.¹⁰⁶

De wensen van de bewoners omtrent leefbaarheid werden in 1981 opgenomen in een herziene *Nota van Uitgangspunten voor de Indische Buurt*. Dit behelsde compactere bouw, zodat er meer huizen verwezenlijkt konden worden. In de periode van 1977 tot 1982 zijn er per jaar 500 woningen gesloopt en maar 250 gebouwd. Toch zijn er uiteindelijk 1750 woningen opgeleverd terwijl er in het oorspronkelijke plan slechts 1029 geraamd waren. De bouwproductie kon toenemen, doordat via de erfpacht woningen snel konden worden onteigend. Verder kwamen er plannen voor kinderdagverblijven, een gezondheidscentrum, een bejaardentehuis, een bibliotheek en scholen. Herstel en behoud vond tussen 1982 en 1986 plaats in het oudste gedeelte van de buurt. Het percentage kleine woningen bleef ongeveer zo groot als in de tijd voor de renovatie en nieuwbouw. Opmerkelijk is dat vooral in de Indische Buurt het woningbezit van particuliere huiseigenaren van 90 procent daalde naar 17 procent. De gemeente gaf de panden na onteigening en opkopen in handen van woningbouwverenigingen die voor nieuwbouw zorgden. Dit verhinderde niet dat de buurt van karakter veranderde door het wegtrekken van koopkrachtige bewoners naar de overloopgemeenten. Na de stadsvernieuwing had rond 1990 nog steeds een derde van de buurtbewoners geen werk en had de buurt te kampen met de toestroom van steeds meer migranten.¹⁰⁷

---

¹⁰⁵ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 318.

¹⁰⁶ Ibidem 321.

¹⁰⁷ Ibidem 319, 327-328.

Hoofdstuk 3 Visies op gemeenschapsopbouw, democratisering en verzet van burgers

Inleiding

In dit hoofdstuk worden enkele achtergronden van en ideeën over gemeenschapsopbouw, democratiseringsvormen en burgerlijke ongehoorzaamheid onderzocht. Dit wordt belicht aan de hand van het werk *Leefbare stedenbouw* van Den Hartog. Daarna wordt aan de hand van de studie van Mamadouh, *De stad in eigen hand*, de visie op de stad van de krakers beschreven en hoe die zich verhiel tot die van de overheid.

Vervolgens worden de achtergronden van en ideeën over het verzet van krakers en bewoners tegen de plannen van de overheid belicht aan de hand van de studie van Schuyt *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*. Dit biedt de mogelijkheid om het ontstaan van dit verzet en de reactie van de overheid erop in een theoretisch kader te plaatsen. In zijn werk behandelt Schuyt de kenmerken van burgerlijke ongehoorzaamheid, de mogelijkheden van het recht bij het bestrijden hiervan en de reacties van het bestuur op burgerlijke ongehoorzaamheid. Dit onderdeel wordt geplaatst naast acties van de krakers en enkele effecten daarvan zoals Mamadouh die beschreef.

Hoe betrokkenheid van burgers bij beleidsvorming democratisch vorm kan krijgen, wordt beschreven aan de hand van de publicatie *Meervoudige democratie* van Grin en anderen. Dit biedt een kader voor het democratisch oplossen van meningsverschillen tussen de overheid en de burgers, zoals krakers en bewoners. Deze ideeën tonen hoe het bestuur voor democratisering zorg kan dragen en welke vormen de gemeente daarbij gebruikte in het contact met burgers bij de stadsvernieuwing.

3.1 Visies op stedenbouw, democratisering en gemeenschapsopbouw volgens Den Hartog en Mamadouh

In deze paragraaf komt eerst aan de orde hoe stedenbouw gemeenschapsopbouw en vervolgens democratisering mogelijk kan maken. Daarna volgt een beschrijving van verschillende visies op de stad van het gemeentebestuur en krakers.

3.1.1 Visie van Den Hartog op stedenbouw, democratisering en gemeenschapsopbouw

Den Hartog behandelt in zijn werk *Leefbare stedenbouw* de oorsprong van ideeën over gemeenschapsopbouw en democratisering in de stad zoals die vanaf het begin van de twintigste eeuw werden ontwikkeld. Deze ideeën vormden een antwoord op het ontstaan van de sloppenwijken en van de slechte leefomstandigheden in de negentiende eeuw.

Achtergrond van de gemeenschapsideeën aan het begin van de twintigste eeuw waren de negatieve opvattingen over de stad veroorzaakt door armoede, sociale desintegratie en vereenzaming. Den Hartog behandelt de ideeën van onder anderen Ebenezer Howard in 1898 en van Clarence Perry in 1929, die beiden op zoek waren naar een ontwerp voor een ideale gemeenschapsopbouw bij uitbreiding van steden. Hun ideeën grepen terug op de dorpsgemeenschap. Perry vond dat alle voorzieningen in de buurten zoals scholen, kerken en winkels het beste op loopafstand gepland konden worden en hij zag de functie van de auto het liefst teruggedrongen naar de rand van de wijk. Howard zag de ideale vorm van buurten als liggend rondom een kern en in het groen op enige afstand van de stad en als zelfstandige zelfvoorzienende eenheden.¹⁰⁸

De studiegroep rond ingenieur A. Bos, directeur van de Dienst Volkshuisvesting van Rotterdam, introduceerde de ideeën over gemeenschapsopbouw van Howard en Perry in Nederland. Zij legden hun bevindingen in 1946 neer in het boek *De stad der toekomst, de toekomst der stad* en stelden voor tijdens de wederopbouw bij het ontwerp van uitbreidingsplannen voor steden dit concept, de *wijkgedachte* genoemd, toe te passen. Hun uitwerking stuitte echter op kritiek van deskundigen. Toepassing van de wijkgedachte vond maar gedeeltelijk plaats bij het ontwerp van nieuwe woonwijken. Den Hartog behandelt de bezwaren van enkele critici van de wijkgedachte en wil de wijkgedachte na een genuanceerde bestudering ervan rehabiliteren. De kritiek kwam hoofdzakelijk neer op de volgende punten. De wijkgedachte ging vooral uit van gezinnen. Verder zouden bewoners meer op de stedelijke voorzieningen georiënteerd zijn dan op de buurtvoorzieningen. Tenslotte zouden de wijken niet homogeen genoeg zijn door verschillen in cultuur, geloof, ras en inkomen voor het vormen van een hechte gemeenschap. Den Hartog vindt dat de wijkgedachte te snel is afgedaan door critici. De wijkgedachte kan onder voorwaarden wel bijdragen aan sociale integratie en democratisering.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ H.H.W. den Hartog, *Leefbare stedenbouw: stedenbouwkundige kwaliteit, sociale integratie, democratisering* (Alphen aan de Rijn 1979) 40-69.

¹⁰⁹ *Ibidem* 70-110.

Hij ziet een samenhang tussen technische ontwerpprincipes van wijken en sociale doelstellingen. De technische ontwerpprincipes bepalen volgens hem de ontwikkeling van sociale integratie en democratisering. Hij sluit daarbij aan bij het gedachtegoed van Howard en Perry. De belangrijkste technische ontwerpprincipes zijn:

- de verkeersveiligheid van de wijk
- voorzieningen voor recreatie en verenigingsleven
- de omvang van de wijk die kleinschalig en overzichtelijk moet zijn met alle voorzieningen op loopafstand
- variatie in het stedenbouwkundig ontwerp
- menging van wonen, werken, winkelen en recreëren.¹¹⁰

Opvallend genoeg zijn, op de verkeersveiligheid na, deze punten de eigenschappen van de oude wijken in de binnenstad die door bewoners tijdens de stadsvernieuwing werden gewaardeerd. Hierin schoten de tot dan toe gebouwde wijken uit de wederopbouw juist tekort. Dit bleek uit een onderzoek van het Instituut voor Stedenbouwkundig Onderzoek in 1972. Dit onderzoek liet zien dat de woonomgeving van de nieuwe uitbreidingswijken door bewoners op een aantal punten niet werden gewaardeerd. Zij vonden hun buurt eentonig door de uniforme bebouwing, waardoor er een gebrek aan sfeer was. Hoogbouw vonden zij ongeschikt voor gezinnen met jonge kinderen en ze misten inspraak of medezeggenschap bij aanpassingen aan hun buurt. De meeste bewoners misten verder voorzieningen zoals een park, een zwembad, sportvelden, jeugdcentra, kinderdagverblijven en uitgaansgelegenheden. Vooral jongere, progressieve en hoogopgeleide bewoners wensten meer zeggenschap over hun wijk. Rond de 30 procent van de bewoners, een hoger percentage dan in de rest van Nederland, voelde zich niet thuis in de buurt en had weinig contact met hun buren. Ook hier scoorde hoogbouw slechter dan laagbouw. Dit wijst erop dat de toegepaste vormen van stedenbouw, namelijk de strokenbouw, plantsoenen en gescheiden functies, niet bereikten wat er beoogd was: gemeenschapsvorming en sociale integratie.¹¹¹

Den Hartog beschrijft hoe sociale integratie en democratisering misschien haalbaar zijn op basis van de hierboven genoemde technische ontwerpprincipes maar voegt daar wel sociale voorwaarden aan toe:

- de stedenbouwkundige opzet moet contacten tussen bewoners op een vrijblijvende en ongedwongen wijze stimuleren. Het helpt als de bewonersgroepen

---

¹¹⁰ Den Hartog, *Leefbare stedenbouw* 113-119.

¹¹¹ Ibidem 122-128.

gematigd heterogeen zijn, gevarieerd naar leeftijd, gezinsfase, beroepsgroepen en woon- en leefstijlen.

- Democratisering kan bereikt worden door het bevorderen van inspraakprocessen met als doeleinde het vergroten van de betrokkenheid bij de wijk, versterking van de democratie en het stimuleren van de mondigheid en de verantwoordelijkheid van de burgers voor hun wijk en omgeving.

Dit waren ook de eisen van bewoners en krakers tijdens de stadsvernieuwing. Duidelijk is dat het thuis voelen niet alleen haalbaar is door de technische ontwerpprincipes maar dat dan ook aan de hierboven beschreven maatschappelijke voorwaarden voldaan moet zijn.¹¹²

De overheid erkende de problemen in de beleving van bewoners van wederopbouwwijken en noemde in 1976 in de nota 'Verkenningen inzake leefbare stedelijkheid' dat de behoefte aan contacten in de bestaande stedenbouw niet werden bevredigd. In de nota werden aanbevelingen gedaan om de situatie te verbeteren door onder andere functiemenging en bouwen met oog voor de menselijke maat. Aan de ene kant werden in deze nota de problemen van de wederopbouwwijken erkend en werden daarvoor oplossingen aangedragen, terwijl er aan de andere kant voor de stadsvernieuwing plannen lagen via sloop en nieuwbouw het model van de uitbreidingswijken te volgen. Waarschijnlijk is dit te wijten aan het verschil in opvatting zoals beschreven op pagina 24 bij ambtenaren werkzaam in de volkshuisvesting en bij ambtenaren werkzaam in de ruimtelijke ordening. Er kan ook sprake zijn geweest van voortschrijdend inzicht dat nog niet tot aanpassing van de stadsvernieuwingsplannen had geleid.¹¹³

In 1976 en 1977 waren de conflicten over de sloop in de stadsvernieuwing al gaande. In 1977 meldden de ambtenaren van het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening in het Structuurschema Volkshuisvesting dat mensen die zeggenschap over hun omgeving hebben, tevredener zijn over hun woonomgeving en dat die zeggenschap tekenend is voor toegenomen mondigheid in het algemeen. In het Structuurschema wordt gesteld dat er daarom gestreefd moest worden naar het betrekken van bewoners bij besluitvorming over hun leefomgeving en het beheer daarvan. Deze ideeën uit 1977 hebben er misschien mede toe geleid dat de plannen voor stadsvernieuwing in overleg met de betrokken buurtbewoners werden aangepast en dat zij hun wensen mochten uitspreken. Wellicht komen de ideeën uit

---

¹¹² Den Hartog, *Leefbare stedenbouw* 122-128.

¹¹³ Ibidem 135-136.

dit Structuurschema zelfs voort uit het in de jaren zeventig gevoerde debat tussen overheid, bewoners en krakers.¹¹⁴

3.1.2 De stadsvisies van krakers en overheid volgens Mamadouh

Mamadouh onderzocht de stedelijke sociale bewegingen in Nederland van provo's, kabouters en krakers. Haar onderzoek betrof ook hun stadsvisies. Deels volgt zij de studie van Manuel Castells die in 1983 in zijn boek *The City and the Grassroots* de protestbewegingen in de VS onderzocht. Hij ontwierp een theorie over stedelijke sociale bewegingen en sociale verandering. Twee kenmerken van stedelijke sociale bewegingen die zij van Castells overneemt, zijn voor mijn studie belangrijk. Het eerste kenmerk is dat de stedelijke sociale bewegingen de maatschappij willen veranderen en het tweede hun ideeën over de inrichting van de stad. Stedelijke sociale bewegingen zorgen voor nieuwe opinies over stadsinrichting volgens Mamadouh. Zij zoekt vooral naar de veranderingen die ze willen bewerkstelligen. Om hun visies te karakteriseren zoekt zij naar de heersende denkbeelden over de ideale stad. Zij gebruikt daarvoor de ideeën van Choay over de stadsvisie van stedenbouwers en van Ledrut over de stadsvisie van bewoners.¹¹⁵

Choay onderscheidt twee visies bij stedenbouwers, namelijk *progressisme* en *culturalisme*. *Progressisme* is de functionele op de toekomstgerichte visie op de stad. Het functionele is het bevredigen van de behoeften van de bewoners. Deze stedenbouwkundigen zien functionaliteit als een universele maatstaf en zoeken naar de standaardwoning en standaardwijk. Techniek kan volgens deze stedenbouwers helpen de ideale stad te realiseren en de functionele stadsproblemen op te lossen. Stadsfuncties worden onderscheiden in wonen, werken, verkeer en recreatie. Deze functies worden van elkaar gescheiden. Stad en platteland dringen in elkaar door: groen, licht en lucht in de stad.¹¹⁶

De tweede visie is het *culturalisme*. Stedenbouwers met deze visie gaan er van uit dat door de industrialisatie de gemeenschap in de stad is verdwenen. Het streven is een terugkeer naar de 'harmonieuze stad' die als gemeenschap de culturele en sociale behoeften van bewoners bevredigt. Daartoe moeten oude vormen van bouwen worden behouden om de sociale contacten zoals ze waren te herstellen. Hierbij hoort functiemenging, het bouwen van woningen in hoge dichtheden, gesloten bouwblokken en kromme lijnen van straten en wegen.

---

¹¹⁴ Den Hartog, *Leefbare stedenbouw* 137.

¹¹⁵ Virginie Mamadouh, *De stad in eigen hand: provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale beweging* (Amsterdam 1992) 12-13 en 32-33.

¹¹⁶ Ibidem 34-35.

De stad moet zich duidelijk onderscheiden van het omringende land. Technische en economische ontwikkelingen worden gewantrouwd.¹¹⁷

De tweedeling in ideeën over de stad van Choay sluit aan bij Ledruts opvattingen over de visies van bewoners, door hem gebruikersmodellen genoemd. Hij onderscheidt een abstract-rationeel gebruikersmodel tegenover een concreet, gevoelsmatig model. Bij het laatste model hoort een afwijzende houding tegenover planning en ordening, tegenover de abstracte of intellectuele manier van steden ontwerpen. Ledruts gebruikersmodellen en Choay's visies overlappen elkaar.¹¹⁸

Mamadouh komt op basis van de indelingen van Choay en Ledrut tot een eigen polaire indeling tussen een *functionalistische* en een *romantische* stadsvisie. De *functionele* stadsvisie staat dan voor scheiding van de functies van wonen en werken in woonwijken en industrie- en bedrijventerreinen. De openbare ruimte wordt vooral voor verkeer bestemd. De binnenstad is bestemd als *city* voor werken en winkelen. De *romantische* stadsvisie staat voor een ruimtelijke inrichting na een debat, op decentraal niveau, met de bewoners. De lokale gemeenschap gaat voor. Kleinschalig ingrijpen om buurten en contacten zoveel mogelijk in stand te laten heeft de voorkeur. Het gaat om behoud, vernieuwing en aanvulling. De voornaamste prioriteiten zijn vermenging van functies en communicatie tussen bewoners. De openbare ruimte is vooral een ontmoetingsplaats boven een plaats voor verkeer en vervoer.¹¹⁹

Deze twee visies op de stad staan tegenover elkaar bij drie vraagstukken die van belang zijn bij dit onderzoek naar de versterking van het democratisch proces door de inzet van meer inspraak in de Indische Buurt. Het eerste vraagstuk is politiek en bepaalt de verhouding tussen burgers en overheid en draait om de keuze tussen bureaucratie of zelfbestuur. Het tweede vraagstuk betreft de afweging het bouwen van woningen aan de vrije markt over te laten of rekening te houden met de sociale behoeften van bewoners, zoals bij de keuze voor bouw van koopwoningen dat in hoofdstuk vijf aan bod komt. Het derde draait om de keuze tussen bouwen voor de bevolking in het algemeen of voor de buurt. Deze drie vraagstukken monden uit in vijf tegenstellingen met betrekking tot ruimteverdeling:

- Houding tegenover het bepalen van ruimtelijke ordening: op stadsniveau of buurtniveau
- Waardering voor ruimtelijke vormen van straten en woningen: behoud van oude vormen versus grootschalige herstructurering

---

¹¹⁷ Virginie Mamadouh, *De stad in eigen hand* 34-35.

¹¹⁸ Ibidem 35.

¹¹⁹ Ibidem 38-40.

- Afweging tussen segregatie of menging van verschillende functies en bevolkingsgroepen
- Afweging tussen openbare verblijfsruimte of ruimte voor verkeer en vervoer
- Afweging tussen grootschalig en kleinschalig ingrijpen, tussen nieuwe (strokenbouw) en oude (blokkenbouw) vormen, hoogbouw tegenover laagbouw, lage dichtheden tegenover hoge dichtheden, beton tegenover hout en baksteen.¹²⁰

Deze afwegingen tussen de *romantische* en *functionalistische stadsvisie* speelden een rol bij de keuze voor de vorm van de stadsvernieuwing. De denkbeelden van het bestuur van de stad hadden de overhand bij het opzetten van beleid. De stedelijke sociale bewegingen daagden de overheersende *functionele stadsvisie* van bestuur en ambtenaren uit. Volgens Mamadouh bestond de mogelijkheid binnen beleidsplannen te kiezen voor het betrekken van burgers. Bestuur en burgers zouden over de hierboven genoemde onderwerpen gezamenlijk een debat kunnen voeren. Het bestuur wijzigde tijdens het proces van de stadsvernieuwing langzamerhand van gedachten. De *functionalistische stadsvisie* raakte uit de gratie, omdat de *romantische stadsvisie* meer aanhangers kreeg. Dit werd mogelijk door de ontwikkelingen in het democratisch proces door de inzet van meer inspraak waardoor meer ruimte ontstond voor de visie van bewoners en krakers.¹²¹

3.2 Visies van Schuyt op burgerlijke ongehoorzaamheid en van Mamadouh op de acties van krakers

In deze paragraaf worden de ideeën van Schuyt over burgerlijke ongehoorzaamheid besproken en daarna de studie van Mamadouh met betrekking tot de acties van de krakers.

3.2.1 Visies van Schuyt op burgerlijke ongehoorzaamheid

Krakers en bewoners gingen in verzet tegen de stadsvernieuwingsplannen van de overheid. Dit verzet ging gepaard met wetsovertreding door het bezetten van leegstaande huizen en panden. Schuyt onderzocht in zijn werk *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid* de relaties tussen deze onderwerpen aan de hand van de acties van de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Zijn bevindingen kunnen naar mijn idee ook van toepassing zijn op de burgerlijke

---

¹²⁰ Mamadouh, *De stad in eigen hand* 36-38.

¹²¹ Ibidem 41.

ongehoorzaamheid van krakers en bewoners. Creatieve acties, demonstraties en bezettingen werden in navolging van de protestbewegingen in de VS ook door de bewoners en krakers gehanteerd.¹²²

Burgerlijke ongehoorzaamheid hangt volgens Schuyt samen met sociale onrechtvaardigheid. De burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten reageerde met protestacties op de voortdurende schending van burgerrechten. Dit toont naar mijn idee overeenkomst met het kraken als protestactie tegen de woningnood. Krakers zagen woningnood als een sociaal onrecht. Het kraken was een vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid en de conflicten met de overheid, gevolg van de kraakacties, zorgden voor creatieve wanorde. Wanorde creëren kan volgens Schuyt, die hierbij Waskow citeert, een reactie zijn van burgers op sociale conflicten.¹²³

Burgerlijke ongehoorzaamheid is vaak het gevolg van een conflict tussen maatschappelijke waarden volgens Schuyt. Maatschappelijke waarden zijn voor velerlei uitleg vatbaar. Krakers tastten bijvoorbeeld het eigendomsrecht aan van de huiseigenaren. Dit eigendomsrecht als maatschappelijke waarde werd door krakers en huiseigenaren anders ervaren. Schuyt zegt daarover het volgende:

*'Vrijheid en het recht op eigendom kunnen met elkaar in conflict raken. Zij kunnen elkaar ook ondersteunen: ik ben vrij in mijn eigen huis. Vrijheid en eigendom kunnen elkaar eerst versterken maar zo gauw het recht op eigendom haar functie als bescherming van persoonlijke vrijheid verre gaat overschrijden in het privébezit van honderden huizen, komt dit recht in conflict met de vrijheid van anderen.'*¹²⁴

Het officiële recht is hierin het eigendomsrecht maar dit staat het morele recht, zoals recht op een woning, in de weg. Vanwege dit morele recht vocht de kraakbeweging het eigendomsrecht aan van eigenaren die hun panden lieten leeg staan en de woningnood verergerden. Ze brachten op die manier ook de belangen van de woningzoekenden onder de aandacht.¹²⁵

Schuyt omschrijft nog andere kenmerken van burgerlijke ongehoorzaamheid. De verschillende vormen van burgerlijke ongehoorzaamheid zijn te rangschikken als een oplopende schaal met aan het begin wetmatige vormen van verzet en aan het einde politiek

---

¹²² Zie hoofdstuk 1.

¹²³ C.J.M. Schuyt, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid* (Amsterdam 2009) 74.

¹²⁴ Schuyt, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid* 291.

¹²⁵ Ibidem 80.

geweld en revolutionair verzet. Een ander kenmerk van burgerlijke ongehoorzaamheid is dat het plaats vindt in het openbaar. De 'ongehoorzame' wil kenbaar maken waarom hij ongehoorzaam is en onttrekt zich niet aan berechting. Hij zal ook proberen zo min mogelijk geweld te gebruiken en vraagt een oordeel van zijn medeburgers over zijn daad. Hij trekt alleen de wetten in twijfel die betrekking hebben op de onrechtvaardigheid in het systeem die hij ervaart. Hij wil niet het gehele systeem omverwerpen. In een democratie ligt volgens Schuyt daarmee de waarde van de burgerlijke ongehoorzaamheid in de vervangingswaarde voor politiek geweld.¹²⁶

Schuyts ideeën kunnen toegepast worden op de kraakbeweging en dan komen deze kenmerken als volgt tot uiting. De kraakbeweging bracht haar standpunten in de openbaarheid en zo onder de aandacht van het publiek. Op die manier zochten de krakers steun bij het publiek en verantwoordden zij zich voor hun kraakacties. Ze lieten zich arresteren bij de eerste ontruiming en onderwierpen zich aan rechtspraak. Zij wilden het bestuur niet omverwerpen en waren, zeker in het begin, bereid te onderhandelen met het bestuur over hun eisen. Het burgerlijk ongehoorzaam zijn van de krakers verliep later, begin jaren tachtig, niet zonder geweld. De overheid probeerde orde en recht te handhaven en ging meer geweld gebruiken bij de ontruiming. Op de rangschikking in een oplopende schaal van vormen van burgerlijke ongehoorzaamheid liepen de acties van de krakers na verloop van tijd in de richting van politiek geweld.¹²⁷

Volgens Schuyt wakkert het proberen orde en recht te handhaven door de overheid de burgerlijke ongehoorzaamheid aan. In tijden van sociale crises, wanneer de samenleving ernstig verdeeld is geraakt over bepaalde beleidslijnen en wanneer de gemeenschappelijke referentiekaders afgebrokkeld zijn, werkt een beroep op orde en recht juist averechts. Het leidt tot geweld en tegengeweld. Het recht is niet geschikt om orde te creëren of orde te herstellen. Pas wanneer er een redelijk grote mate van orde heerst, gaat het recht zijn werk doen als versteviging van de orde. De orde via het recht handhaven, kan het verzet en geweld van de groepen, ontevreden met de bestaande orde, vergroten.¹²⁸ De ontruiming in Amsterdam in de Kinkerbuurt in 1978 zorgde bijvoorbeeld voor een geweldsspiraal.¹²⁹

---

¹²⁶ Schuyt, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid* 304, 306-307.

¹²⁷ Eric Duivenvoorden, *Een voet tussen de deur. Geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999* (Amsterdam 2000) 142-143.

¹²⁸ Schuyt, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid* 171.

¹²⁹ Mamadouh, *De stad in eigen hand* 143-144.

Ontruimingën verliëpen daarna steeds gewelddadiger, omdat ook krakers geweld gingen gebruiken.¹³⁰

3.2.2 Visie op de acties van krakers van Mamadouh

Mamadouh omschrijft de volgende vormen van protestacties van stedelijke sociale bewegingen:

- Informeren van het publiek via pamfletten en affiches, persberichten, tentoonstellingen en onderzoekspublicaties. Ook kunnen hiervoor tribunalen en hoorzittingen worden georganiseerd;
- Argumenteren met politici, lobbyen, deelnemen aan hoorzittingen en inspraakprocedures, bezwaarschriften indienen, het schrijven van brieven en adressen, overleggen en onderhandelen
- Procederen
- Demonstreren
- Confronteren van de overheid op *legale wijze* door staken, het storen van instituties zoals raadsvergaderingen als ook op *illegale wijze* door een staking of demonstratie ondanks een verbod daarop, door illegale uitzendingen op televisie en radio, door boycotacties en bezettingen, door het betalen van belasting of huur te weigeren, het inbreken, stelen en openbaar maken van staatsstukken, door symbolisch geweld zoals een valse bommelding.¹³¹

Daarnaast kunnen er ook gewelddadige acties gericht tegen goederen en mensen plaatsvinden, zoals gebeurde bij enkele ontruimingën. Andere gewelddadige acties zijn vernieling, bekladding, brandstichting, mishandeling, etcetera.¹³² In het bovenstaande rijtje ontbreekt het kraken. Zij geeft op een andere plek in haar studie daarentegen wel aan dat kraken een politiek actiemiddel was.¹³³

De conflicten met de gevestigde orde vloeiden volgens Mamadouh rechtstreeks voort uit de romantische stadsvisie van de kraakbeweging en speelden zich af op drie gebieden:

- bestemming en ruimte, zoals over woningdistributie, leegstand, speculatie, cityvorming, stadsvernieuwing en vervoersproblemen, zoals het ruimte opslokkende gebruik van de auto;

---

¹³⁰ Duivenvoorden, *Een voet tussen de deur* 142-143.

¹³¹ Mamadouh, *De stad in eigen hand* 28.

¹³² Ibidem 29.

¹³³ Ibidem 143-144.

- allocatie van middelen en voorzieningen, zoals subsidie voor buurtvoorzieningen, sociale woningbouw of openbaar vervoer;
- over de machtsverdeling in de stad, zoals de eis om inspraak en eis tot decentralisatie van besluitvorming.¹³⁴

Schuyt ziet het tekortschieten van de overheid als oorzaak van de conflicten tussen overheid en protestbewegingen en daarnaast een botsing tussen de waardensystemen van de gevestigde orde en de protestbewegingen. Mamadouh gaat echter meer in op de verschillen in stadsvisie. Zij kenschetst de sociale bewegingen als opinievormend. Zij richten zich volgens haar niet alleen op beleidsveranderingen maar ook op mentaliteitsveranderingen. Dit onderscheidt hen van actiegroepen: zij vertolken nieuwe opvattingen naast actie voor een concreet doel zoals herbestemming van een bezet bedrijfspand. Zij scheppen nieuwe waarden en normen.¹³⁵ Dit komt overeen met Schuyts visie op de botsingen tussen waardesystemen.

De acties van de krakers hadden als effect dat ze opinievormend waren maar hadden als doel het bewerkstelligen van concrete veranderingen in de stadsvernieuwing. Later, na 1978, steunden de overheid en politieke partijen hun eisen. Het wijzigen van de stadsvernieuwingsplannen en het betrekken van bewoners bij de plannen was een reactie van de overheid op de burgerlijke ongehoorzaamheid. Daarmee werd niet alleen een andere stadsvernieuwing bereikt maar ook een andere omgang met burgers die door stadsvernieuwingsplannen werden geraakt. Zo ontstond een democratiseringsproces.

3.3 Democratisering vanuit het bestuur volgens Grin en anderen

In de publicatie van Grin e.a. komt naar voren dat democratie geen vaststaand statisch systeem is maar dat democratie inzet is van politieke strijd. Democratie vormt zich al doende. Voortdurend leiden nieuwe inzichten tot aanpassingen. Een levende democratie draait volgens hen niet alleen om procedures maar ook om vertrouwen van de kiezende burgers in de door hen gekozen burgers. Dit vertrouwen groeit bij het bijsturen en vorm geven aan de maatschappij op een manier die door burgers gewaardeerd wordt.¹³⁶

De analyse in de publicatie *Meervoudige democratie. Ervaringen met vernieuwend bestuur* werpt licht op de conflicten van het Amsterdamse stadsbestuur met burgers over de stadsvernieuwing. In het analysemodel van Grin en anderen wordt beschreven hoe een bestuur tekort kan schieten in democratisch opzicht. Ten eerste kan een bestuur

---

¹³⁴ Virginie Mamadouh, *De stad in eigen hand* 30 en 191.

¹³⁵ Ibidem 16.

¹³⁶ John Grin e.a., *Meervoudige democratie. Ervaringen met vernieuwend bestuur* (Amsterdam, 2006) 11.

implementatieproblemen ondervinden. Vastgesteld beleid kan dan niet worden uitgevoerd, zoals het geval was bij de eerste plannen tot stadsvernieuwing. Burgers komen in beweging als een beleidsbesluit hun directe leefomgeving raakt en reageren soms emotioneel. Zo ondervond het Amsterdamse stadsbestuur bij het uitvoeren van haar stadsvernieuwingsbeleid implementatieproblemen door het hevige verzet van burgers als reactie op de plannen. Bij afwijzing van overheidsbeleid zijn de vertegenwoordigende instituties soms niet meer toereikend. Door burgers actief te betrekken bij de voorbereiding van het beleid kan afwijzing na bekendmaking van het beleid voorkomen worden. Het bestuur dient dan bij het opstellen van beleid aandacht te besteden aan eventuele emotionele reacties van burgers en rekening te houden met mogelijke aanpassingen.¹³⁷

Ten tweede kan overheidsbeleid problemen hebben met legitimiteit. De stadsvernieuwingsplannen ondervonden mogelijk ook hinder door een gebrek aan legitimiteit. De samenwerkingsverbanden waarin het beleid werd uitgestippeld, misten misschien voldoende democratische basis door de voorbereiding zonder betrokken burgers.

Ten derde wordt de mogelijkheid van een 'leertekort' bij het bepalen van beleid door de overheid genoemd. De auteurs bedoelen daarmee dat binnen de organisatievormen waarin het beleid gemaakt wordt, de deelnemers niet in staat zijn nieuwe inzichten te verwerven of op nieuwe inzichten te reageren.¹³⁸ Zo paste het gemeentebestuur in een laat stadium nieuwe inzichten in het beleid toe, na vele protesten van krakers en bewoners en na de bekendmaking van het rapport van het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid in 1972 waarin de keuze voor stadsvernieuwing door herstel en behoud werd ondersteund.¹³⁹

Oorzaak van deze tekorten is misschien de wijze van beleidsvoorbereiding door professionele ambtenaren. Zij vormen een bestuurslaag tussen kiezers en gekozenen. Of hun beleidsvoorstel uiteindelijk leidt tot beleid is een maatstaf voor hun succes. Burgers worden op afstand gehouden. Het uitgangspunt achter deze manier van het opstellen van beleid is, dat dit beter kan gebeuren door een groep zorgvuldig gekozen deskundigen zonder directe inspraak van burgers, omdat maatschappelijke vraagstukken voor hen te ingewikkeld zouden zijn.¹⁴⁰

Kleinschalige communicatie en een coöperatieve dialoog tussen betrokken burgers en deskundige ambtenaren bij het opstellen van beleid vormt een alternatief voor beleidsvorming door deskundige ambtenaren alleen. Dit dient op lokaal niveau te beginnen. Dit soort overleg

---

¹³⁷ John Grin e.a., *Meervoudige democratie* 15.

¹³⁸ Ibidem 176.

¹³⁹ Zie pagina 24.

¹⁴⁰ Grin e.a., *Meervoudige democratie*, 47.

heeft als nadeel dat het tijdrovend is. Het stelt hoge eisen aan de participerende burgers qua tijd, emotionaliteit en rationaliteit, omdat het letterlijk aan zaken raakt 'dichtbij huis', zoals in dit geval woonruimte en buurt. Interactief beleid maken kan ook een aanvulling zijn op de representatieve democratie via de politieke partijen in de gemeenteraad.¹⁴¹

Grin en anderen halen John Dewey aan die *face-to-face*-contacten tussen overheid en burgers belangrijk vindt als basis voor democratie. Dewey ziet besturen als het betrekken van burgers bij een maatschappelijk probleem. Dit staat centraal en de overheid dient die betrokkenheid met haar beleid tot stand te brengen. De overheid is daarbij een stelsel van instituties die zich telkens opnieuw vormen rond steeds andere maatschappelijke problemen, stelt hij. Dit sluit aan bij de principes van *deliberatieve democratie*. Grin en anderen onderzoeken de basisprincipes en voorwaarden voor deze nieuwe democratiseringsvorm in hun publicatie.¹⁴²

Deliberatieve democratie is een theoretische stroming in de Verenigde Staten uit de jaren tachtig. Regeren wordt daarin gezien als het nemen van besluiten op basis van discussies met alle betrokkenen. Dit staat tegenover het regeren op basis van de meerderheidsstem of uit naam van het volk. Het is daarmee de tegenhanger van het populisme, dat de stem van 'het volk', van de meerderheid, wil vertegenwoordigen. Het publieke belang is volgens deze stroming het meest gediend met het uitwisselen van informatie en discussiëren over de verschillende belangen. Dit kan het beste plaats vinden in kleinschalige netwerken. Het verlangt van de participanten wel afwijkende standpunten van andere participanten actief te tolereren. Alleen passieve tolerantie, het laten bestaan van de afwijkende mening, is niet genoeg. Je moet je bewust willen verdiepen in het standpunt van de ander. Het vraagt ook vertrouwen in communicatie als middel om tot besluitvorming te komen.¹⁴³

Op het gebied van de stadsvernieuwing is een traditie van interactieve beleidsvorming ontwikkeld in lijn met de principes van *deliberatieve democratie*. Dit leidde in de jaren tachtig tot een inspraakverordening. Sinds die tijd is er sprake van burgerparticipatie en van privaat en publieke samenwerking om maatschappelijke vraagstukken op te lossen. Dit bleek uit de handelwijze van het gemeentebestuur in Amsterdam. Dit riep projectgroepen in het leven om een mogelijkheid tot overleg tussen ambtenaren en krakers/bewoners te creëren.¹⁴⁴

---

¹⁴¹ John Grin e.a., *Meervoudige democratie* 41.

¹⁴² Ibidem 13.

¹⁴³ Ibidem 48.

¹⁴⁴ Ibidem.

Samenvattend stellen Grin en anderen voor bestuurlijke macht naar 'lokale actoren' over te hevelen, waardoor er een vernieuwing in de democratie optreedt. Dit vergt het lokaal groeperen van betrokken burgers, politici en ambtenaren rond een probleem met concrete resultaten als doel. Het openbaar bestuur hoort betrokken te zijn en steun te verlenen aan de participerende burgers, de resultaten van het overleg te volgen en verantwoording te initiëren over het geboekte resultaat. Het openbaar bestuur delegeert hierbij niet domweg macht en verantwoordelijkheid maar blijft betrokken en medeverantwoordelijk. De overheid blijft nodig voor het realiseren van oplossingen en moet ook rekenschap afleggen over voorgestelde oplossingen aan degenen die erdoor geraakt worden.¹⁴⁵

Door de veelheid van betrokkenen kan zeggenschap en rekenschap verdeeld raken terwijl voor transparantie van het bestuur beiden nodig zijn. Dit is een nadeel van deze democratische vorm.¹⁴⁶ Het voordeel is medezeggenschap. Bij de stadsvernieuwing kregen betrokkenen meer zeggenschap onder andere over het meedenken over de ontruiming van panden voor herstel of sloop, het herplaatsen van bewoners en het plannen maken voor herstel of nieuwbouw.¹⁴⁷

De bevindingen van *Meervoudige democratie* maken het mogelijk de strijd om de stadsvernieuwing te zien als democratie in beweging. Na het bekendmaken van het stadsvernieuwingsbeleid was er eerst sprake van afwijzing en het opzeggen van vertrouwen in het bestuur door krakers en bewoners. Hierna volgde een proces waarbij de strijd om de stadsvernieuwing leidde tot meer democratisering. Om toch tot stadsvernieuwing te komen is het Amsterdamse stadsbestuur in overleg gegaan met de bewoners en krakers in een vorm van *deliberatieve democratie*. Zij kregen meer inspraak. Op basis daarvan het democratisch proces door de inzet van meer inspraak versterkt en werden de stadsvernieuwingsplannen ingrijpend veranderd.

---

¹⁴⁵ John Grin e.a., *Meervoudige democratie* 52.

¹⁴⁶ Ibidem 186.

¹⁴⁷ Ibidem.

Hoofdstuk 4 De strijd om inspraak van krakers en bewoners met het gemeentebestuur in de stadsvernieuwing in de Indische Buurt van 1970-1990

Inleiding

In dit hoofdstuk komen de verschillende overlegvormen die ontstonden in de Indische Buurt in Amsterdam tijdens de stadsvernieuwing van 1970 tot 1990 aan de orde. Er tekende zich een versterking van het democratisch proces af door de inzet van meer inspraak in de stadsvernieuwing in de Indische Buurt. Dit kreeg gestalte in de verschillende instellingen van het gemeentebestuur en in de overlegvormen die bewoners en krakers in het leven riepen. Deze overlegvormen zorgden dat de bewoners meer inspraak kregen. In hoofdstuk twee zijn deze overlegvormen al benoemd maar in dit hoofdstuk worden ze verder uitgewerkt, met name voor de Indische Buurt. Het ontstaan en verloop, samenstelling, organisatie en de voornaamste onderwerpen van de overleggen worden besproken. Hierbij wordt steeds de versterking van het lokale democratische proces door inspraak in verband gebracht met de ontstane overlegvormen. Eerst worden de overlegvormen van het gemeentebestuur besproken. Hieraan vooraf gaat een beschrijving hoe het gemeentebestuur de stadsvernieuwing in Amsterdam organiseerde. Vervolgens worden de overlegvormen van het gemeentebestuur voor de Indische Buurt, zoals de *Ambtelijke Buurtgroep Indische Buurt* en de *Voorpost Indische Buurt* beschreven. Daarna komen de overlegvormen in de Indische Buurt van bewoners onderling aan bod. Het hoofdstuk sluit af met een bespreking van de kraakbeweging in Amsterdam en het overleg van krakers in de Indische Buurt.

4.1 Organisatie en overlegvormen van het gemeentebestuur met de bewoners tijdens de stadsvernieuwing in Amsterdam

Hieronder wordt beschreven hoe door burgemeester en wethouders de stadsvernieuwing werd vorm gegeven en overleg met de bewoners werd opgezet en onderhouden. Het gemeentebestuur zocht naar manieren om contact met de bewoners te leggen over de stadsvernieuwingsplannen. Dit kan benoemd worden als een aanzet tot versterking van het democratisch proces door het geven van inspraak aan de bewoners. Ik maak gebruik van archieven van de Secretarie van het gemeentebestuur en van het Archief van het Wijkcentrum in het Stadsarchief te Amsterdam. Daarnaast gebruik ik de studie *Amsterdam op de helling* van De Liagre Böhl.

4.1.1 Afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing

Het gemeentebestuur richtte op 22 juni 1971 een secretariaat Stadsvernieuwing op met als doel de stadsvernieuwing in Amsterdam te coördineren. Het secretariaat werd ondergebracht bij de dienst Publieke Werken en werkte voor de diensten betrokken bij de stadsvernieuwing zoals het Grondbedrijf, Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting. Het secretariaat had tot taak te zorgen voor een integrale aanpak door de betrokken diensten van de stadsvernieuwing, zowel op het niveau van de stad als per buurt. In 1972 werd door het gemeentebestuur besloten als experiment in de verschillende stadsvernieuwingsgebieden op locatie te gaan werken om de afstand tussen het gemeentebestuur en de betreffende buurt te verkleinen. Hiertoe werden projectgroepen per actiegebied ingesteld. De instelling van deze projectgroepen had als voordeel dat de ambtenaren van de verschillende betrokken diensten werden verenigd in zo'n projectgroep waardoor er sneller onderling kon worden overlegd. Dit schiep een belangrijke voorwaarde voor democratisering, omdat per wijk sneller op bewoners kon worden gereageerd.¹⁴⁸

Het stadsbestuur wilde echter meer zeggenschap in het proces van de stadsvernieuwing en stelde daarom in 1976 een zelfstandige portefeuille Coördinatie Stadsvernieuwing in onder de verantwoordelijkheid van de wethouder van Publieke Werken en Stadsontwikkeling, C.H. de Cloe. Door dit besluit vielen het Secretariaat Stadsvernieuwing en de projectgroepen onder de verantwoordelijkheid van de wethouder en niet meer rechtstreeks onder de dienst Publieke Werken.¹⁴⁹

4.1.2 Projectgroepen

Een projectgroep had in het algemeen tot taak het stimuleren, voorbereiden, begeleiden en het coördineren van besluiten van de gemeenteraad over de stadsvernieuwing in de betreffende buurt of wijk. Zij kon zelf relevante zaken aan de orde stellen. De projectgroep coördineerde het overleg met de bewoners en stelde een meerjarenprogramma voor het actiegebied op in overleg met de betrokken diensten, bewoners en instellingen in de buurt. Elke projectgroep telde zeventien à twintig ambtenaren afgevaardigd vanuit een gemeentelijke dienst. Er waren twaalf diensten vertegenwoordigd in de projectgroepen,

---

¹⁴⁸ Stadsarchief Amsterdam (SA), Archief van de Secretarie, Afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, periode 1969-1991, Inleiding door P. Kruijsen.

¹⁴⁹ Ibidem.

namelijk Stadsontwikkeling, Grondbedrijf, Bouw- en Woningtoezicht, Publieke Werken, Volkshuisvesting, Herhuisvesting, Onderwijs, Jeugdzaken, Sociale Dienst, Openbare Gezondheidszorg, Sport en Recreatie, Economische Zaken en Bureau Bestuurscontacten. Ook vertegenwoordigers van verschillende maatschappelijke groeperingen konden deelnemen aan de projectgroepen.¹⁵⁰

Er hebben projectgroepen gefunctioneerd in dertien stadsvernieuwingsgebieden. Sommigen waren oorspronkelijk gestart als ambtelijke buurtgroep op initiatief van de buurt, zoals in de Indische Buurt maar deze projectgroepen hadden niet dezelfde bevoegdheden. Alle tot dan toe ontstane buurtgroepen werden in 1979 door de nieuwe wethouder Stadsvernieuwing Schaefer omgezet in projectgroepen en kregen vanaf dat moment dezelfde bevoegdheden. Verder wijzigde Schaefer hun werkwijze. De projectgroepen kregen directe toegang tot de wethouder Stadsvernieuwing. De ambtenaren in een projectgroep mochten voortaan, binnen het kader van het werkprogramma van hun diensten, zelfstandig toezeggingen doen en deze konden niet meer door hogere instanties binnen de verscheidene diensten worden teruggedraaid. Dit zorgde voor het verkorten van de procedures. Verder gingen de projectgroepen ook zorg dragen voor de voorbereiding van het stadsvernieuwingsbeleid. Met deze maatregelen werd het functioneren van de projectgroepen beter en sneller.¹⁵¹

Uit een onderzoek van Beck en Mendel uit 1984 naar het functioneren van de projectgroepen bleek dat de ambtenaren moeite hadden met de inbreng van bewoners als die botste met de standpunten en plannen van de eigen diensten. De ambtenaren bleven de eigen dienst verdedigen en kwamen niet tegemoet aan of speelden in op de standpunten van bewoners. Dit betekent dat de poging tot een proces naar meer democratie om via de projectgroepen de bewoners meer inspraak te geven, niet erg succesvol was. Dit wordt ook zichtbaar in het *Experiment Indische Buurt* dat in hoofdstuk vijf besproken wordt.¹⁵²

Op 1 januari 1990 werden met de instelling van de stadsdelen de afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing en de projectgroepen opgeheven. De organisatie en de uitvoering van de stadsvernieuwing berustten voortaan bij de stadsdeelbesturen. Hiermee werd het bestuur gedecentraliseerd op diverse terreinen en dit verkortte de lijnen tussen burger en bestuur.¹⁵³

---

¹⁵⁰ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 94.

¹⁵¹ SA, Archief van de Secretarie, Afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, periode 1969-1991, Inleiding door P. Kruijssen.

¹⁵² Wolfgang Beck en René Mendel, *Amsterdam, een verdeelde stad? Een onderzoek naar bewonersparticipatie en ambtelijke projectgroepen in de stadsvernieuwing* (Amsterdam 1984) 80-82.

¹⁵³ Ibidem.

In de volgende paragraaf komt het functioneren van de projectgroep in de Indische Buurt ter sprake.

4.1.3 Ambtelijke Buurtgroep Indische Buurt

De *Ambtelijke Projectgroep Indische Buurt* (verder *ABG* genoemd) werd in mei 1974 opgericht op verzoek van de *Werkgroep Wonen* en was één van de projectgroepen die op initiatief van de buurt tot stand kwam. Toen de gemeente begon met een aanschrijvingsbeleid aan de huiseigenaren om de huizen op te knappen of te laten slopen vanwege bouwvalligheid, organiseerden enkele bewoners zich in de *Werkgroep Wonen*. Zij vonden het aanschrijvingsbeleid te traag verlopen. Zij vroegen om een projectgroep in de hoop het proces te versnellen. Bij de paragraaf over de overlegvormen van de buurtbewoners volgt een uitgebreidere beschrijving van de *Werkgroep Wonen*.

De diverse aspecten van de stadsvernieuwing werden binnen de *ABG* verdeeld over aparte commissies. Het voordeel hiervan was dat de betrokken ambtenaren in deze kleinere eenheden efficiënter konden overleggen en besluiten voorbereiden. Soms vergaderden deze commissies met betrokken buurtbewoners. Het opsplitsen in taken was onvermijdelijk gezien het grote aantal ambtenaren betrokken bij de *ABG*. Zo waren er commissies voor beheer en ontruiming met als taak het regelen van technische en praktische details rond het ontruimen en het beheren van de te slopen panden. Uit de verslagen in het archief blijkt geen rechtstreekse deelname van bewoners aan de *ABG* en haar commissies.¹⁵⁴ Er kwamen in 1976, twee jaar na de oprichting, maandelijkse vergaderingen van bewoners met de *ABG*, toen het *Buurtoverleg* ontstond, het platform van bewonersgroepen en welzijnswerkers. Vanuit de *ABG* onderhield de voorpostambtenaar, lid van de *ABG*, contact met de bewoners. De maandelijkse vergadering was vooral bedoeld om elkaars standpunten te bespreken. Toezeggingen werden daar zelden of nooit gedaan. De *ABG* functioneerde als zeef van bewonersreacties naar de betrokken diensten en wethouders toe, ook al hadden ze na 1978 meer bevoegdheden van Schaefer gekregen. Dit bleek ook al uit het hierboven genoemde onderzoek van Beck en Mendel naar de projectgroepen in Amsterdam. Een proces tot versterking van de lokale democratie is met de projectgroepen aanvankelijk niet goed uit de verf gekomen.¹⁵⁵

4.1.4 Voorpost en Voorpostambtenaar Indische Buurt

---

¹⁵⁴ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 37.

¹⁵⁵ SA, Archief van de Secretarie; Bureau Bestuurscontacten, toegangsnummer 5306.A, map 234.

Het *Bureau Bestuurscontacten* had in elke buurt een voorpostambtenaar belast met de contacten met burgers rond alle gemeentezaken zoals onderwijs en jeugdzaken maar ook huisvesting en stadsvernieuwing. Dit betekende dat deze ambtenaar contacten onderhield met alle maatschappelijke en culturele instellingen in de buurt. Op de voorpost in de buurt werden spreekuren gehouden waar de individuele burger zijn problemen kon melden. De voorpostambtenaar diende na inventarisatie van de klacht door te verwijzen naar de ambtenaar van de gemeentelijke dienst die daarna verantwoordelijk was voor de behandeling van de naar hem doorverwezen klachten.¹⁵⁶

Beerenhout, een PvdA-er, heeft een groot deel van de periode 1970 tot 1990 de functie van voorpostambtenaar vervuld in de Indische Buurt en uit hoofde van die functie veel contact met bewoners en krakers gehad. Voor hen was hij de spreekbuis naar het gemeentebestuur. Hij voerde een briefwisseling met bewoners en krakers en voerde veelvuldig gesprekken met hen. Hij nam soms deel aan vergaderingen van het *Buurtoverleg*. Hij bemiddelde tussen wethouder, diensten, krakers en bewoners. Hij is daarmee belangrijk geweest voor de versterking van het democratisch proces in de stadsvernieuwing van de Indische Buurt door de inzet van meer inspraak, zoals later in hoofdstuk vijf en zes aan de orde komt.¹⁵⁷

4.2 Overlegvormen van bewoners

Zoals in de vorige paragraaf vermeld, namen bewoners van woonblokken waarvan de eigenaar een aanschrijving had gekregen wegens achterstallig onderhoud, het initiatief zich te organiseren. Zo ontstonden naast de al genoemde Werkgroep Wonen veel verschillende bewonersgroepen. De oprichting van bewonersgroepen en het *Buurtoverleg* vond plaats in de periode van 1972 tot 1980, waarin steeds meer plannen tot stadsvernieuwing van het gemeentebestuur bekend werden. Deze bewonersgroepen werden begeleid door opbouwwerkers, ambtenaren van de gemeente en werkzaam bij het wijkcentrum. Deze steun door het opbouwwerk is tijdens de stadsvernieuwing van groot belang gebleken voor het functioneren van bewoners in de overleggen en vormde daarmee een belangrijke voorwaarde voor de mogelijkheid tot inspraak van bewoners en krakers.

---

¹⁵⁶ SA, Archief van de Secretarie; Bureau Bestuurscontacten, toegangsnummer 5306.A, Indische Buurt, archiefnummer 234.

¹⁵⁷ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, stukken betreffende buurtoverleg, map 15 en 16 en Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis (IISG), Archief Indische Buurt, ARCH 01912, doos 1, map 1-5.

Op 23 mei 1979 constateerden de opbouwwerkers in een evaluatie dat er vijftientig groepen actief met de stadsvernieuwing bezig waren. Er bestonden op dat moment twaalf inspraak – en bewonersgroepen, drie renovatiegroepen en een aantal themagroepen zoals rond onderhoud en horizontale verkoop (verkoop per etage van een pand). Zo bestonden in de buurt de *Huurdersvereniging*, de *Kraakgroep Indische Buurt*, het *Buurtoverleg*, de *Antikoopwoningengroep* en een voorbereidingsgroepje van het *Buurtoverleg* dat een standpunt voorbereidde over de *Interim Saldoregeling* (de voornaamste subsidieregeling tijdens de stadsvernieuwing, zie pagina 20) . Uit het ontstaan van de vele bewonersgroepen blijkt dat de bewoners in gesprek wilden gaan over hun onvrede met de stadsvernieuwingsplannen. Zij wilden meer inspraak. Hieronder volgt een beschrijving van de voornaamste bewonersgroepen aan de hand van het Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt bij het Stadsarchief in Amsterdam en van De Liagre Böhl's studie, *Amsterdam op de helling*.¹⁵⁸

4.2.1 Werkgroep Wonen

In 1972 waren er onder bewoners veel zorgen over het verval van de woningen in de buurt. Met behulp van het opbouwwerk zorgde het wijkcentrum voor een bundeling van acties van individuele bewoners. Opbouwwerkers stonden hiermee aan de basis van de strijd om inspraak. Na een aantal vergaderingen leidde dit tot de oprichting van de *Werkgroep Wonen*. De Liagre Böhl schrijft over de *Werkgroep Wonen* dat deze bestond uit bestuursleden van culturele verenigingen, vertegenwoordigers van bewonerscomités, leden van huurdersverenigingen, welzijnswerkers van buurthuizen en afgevaardigden van winkeliers. Hij meldt dat de Werkgroep Wonen net als in andere wijken een mantelorganisatie van de CPN was. Hij voegt er geen verwijzing aan toe. Hij haalt om de communistische inslag te bewijzen de woorden van een bestuurslid aan, die de afstand meldde van het Werkgroepbestuur tot de bewoners die een vergadering bezochten.¹⁵⁹ Zonder verwijzing naar leden die ook een functie vervulden binnen de CPN, lijkt me deze bewering weinig onderbouwd. Het probleem van de afstand tot bewoners speelde ook bij de overlegvormen van bewoners en krakers en is op zich niet alleen een kenmerk van een communistische inslag. Vaak kan de vraag gesteld worden hoe de vertegenwoordiging van bewoners tot stand kwam en hoe met de achterban van

---

¹⁵⁸ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 16, stukken betreffende buurtoverleg 1979-1980.

¹⁵⁹ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 315-318.

bewoners werd om gegaan.¹⁶⁰ Deze vraag komt in hoofdstuk zes ter sprake bij de beantwoording van de vraag naar de strijd om inspraak en de versterking van het democratisch proces.

Eén van de eerste acties van de *Werkgroep Wonen* was in 1973 een busrit door de Indische Buurt te organiseren voor wethouders en ambtenaren, woningbouwverenigingen, politici en makelaars. Hierna vond een openbare ‘hearing’ plaats van bewoners met de deelnemers aan de busrit. De *Werkgroep Wonen* hield zich in het begin bezig met het stimuleren van de nieuwbouwplannen en met acties tegen de huurverhoging van slecht onderhouden woningen. Na 1977 werd de *Werkgroep Wonen* een buurtverkoepelende instelling die zich op met het wonen in de buurt in het algemeen bezighield.¹⁶¹ Dit gebeurde nadat de ABG met het op gang komen van de nieuwbouw in de jaren tachtig per blok bewonersgroepen oprichtte voor inspraak. In deze bewonersgroepen ging het om de specifieke gang van zaken rond een bepaald blok. De ondersteunende activiteiten van de *Werkgroep Wonen* waren onder andere het draaien van een spreekuur voor individuele woon- en huurproblemen en zij richtten een informatiecentrum over de stadsvernieuwing voor de bewoners op. De *Werkgroep Wonen* had contact met het Buurtoverleg en gaf de wijkkrant *Tong Tong* uit met informatie over de stadsvernieuwing.¹⁶²

4.2.2 Bewonersgroep *Samen Sterker*

Naast de *Werkgroep Wonen* die het buurtbelang vertegenwoordigde, ontstonden er spontaan bewonersgroepen die het belang van hun panden probeerden te behartigen waar een aanschrijvingsbeleid op rustte voor verbetering of sloop. De voornaamste bewonersgroep was *Samen Sterker* waarin gaandeweg een aantal bewonersgroepen opgingen. In de Zuidwesthoek van de buurt zouden in vijf jaar tijd 1873 woningen gesloopt worden en er zouden 1029 nieuwe woningen gebouwd worden. De betrokken bewoners hadden bezwaren tegen de verkaveling in de nieuwbouwplannen (het verdwijnen van een straat), tegen de te hoge huren van de nieuwe woningen en dat er te weinig woningen teruggebouwd zouden worden door de ruime verkaveling. Verder verzochten ze om onderhoud aan woningen die zouden blijven staan. Tijdens de behandeling van de *Nota van uitgangspunten 17 bouwblokken Indische Buurt* in de gemeenteraad in april 1977 werd er door raadsleden aandacht besteed

---

¹⁶⁰ SA, Archief van het wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, stukken betreffende buurtoverleg, map 15, vergadering 2 november 1978.

¹⁶¹ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 16, stukken betreffende buurtoverleg 1979-1980.

¹⁶² Ibidem, map 15, stukken betreffende buurtoverleg 1976-1978.

aan de bezwaren van de bewoners. Het plan wijzigde met name op het aantal woningen en er zouden meer kleine twee- en driekamerwoningen komen. Hiermee gaf het gemeentebestuur gehoor aan de wensen van de bewoners. Dit gebeurde zonder inspraak van bewoners en was daarmee geen versterking van de democratisering maar het geeft wel de bereidheid van het gemeentebestuur weer naar de bewoners te luisteren en met hun belangen rekening te houden.¹⁶³

Op 25 augustus 1977 vond een eerste vergadering plaats bij woningbouwvereniging *Eigen Haard* met een ontwerpteam van 59 woningen in de Niasstraat in de Indische Buurt. Bewoners hadden zich voor deze vergadering afgemeld, omdat zij geen antwoord kregen op vragen die zij voorafgaand aan de vergadering hadden gesteld. Daarnaast waren ze van mening dat ze te weinig inbreng in de plannen kregen van het ontwerpteam. Zij wilden hun deelname opschorten. Zij sloten zich in november 1977 aaneen in een groep die zich in eerste instantie *De Sterke Vier* noemde en die later de bewonersgroep *Samen Sterker* vormde, nadat in maart 1978 bewoners van een aantal andere woonblokken die gesloopt en herbouwd zouden worden, zich bij hen gevoegd hadden. Vanaf dat moment vergaderden ze maandelijks over praktische zaken zoals achterstallig onderhoud en doorschuifmogelijkheden voor bewoners van te slopen woningen naar wisselwoningen. Ze werden door de ABG ook betrokken bij zaken rond de nieuwe bebouwing, zoals over de keuze voor verschillende bouwhoogtes, de verhouding tussen grote en kleine woningen, de verkaveling en de bouwdiepte van panden. Veel zaken rond de stadsvernieuwing werden door *Samen Sterker* besproken en becommentarieerd in aparte vergaderingen met ambtenaren van de gemeentelijke diensten, zoals Stadsontwikkeling, Grondbedrijf en Volkshuisvesting. Via *Eigen Haard* waren twee bewoners van *Samen Sterker* betrokken bij het overleg met de architecten, aannemers en ambtenaren die vanaf 1 november 1979 verantwoordelijk waren voor de nieuwbouw. Beiden koppelden besproken zaken terug in de vergaderingen van *Samen Sterker* en in het *Buurtoverleg*.

Om het contact met de achterban te onderhouden, deden de bewoners van *Samen Sterker* onderzoek onder bewoners naar hun wensen door middel van een per brief verstuurd enquête. Zij werkten ook samen met krakers die in de leegstaande panden waren getrokken. Zij waren vooral bezig met de details van de sloop en nieuwbouw van de blokken waarin ze woonden en waren daarmee meer een belangengroep voor de eigen woonomgeving dan een

---

¹⁶³ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 15, stukken betreffende buurtoverleg, vergadering 2 november 1978.

actiegroep voor de hele buurt. Ze praatten wel binnen het *Buurtoverleg* mee over de grote lijnen in de stadsvernieuwingsplannen zoals de aantallen grote en kleine woningen, de hoogte van de huur en organiseerden samen met krakers en andere betrokken bewoners acties. De leden van *Samen Sterker* hadden in de voorbereidende overleggen voor nieuwbouw ervaren welke voorwaarden belangrijk waren om tot een voor de bewoners succesvolle stadsvernieuwing te komen. Deze ervaringen bespraken zij ook in het *Buurtoverleg*. Het gemeentebestuur bood inspraak aan de bewoners als zij zich bezig hielden met het verder invullen van de stadsvernieuwingsplannen, zo lang zij geen eisen stelden tot wijzigingen in de grote lijnen van de stadsvernieuwingsplannen. Krakers en bewoners in het *Buurtoverleg* wilden juist wel wijzigingen in de stadsvernieuwingsplannen.¹⁶⁴

Toch gaf de deelname van de bewoners aan de vele overlegvormen zoals hierboven beschreven de eerste aanzet tot de versterking van het democratisch proces door het geven van meer inspraak in de Indische Buurt.

4.2.3 Buurtoverleg

De bewoners voelden de behoefte de spontaan ontstane bewonersgroepen gezamenlijk met het gemeentebestuur te laten onderhandelen over hun wensen en één standpunt te bepalen tegenover hun beleid inzake de stadsvernieuwing. Hierdoor zouden bewoners niet meer tegen elkaar uitgespeeld kunnen worden.

Een oproep tot de eerste oprichtingsvergadering voor een *Buurtoverleg* op 1 december 1976 ging uit van de *Werkgroep Wonen* die vervolgens de vergadering voorzat. Dit is in tegenspraak met de vermelding van De Liagre Böhl dat bewonersgroepen de *Werkgroep Wonen* te gematigd vond in reacties op de stadsvernieuwingsplannen en daarom het *Buurtoverleg* oprichten.¹⁶⁵ De leden van de *Werkgroep Wonen* stelden voor tijdens maandelijkse vergaderingen de volgende onderwerpen in een *Buurtoverleg* te behandelen: renovatie- en nieuwbouwplannen, plannen voor koopwoningen, het tot stand komen van een *Nota van Uitgangspunten* voor de Indische Buurt in samenspraak met bewoners, het verloop van de inspraak en het organiseren van de achterban.¹⁶⁶ Het contact onderhouden met de grote achterban van bewoners die getroffen werden door de stadsvernieuwing gebeurde via enkele grote openbare vergaderingen. De in het *Buurtoverleg* actieve bewoners rekenden op

---

¹⁶⁴ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 20-22, bewonersgroep *Samen Sterker* en De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 318-319.

¹⁶⁵ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 320.

¹⁶⁶ SA, Archief het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 15 en 16, stukken betreffende buurtoverleg 1976-1980.

de solidariteit van hun achterban. De standpunten van bewoners werden maandelijks in de vergadering met de ABG besproken. Ook was er geregeld overleg met voorpostambtenaar Beerenhout. Deze contacten liepen niet altijd even soepel. Er was sprake van wantrouwen van bewoners door zijn positie tussen gemeentebestuur en bewoners in.¹⁶⁷ Zij voelden zich vaak door de ABG aan het lijntje gehouden doordat zij steeds heen en weer werden verwezen tussen wethouder en diensten. Beerenhout probeerde hierin te bemiddelen.¹⁶⁸ De bewoners constateerden dat een goed contact met de ABG niet altijd hielp, omdat de ambtenaren van de Dienst Stadsontwikkeling zich weinig aantrokken van de standpunten van de ABG en met steun van de wethouder eigen plannen doorzetten. Samenvattend valt te stellen dat er over en weer ondanks regelmatig overleg sprake was van wantrouwen en reserve.¹⁶⁹

Het *Buurtoverleg* heeft gefunctioneerd van 1976 tot 1980. In 1981 kwam de *Nota van Uitgangspunten* voor de Indische Buurt uit. De *Nota* was een direct resultaat van de inspraak die de bewoners hadden gekregen. Het tot stand komen hiervan wordt beschreven in hoofdstuk vijf. Met het op gang komen van de stadsvernieuwing aan de hand van de *Nota* werd het overleg tussen buurtgroepen in het *Buurtoverleg* minder belangrijk dan de vergaderingen van bewonersgroepen die per woonblok plannen moesten uitwerken tot herhuisvesting van bewoners, onder wie krakers, en die met woningbouwverenigingen en architecten via inspraak de nieuwbouw moesten vorm geven¹⁷⁰

4.2.4 Buurtwinkel

De opvolger van het *Buurtoverleg* werd de *Buurtwinkel*. Vanaf september 1980 werd een pand gekraakt om er een buurtwinkel van te maken en daarmee een centraal punt in de buurt voor alle actieve groepen te hebben. Dit waren naast de bewonersgroepen onder andere ook groepen voor buitenlanders, onder wie Turkse en Marokkaanse vrouwen, een kinderopvang, een initiatiefgroep voor een gezondheidscentrum en een actiegroep *Stop de N-bom*.

Er volgde een juridische strijd met het gemeentebestuur die het gekraakte pand gehuurd had om er een filiaal van de dienst Herhuisvesting te vestigen. Het gemeentebestuur

---

¹⁶⁷ SA, Archief het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 15 en 16, stukken betreffende buurtoverleg 1976-1980, 1 februari 1977.

¹⁶⁸ SA, Archief het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 15 en 16, stukken betreffende buurtoverleg 1976-1980, 13 oktober 1978.

¹⁶⁹ Ibidem, map 20-22, bewonersgroep *Samen Sterker*, 18 januari 1977.

¹⁷⁰ Ibidem, Archief van de Secretarie, Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, map 338, *Nota van Uitgangspunten voor de Indische Buurt 1981*, KLAG00025000033-84.

won de rechtszaak uiteindelijk in 1983. Een centraal punt in de buurt voor bewoners was al een voornemen dat te vinden was in de *Nota van Uitgangspunten*.¹⁷¹ Uiteindelijk werd met subsidie elders in de wijk een onderkomen gevonden en ingericht voor het in de buurt toen al vertrouwd geworden centrale punt. Het lukte vanaf de jaren tachtig steeds moeilijker bewoners te activeren tegen de hoge huren in de nieuwbouw in het geweer te komen en langzamerhand verbrokkelde het bewonersoverleg in bewonersgroepen die zich bezig hielden met de nieuwbouw van de panden waarin ze kwamen te wonen, zoals hierboven al werd beschreven.¹⁷²

---

¹⁷¹ SA, Archief van de Secretarie, Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, map 338, *Nota van Uitgangspunten* voor de Indische Buurt 1981, KLAG00025000052.

¹⁷² SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 224 buurtwinkels en Archief van de Secretarie, Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5306.A, map 233, kraakactie buurtwinkel en map 243, overleg over buurtwinkel.

4.3 Overlegvormen van de krakers

Als eerste wordt kort de organisatie van de kraakbeweging in Amsterdam geschetst. De krakers in de Indische Buurt stonden immers niet op zichzelf maar deelden de werkwijze rond het kraken met krakers in andere buurten. Krakers uit verschillende buurten werkten samen, ook al waren er wel verschillen in werkwijze. Hiervoor wordt voornamelijk gebruik gemaakt van de studies van Mamadouh, *De stad in eigen hand*, Duivenvoorden, *Een voet tussen de deur* en De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* en nog enkele andere studies. Ook wordt gebruik gemaakt van het *Archief van de Kraakgroep Indische Buurt* van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.

4.3.1 De kraakbeweging in Amsterdam

Het kraken vond vooral plaats in de voor sloop aangemerkte buurten in Amsterdam. Krakers organiseerden zich per pand en hielden per pand vergaderingen. Per buurt waren er kraakcafés met kraaksprekuren. Daar werd bijgehouden welke panden leeg stonden en voor kraken in aanmerking kwamen en konden krakers in spe zich melden. Vanuit de netwerken van krakers in Amsterdam ontstond in 1976 het *Stedelijk Overleg Kraakgroepen* en werd de *Kraakkrant* uitgegeven.¹⁷³ In 1980 waren er zeventien buurten in Amsterdam met een eigen kraaksprekuur. Mamadouh meldt dat elke buurt door de verschillen in kraakpanden en stadsvernieuwingsplannen een andere cultuur had.¹⁷⁴ Dit houdt in dat de kraakbeweging in de Indische Buurt anders functioneerde dan in andere buurten. Kenmerkend voor de Indische Buurt was dat in korte tijd veel woningen waarop een aanschrijving rustte, leeg kwamen en gekraakt werden. In de andere buurten werden, naast leegstaande woningen bestemd voor sloop, ook steeds vaker leegstaande bedrijfspanden gekraakt om er woonwerkgemeenschappen op te richten. Dit is in de Indische Buurt amper voorgekomen.¹⁷⁵

De krakers van woonwerkgemeenschappen in de grote panden kwamen in aanvaring met eigenaren die panden hadden gekocht om te speculeren. Krakers voerden actie tegen deze speculatie.¹⁷⁶ Ook in de Indische Buurt werd deze strijd gevoerd maar dan tegen de bouw van koopwoningen door speculerende eigenaren. Knokploegen ontruimden steeds vaker op

---

¹⁷³ Erik Duivenvoorden, *Een voet tussen de deur. Geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999* (Amsterdam 2000) 177-178.

¹⁷⁴ Mamadouh, *De stad in eigen hand* 156.

¹⁷⁵ Duivenvoorden, *Een voet tussen de deur* 26.

¹⁷⁶ Ibidem.

verzoek van eigenaren gekraakte panden. Dit zorgde voor een geweldsspiraal.¹⁷⁷ De krakers konden voor acties rekenen op de steun van krakers uit andere buurten en zelfs andere steden, omdat ze een deel vormden van een stedelijke en landelijke beweging. Bij ontruiming hanteerden krakers de zogenaamde 'sneeuwbalmethode', waarmee via een telefoonketting krakers uit andere buurten werden gewaarschuwd te helpen bij het verzet tegen een ontruiming. Geweld van politie en knokploegen bij ontruiming vormde de reden hulp te mobiliseren.¹⁷⁸

De krakers hadden in eerste instantie de sympathie van publiek en media bij hun verzet tegen woningnood en speculatie. Uit de interviews in de documentaire van Joost Seelen, *De stad was van ons*, blijkt dat de steun van het publiek nog aanwezig was bij de zeer gewelddadige ontruiming in maart 1980 van een pand in de Vondelstraat in Amsterdam. Toen echter op 30 april 1980 de kroning van koningin Beatrix leidde tot gewelddadige rellen, begon de steun van het publiek af te brokkelen.¹⁷⁹ De publieke steun nam in de jaren tachtig verder af vanwege het steeds extremere geweld van de krakers en daarnaast verdween het kraken uit woningnood langzamerhand door het voltooiën van de stadsvernieuwing.¹⁸⁰

4.3.2 Overlegvormen van de Kraakgroep Indische Buurt

Het kraken in de Indische buurt is in september 1977 begonnen, toen de eerste woningen leeg kwamen door vertrek van bewoners vanwege de stadsvernieuwing. Al snel kwam er een kraakspreekuur, zoals ook elders in de stad. Vanaf maart 1978 waren er maandelijks vergaderingen van krakers onderling in een kraakpand in de Baweanstraat. Op 5 september 1978 werd in de vergadering van krakers besloten woningen in elf woonblokken te kraken. Het vormde het beginpunt van de *Kraakgroep Indische Buurt*, de groep waarin de verschillende per straat georganiseerde krakers bijeenkwamen. Hierdoor ontstond langzamerhand een verschil met krakers in de rest van de stad waar wel overleg was per pand maar niet in straatgroepen. Alleen de situatie in de Staatsliedenbuurt was vergelijkbaar. De krakers daar organiseerden zich op dezelfde wijze maar voerden een veel harder beleid tegenover de gemeente en gingen ook over tot de kraak van distributiewoningen. Dit is in de

---

¹⁷⁷ De Liagre Böhl, Amsterdam op de helling 389-391.

¹⁷⁸ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 372.

¹⁷⁹ Joost Seelen, 'De stad was van ons', disc 3 van 3 dvd's, 'Opstand in Nederland' in *Tijdsbeeld Nederland. Hoogtepunten uit de Nederlandse documentairefilm*, uitgave van NRC Handelsblad en Nederlands Instituut voor beeld en geluid (1996).

¹⁸⁰ Dick de Ruyter, *Een baksteen als bewustzijn. De geweldskultuur van de kraakbeweging* (Den Bosch 1986) 53-54.

Indische Buurt nauwelijks voorgekomen. Het lijkt aannemelijk de versterking van het democratisch proces door de inzet van meer inspraak aan te wijzen als oorzaak dat in de Indische Buurt beter werd samengewerkt tussen gemeentebestuur en krakers dan in de Staatsliedenbuurt.¹⁸¹

Op de vergaderingen van de *Kraakgroep Indische Buurt* waren doorgaans twee tot vijf krakers per straat vertegenwoordigd. Per vergadering waren meestal negen tot elf straten vertegenwoordigd. De organisatie van de *Kraakgroep Indische Buurt* leek verder op de organisatie van de *ABG*, doordat ook zij uit efficiëntie deelonderwerpen voorbereidden in kleine groepjes. De onderwerpen waren onder andere horizontale verkoop, herhuisvesting (na ontruiming), het voorkomen van speculatie en het bouwen van koopwoningen en de hoge huren in de nieuwbouw en na renovatie. Bewoners die werden geconfronteerd met dichtgetimmerde woningen in hun straten, waren gelukkig met de krakers die het aanzicht van de straat verbeterden door de panden te kraken en op te knappen. De krakers wilden geaccepteerd worden en zochten bondgenoten. Hierdoor kwam de samenwerking tussen bewoners en krakers op gang. Dit zorgde voor een versnelling en versterking van het democratisch proces door meer inspraak. Mogelijk is het de reden waarom in de Indische Buurt krakers een minder hard standpunt innamen tegen het gemeentebestuur dan in de Staatsliedenbuurt het geval was.

De *Huurdersvereniging Indische Buurt*, die ook deel nam aan de *Werkgroep Wonen*, zocht contact met de krakers, wilde met hen samenwerken en een aantal van hen in de vereniging opnemen. Gezamenlijk wilden ze de horizontale verkoop bestrijden, ijveren voor een goede huurbescherming en voor goede, betaalbare woningen. Krakers vergaderden ook mee met de bewonersgroep *Samen Sterker* en vereniging *Ons Huis*, een buurthuis in de Indische Buurt. In die vergaderingen werden ook de ongenoegens tussen krakers en bewoners opgelost, zoals puin op het dak en in de tuin van een gezamenlijk bewoond blok. Twee krakers gingen vanaf september 1979 aan het *Buurtoverleg* deelnemen. Krakers en bewoners enquêteerden gezamenlijk bewoners over hun wensen omtrent nieuwbouw en terugkeer in de buurt, zoals in notulen naar voren komt. De samenwerking die tussen bewoners en krakers gestalte kreeg door gezamenlijke deelname aan de inspraak is belangrijk geweest voor het rustig verloop van de stadsvernieuwing in de Indische Buurt zonder gewelddadige ontruiming.¹⁸²

---

¹⁸¹ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 1 Map 1 en De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 379.

¹⁸² IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 1 map 1.

Krakers hoorden met een vaste kern van bewoners tot de groep die acties organiseerden tegen de hoge huren, tegen de speculatie en tegen de bouw van koopwoningen. De rol van bewoners bij de acties werd kleiner en de rol van de krakers groter, doordat bewoners verhuisden of gingen deelnemen aan bewonersgroepen van nieuw te bouwen panden. Steeds meer leeg gekomen woningen werden gekraakt, zodat het aantal krakers groeide. In de archieven is voor de Indische Buurt sprake van rond de 600 krakers. Mamadouh gaat uit van een vergelijkbaar aantal. Aan acties namen ook krakers uit andere buurten deel, met name bij acties tegen speculatie en koopwoningen.¹⁸³

De ABG wilde niet samenwerken met de krakers. Beerenhout, de voorpostambtenaar van Bureau Bestuurscontacten, deelde in het *Buurtoverleg* mee dat de ABG alleen met legale bewoners wilde overleggen. Daar staat tegenover dat Beerenhout contact zocht met de krakers en bijvoorbeeld aan hen doorgaf welke panden leeg zouden komen. Hij verantwoordde zijn contacten met krakers in de ABG als een poging te voorkomen dat echt bouwvallige panden gekraakt zouden worden en dat krakers sloop en nieuwbouw zouden vertragen. Hij gaf daarmee een praktische reden aan zijn keuze voor het geven van meer inspraak.¹⁸⁴

De samenwerking onderling tussen bewoners en krakers verliep niet altijd even soepel. In één van de kraakkranten is sprake van het langzaam uit elkaar groeien van *Buurtoverleg*, *Huurdersvereniging* en krakers. De schrijver van het artikel ziet als oorzaak de onenigheid tussen krakers en bewoners over het kraken van distributiewoningen, hoewel dit laatste in de Indische Buurt nauwelijks voorkwam. Bewoners vonden dat de krakers daarmee voordrongen bij de verdeling van de schaarse woningen. Daarmee kwam de onderlinge solidariteit onder druk te staan en verminderde het draagvlak voor het gezamenlijk aanvechten van het beleid van het gemeentebestuur. De politieke actiebereidheid van de krakers is misschien gematigd door de bewoners die veel meer gericht waren op verbetering van hun woonsituatie en minder op algemene maatschappelijke veranderingen. Het gemeentebestuur zocht ook naar overleg met bewoners en sloot overleg met krakers uit. Doordat de bewoners krakers bij hun overleg betrokken, ontstond er toch indirect ook overleg tussen het gemeentebestuur en krakers via het *Buurtoverleg*. De bewoners deelden met de krakers de wens tot kleinschalige

---

¹⁸³ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, map 3, Kraakkrant nr 5; Mamadouh, *De stad in eigen hand* 159.

¹⁸⁴ Ibidem, map 1-5; Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5306.A, map 227.

stadsvernieuwing en behoud van de buurt. Zo konden krakers zij aan zij met de buurtbewoners ijveren voor het lenigen van de woningnood en een sociaal huisvestingsbeleid.¹⁸⁵

Een veel voorkomend onderwerp van overleg tussen krakers en voorpostambtenaar was de bespreking van ontruiming. Krakers werden gewaarschuwd door Beerenhout, wanneer ontruiming van hun pand plaats zou vinden. Er vond voor ontruiming uitvoerig overleg plaats over de mogelijkheden zich elders te vestigen. Hiermee probeerde Beerenhout de ontruiming soepeler en sneller te laten verlopen. In hoofdstuk vijf worden de contacten tussen Beerenhout en de krakers uitgebreider besproken.

4.4 Samenvatting

Het gemeentebestuur stelde projectgroepen in per buurt voor de organisatie van de stadsvernieuwing en schiep daarmee de mogelijkheid tot een versterking van het lokale democratisch proces. In de Indische Buurt bestond een projectgroep, de *ABG*, opgericht op verzoek van de buurtbewoners. Daarnaast hield de voorpostambtenaar Beerenhout vanuit het Bureau Bestuurscontacten contact met bewoners en krakers. Hij was de spil in de versterking van het democratisch proces in de Indische Buurt. De *ABG* overlegde maandelijks met het *Buurtoverleg*, een vertegenwoordiging van bewonersgroepen. Hierbij ging het vooral om informatieverstrekking en het kennis nemen van de standpunten van de bewoners. Toezeggingen volgden daar meestal niet op. Daarvoor werden bewoners verwezen naar ambtenaren, de gemeenteraad en de verantwoordelijke wethouders. De voorpostambtenaar onderhield vooral uit strategisch belang contact met de krakers, met het oog op doorgang van de stadsvernieuwing. Er is meerdere malen sprake van wantrouwen en reserve tussen ambtenaren in de *ABG*, de voorpostambtenaar en bewoners en krakers in het *Buurtoverleg*.¹⁸⁶

Opmerkelijk is hoe vanaf het begin de bewoners zich organiseerden en contact zochten met het gemeentebestuur, zoals blijkt uit het verzoek van de *Werkgroep Wonen* een ambtelijke werkgroep, de *ABG* in te stellen en uit de oprichting van het *Buurtoverleg* als platform van bewoners en krakers om met het gemeentebestuur te onderhandelen. Zij vroegen steeds weer om inspraak. Opbouwwerkers van het wijkcentrum waren belangrijk voor de buurtbewoners door hun hulp bij de organisatie en samenwerking. De bewonersgroep *Samen Sterker* maakte deel uit van het *Buurtoverleg* als belangengroep van de bewoners van enkele woonblokken. De bewoners van *Buurtoverleg*, *Samen Sterker* en de *Werkgroep Wonen*

---

¹⁸⁵ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 1, map 1 Kraakkrant uit 1978.

¹⁸⁶ Ibidem, doos 1, map 1-5.

vormden geen gekozen vertegenwoordiging van de bewoners. Ze probeerden door enquêtes en openbare vergaderingen de meningen van andere bewoners te peilen. Verder rekenden ze op de solidariteit van andere bewoners met de standpunten die ze innamen tegenover het gemeentebestuur.

Het vergaderen, overleggen en organiseren van gesprekken met ambtenaren, wethouders en politici vroeg veel tijd. Daarnaast verhuisden veel bewoners tijdens de stadsvernieuwing. Het verloop onder de participerende bewoners was om deze twee redenen groot. De continuïteit werd hierdoor vooral gewaarborgd door de opbouwwerkers van het wijkcentrum.¹⁸⁷ Deze gemeenteambtenaren steunden hierdoor de versterking van het democratisch proces in de Indische Buurt.

In de Indische Buurt organiseerden krakers zich in straatgroepen en zochten contact met bewoners. De bewoners steunden de krakers, omdat zij de buurt opnieuw leefbaar maakten door woningen op te knappen. De bewoners betrokken de krakers ook bij hun overleg. In de Indische Buurt koos de *Kraakgroep Indische Buurt* hierdoor voor deelname aan het overleg met het gemeentebestuur en aan de inspraak, waardoor de lokale democratie werd versterkt. De samenwerking tussen bewoners en krakers heeft escalatie van de conflicten tussen het gemeentebestuur en krakers in de Indische Buurt voorkomen.¹⁸⁸

In het volgende hoofdstuk wordt aan de hand van drie onderwerpen de strijd om inspraak en het verloop van het lokale democratisch proces geschetst via de contacten tussen gemeentebestuur, bewoners en krakers binnen de organisatievormen die in dit hoofdstuk zijn beschreven.

---

¹⁸⁷ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2, map 2.2, brochure 'Twee jaar strijd tegen koopwoningen in de Indiese Buurt', november 1979.

¹⁸⁸ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 15 en 16, stukken betreffende buurtoverleg 1976-1980, brief 14 juni 1977 van de PvdA en 21 november 1979.

Hoofdstuk 5 Drie voorbeelden van het verloop van de strijd om inspraak van bewoners en krakers in de stadsvernieuwing in de Indische Buurt van 1970-1990

Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het verloop van de strijd om inspraak en de versterking van de lokale democratie die daardoor werd bereikt, besproken aan de hand van de contacten tussen gemeente, bewoners en krakers rond drie onderwerpen betreffende de stadsvernieuwing in de jaren zeventig en tachtig. Het eerste onderwerp is hoe de *Nota van Uitgangspunten voor de Indische Buurt* in augustus 1981 tot stand is gekomen als product van de samenwerking van het gemeentebestuur met de bewoners. Deze nota zou de basis gaan vormen voor de verdere sloop-, renovatie- en nieuwbouwplannen in de Indische Buurt. Het gemeentebestuur had van tevoren vastgesteld dat er voor de toenmalige bewoners zou worden gebouwd. Ook zou de stadsvernieuwing een verbetering van de leefomstandigheden van de buurt moeten betekenen. Verder moesten de plannen tot stand komen samen met de bewoners. Daarmee vormde het overleg over deze *Nota* een belangrijk onderdeel van de lokale democratie. Bij dit onderwerp voerde het gemeentebestuur overleg met de bewoners en indirect met de krakers die via het *Buurtoverleg* deelnamen aan de bespreking van de voortgang van de *Nota*.¹⁸⁹

Het tweede onderwerp is de strijd tegen de bouw van koopwoningen, een onderwerp dat in de Indische Buurt veel beroering wekte. De plannen tot stadsvernieuwing van het gemeentebestuur maakten dat onroerendgoedhandelaren probeerden slechte panden aan te kopen om deze te slopen en daarvoor in de plaats koopwoningen te bouwen. Het inkomen van de meeste buurtbewoners was te laag om een woning te kunnen kopen, waardoor er minder bewoners konden terugkeren in de nieuwe woningen als er koopwoningen werden gebouwd. Ook maakte dit een doorschuifstelsel van bewoners uit slooppanden naar nieuwe woningen onmogelijk. Hiertegen kwamen krakers en bewoners in verzet. Zij voerden gezamenlijk actie tegen de plannen voor de bouw van koopwoningen. Gemeentebestuur, bewoners en krakers hadden contacten over het wel of niet toestaan door het gemeentebestuur van deze plannen voor koopwoningen in de stadsvernieuwing.¹⁹⁰

---

¹⁸⁹ SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, nummer 13.5 Activiteiten per stadsvernieuwingsgebied, Indische Buurt, 338 en 341.

¹⁹⁰ Ibidem, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 15 Buurtoverleg 1976-1978, maart 1977.

Het derde onderwerp betreft de ontruiming van gekraakte woningen in de Indische Buurt en de gang van zaken daarbij tussen gemeentebestuur en krakers. De krakers eisten vervangende woonruimte als zij voor sloop moesten wijken. Bij dit onderwerp waren bewoners slechts zijdelings betrokken en voerde het gemeentebestuur voornamelijk overleg met de krakers, aangezien het woningen betrof die de krakers na ontruiming voor sloop opengebroken hadden en opnieuw bewoonden.¹⁹¹

5.1 Samenwerking tussen bewoners en ABG bij het tot stand komen van de *Nota van Uitgangspunten voor de Indische Buurt*

De samenwerking tussen het gemeentebestuur en de bewoners bij het tot stand komen van deze *Nota* was een experiment tot versterking van het democratisch proces door inspraak. In deze paragraaf wordt de start en het verloop ervan beschreven.

5.1.1 Start van het Experiment Indische Buurt

Bewoners namen het voortouw bij de roep om meer democratie in de Indische Buurt door steeds aan het gemeentebestuur een stadsvernieuwingsplan te vragen, waarin zij als bewoners inspraak hadden. Het eerste verzoek kwam in 1973 van de *Werkgroep Wonen*, nadat de buurt als stadsvernieuwingsgebied was aangewezen. Bij de behandeling van de *Nota voor 17 bouwblokken* in de gemeenteraad op 13 april 1977 vroegen bewoners opnieuw een plan voor de hele buurt en niet alleen een plan voor zeventien woonblokken.¹⁹² Het gemeentebestuur voerde een *ad hoc* beleid. Het gemeentebestuur had in 1975 dertien woonblokken aangewezen die zouden moeten worden gesloopt vanwege de slechte staat waarin ze verkeerden, later betrof het zeventien woonblokken en uiteindelijk ging het in 1980, toen de stadsvernieuwing al begonnen was, om dertig woonblokken. Dit verklaart waarom de bewoners een plan voor de hele buurt vroegen. Na acties van de bewoners en een raadsadres in 1978 kreeg de ABG van het gemeentebestuur in december 1979 de goedkeuring met de bewoners aan een *Nota van Uitgangspunten voor de Indische Buurt* te gaan werken. Deze samenwerking tussen gemeentebestuur en bewoners vormde het *Experiment Indische Buurt*. Het waren opnieuw de buurtbewoners die het voortouw namen. De procedure voor samenwerking was tot stand gekomen in het *Buurtoverleg*. Dit experiment kunnen we

---

¹⁹¹ SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, nummer 13.5 Activiteiten per stadsvernieuwingsgebied, Indische Buurt, archiefnummer 335.

¹⁹² Ibidem, Experiment Indische Buurt, archiefnummer 341, KLAG 0004300007- 30.

opvatten als deel van de versterking van de lokale democratie, waarbij het gemeentebestuur medezeggenschap gaf aan bewoners over hun leefomgeving.¹⁹³

De procedure om tot een *Nota van Uitgangspunten* voor de buurt te komen bestond uit de organisatie van themagroepen, waarin bewoners en ambtenaren van de betrokken diensten zaken bespraken als wonen en woonomgeving en als verkeers- en vervoersproblematiek. De gemeenteambtenaren van de diverse diensten betrokken bij de stadsvernieuwing moesten inzicht en inspraak in hun plannen verlenen aan de bewoners, die werden gesteund door de opbouwwerkers.

Uit de archiefstukken is niet op te maken of krakers deelnamen aan het *Experiment*. Bewoners in de themagroepen waren afkomstig uit het *Buurtoverleg* en andere bewonersgroepen, waaraan ook krakers deelnamen. Een *Algemene Onderzoeksgroep* van ambtenaren zou informatie verstrekken en vragen beantwoorden. Als eventueel conflicten zouden ontstaan tussen ambtenaren en bewoners in de themagroepen dan zouden deze aan de ABG worden gerapporteerd. Verder functioneerde er een *Ondersteuningsgroep*. Deze bestond uit twee buurtbewoners, twee procesbegeleiders vanuit de *Wijkraad* en een opbouwwerker als buurtdeskundige. Zij voerden het overleg met de ABG en waren de vertegenwoordigers van de buurt voor de ambtelijke diensten. Zij bewaakten het tijdsplan, het proces en de doelstellingen voor de *Nota*. De *Ondersteuningsgroep* was daardoor bepalend voor de versterking van de democratie in de buurt.¹⁹⁴

5.1.2 Verloop van het Experiment Indische Buurt

Het *Experiment Indische Buurt* verliep alles behalve gemakkelijk. Je zou kunnen stellen dat bewoners en ambtenaren verschillende talen spraken. De ambtenaren hadden haast en voelden de tijdsdruk vanwege het feit dat de aanvraag voor overheidssteun in het kader van de *Interim Saldo Regeling* voor 1981 ingediend moest zijn en hiervoor was een gedegen buurtplan een vereiste. De ambtenaren wilden zo snel mogelijk uitgangspunten formuleren die voldeden aan de regels voor de *Interim Saldo Regeling*. Voor hen verliep het inspraakproces in de themagroepen te langzaam. De leden van de *Ondersteuningsgroep* die de bewoners vertegenwoordigden, vonden dat de ambtenaren hierdoor teveel in een vroeg stadium wilden

---

¹⁹³ SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, nummer 13.5 Activiteiten per stadsvernieuwingsgebied, Indische Buurt, KLAG 0004300007- 30; De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 318-319.

¹⁹⁴ SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, nummer 13.5 Activiteiten per stadsvernieuwingsgebied, Indische Buurt, Experiment Indische Buurt, archiefnummer 341, KLAG 00043000016-18.

vastleggen. Voor hen verliep het proces juist te snel. Zij vroegen aandacht voor de knelpunten die tijdens de planvorming waren ontstaan. De opbouwwerkers en ambtenaren stonden voor de taak deze door de bewoners ingebrachte knelpunten om te zetten in voorwaarden voor de stadsvernieuwing. Door de wijze waarop de ambtenaren en procesbegeleiders de problemen vertaalden, haakten sommige bewoners af. Ze herkenden zich te weinig in de verwoordde uitgangspunten. Je kunt stellen dat de concrete invulling door de ambtenaren van de stadsvernieuwing botste met de opvattingen van de buurtbewoners over de knelpunten en hoe deze zouden moeten worden opgelost.¹⁹⁵

Het wekt dan ook geen verbazing dat op 14 januari 1981 de *ABG* de samenwerking met de *Ondersteuningsgroep* opzegde vanwege meningsverschillen over doel en inhoud van het project. Op 1 maart 1981 zou er een concept van de *Nota* moeten liggen. De meningsverschillen tussen de ambtenaren in de *ABG* en de bewoners, vertegenwoordigd door de *Ondersteuningsgroep* leidden op 31 maart 1981 tot twee aparte conceptnota's van de *ABG* en de *Ondersteuningsgroep* elk. Beide hadden als titel *Experiment Indische Buurt* en beide werden aan de wethouder Stadsvernieuwing aangeboden. Opvallend is dat beide conceptnota's veel overeenkomsten vertonen, terwijl de evaluatie van het samenwerkingsproces door *ABG* en *Ondersteuningsgroep* verschillend was. In de tekst van de *Ondersteuningsgroep* wordt ongezoeten kritiek geleverd op de betrokken ambtenaren in de themagroepen en in de *Algemene Onderzoeksgroep*. Volgens de *Ondersteuningsgroep* hadden de ambtenaren te weinig tijd voor deze taak gekregen, waren ze slecht op de hoogte en hadden weinig inbreng. De voorzitter van de *ABG* op zijn beurt concludeerde dat het inspraakexperiment om gezamenlijk met de buurt te komen tot een *Nota van Uitgangspunten* mislukt was, omdat het overleg niet op tijd een plan had opgeleverd dat als basis voor de aanvraag van de subsidieregeling kon dienen. Dit maakt duidelijk hoe belangrijk het is dat ambtenaren bij versterking van het democratisch proces door inspraak voldoende tijd kunnen investeren en dat verwachtingen van ambtenaren en burgers voor elkaar duidelijk zijn.¹⁹⁶

De evaluatie van de *Ondersteuningsgroep* bevatte naast de kritiek op de deelnemende ambtenaren twee andere punten over de deelname van bewoners aan het experiment. De overdracht van informatie vanuit de themagroepen naar buurtgroepen was niet optimaal. Hierdoor bleven de standpunten van andere bewoners onderbelicht in de besprekingen in de

---

¹⁹⁵ SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, nummer 13.5 Activiteiten per stadsvernieuwingsgebied, Indische Buurt, Experiment Indische Buurt, archiefnummer 341, KLAG 00043000016-18.

¹⁹⁶ Ibidem, KLAG 00025000005-6, KLAG00043000027 en KLAG00043000012.

themagroepen. Het tweede punt was dat deelname aan de themagroepen een uitputtingsslag bleek te zijn voor bewoners. Van de oorspronkelijke zestien bewoners in de themagroep Wonen en woonomgeving op de eerste vergadering in 1979 bleven bijvoorbeeld uiteindelijk zeven bewoners tot maart 1980 deelnemen. Hierna bleven er nog vier over tot het eind van de procedure, van wie drie student waren. Tijdsdruk werd door de bewoners die afhaakten als voornaamste factor genoemd. Tijd kunnen investeren voor inspraak in een democratisch proces blijkt niet alleen voor ambtenaren maar ook voor burgers een heikel punt te zijn geweest.¹⁹⁷

Er werd door de *Ondersteuningsgroep* een uitweg gevonden uit het conflict. Zij stelde voor de conceptnota van de ABG van 31 maart 1981 over doel en inhoud van het proces te bespreken en te verwerken in het stuk van de *Ondersteuningsgroep*. ABG en *Ondersteuningsgroep* dienden samen een verzoek in bij de wethouder de procedure te verlengen tot augustus 1981. Dit verzoek werd ingewilligd. De uitgangspunten voor de *Nota* uit de verschillende themagroepen zouden geïntegreerd worden in één conceptnota in de laatste fase van de samenwerking van buurtbewoners en ambtenaren. Vervolgens zou deze conceptnota in de verschillende wijken van de Indische Buurt aan de bewoners worden voorgelegd. Hiermee werd tegemoet gekomen aan de voorwaarde ook de niet-participerende bewoners de kans te geven zich uit te spreken. De *Nota Uitgangspunten voor de Indische Buurt* werd op 31 augustus 1981 als concept naar de wethouder gestuurd. Na vaststelling van de *Nota* in september 1981 kwam de stadsvernieuwing goed op gang met geld dat kon worden aangevraagd uit de *Interim Saldo Regeling*.¹⁹⁸

Uit de analyse van het democratisch proces in de vorm van samenwerking tussen ambtenaren en bewoners blijkt dat dit vraagt om het op elkaar afstemmen van de verschillende verwachtingen, voldoende tijdsinvestering van ambtenaren en bewoners, en het betrekken van de achterban van buurtbewoners. Het valt op dat de uitgangspunten van de ambtenaren voor wie het onderwerp van de inspraak op hun werkgebied lag botste met de uitgangspunten van bewoners voor wie het onderwerp hun directe leefomgeving was. Ondanks alle hindernissen slaagde het *Experiment Indische Buurt* en werd de lokale democratie versterkt.

---

¹⁹⁷ SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, nummer 13.5 Activiteiten per stadsvernieuwingsgebied, Indische Buurt, Experiment Indische Buurt, archiefnummer 341, KLAG 00025000005-6, KLAG00043000027 en KLAG00043000012.

¹⁹⁸ SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, nummer 13.5 Activiteiten per stadsvernieuwingsgebied, Indische Buurt, KLAG 00025000087-95.

5.2 Verloop van de contacten met het gemeentebestuur, bewoners en krakers over de bouw van koopwoningen tussen 1975 en 1979 in de Indische Buurt

Een heftige strijd is gevoerd tussen het gemeentebestuur enerzijds en bewoners en krakers anderzijds over het wel of niet bouwen van koopwoningen in de Indische Buurt. Particuliere huizenbezitters hadden voor een kwart van de buurt plannen opgesteld voor het bouwen van koopwoningen. Een belangrijk deel van deze plannen was afkomstig van één particuliere eigenaar, de heer Bakker. In deze paragraaf worden de standpunten van gemeente, krakers en bewoners en hun onderlinge contacten besproken. Er wordt besproken of de lokale democratie versterkt werd door inspraak voor de bewoners en krakers in deze contacten.¹⁹⁹

5.2.1 Plannen voor koopwoningen en de oprichting van de Antikoopwoningengroep

In deze paragraaf wordt duidelijk dat er grenzen waren aan de mogelijkheden van inspraak in een situatie waarin het gemeentebestuur klem kwam te zitten tussen de eis van bewoners en krakers om goedkope huurwoningen te bouwen en de plannen voor het bouwen van koopwoningen van een particuliere eigenaar.

Op 26 september 1975 startte de stadsvernieuwing in de Indische Buurt met de aanschrijving van eigenaren van dertien woonblokken van slechte kwaliteit. Het gemeentebestuur was van plan de erfpacht van bouwvallige woonblokken te ontbinden om speculatie te voorkomen.²⁰⁰ Bakker kocht echter in 1976 een aantal slechte woningen in een blok op en diende een verzoek bij de gemeenteraad in voor een vergunning voor de bouw van 34 koopwoningen. Bij een aanschrijving wordt de huiseigenaar gevraagd de kwaliteit van zijn panden te verbeteren. Als de eigenaar zijn panden niet verbetert, kan de gemeente overgaan tot ontbinding van de erfpacht. De bouwplannen van Bakker betekenden dat hij de slechte woningen wilde slopen en vervangen door nieuwbouw in de vorm van koopwoningen. Hierdoor stond hij juridisch sterk om ontbinding van de erfpacht te voorkomen.²⁰¹

---

¹⁹⁹ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, Buurtoverleg, map 15, 1976-1978 en map 16, 1978-1980 en IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2, map 2-5.

²⁰⁰ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 15, 1 februari 1977 en 23 maart 1977, verslag kort gesprek met afvaardiging van Buurtoverleg en ABG.

²⁰¹ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2, map 2.2, brochure van de Antikoopwoningengroep en SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 15 Buurtoverleg 1976-1978, 23 maart 1977, overleg ABG/Buurtoverleg.

Op 13 april 1977 werd de *Nota van Uitgangspunten voor 17 bouwblokken* in de raadsvergadering van de gemeente Amsterdam aangenomen. Dit legde de basis voor het ontbinden van de erfpacht van zeventien slechte woonblokken. Bakker ging echter in beroep tegen het ontbinden van de erfpacht van door hem gekochte woonblokken. Op 24 mei 1978 kreeg de gemeente toestemming van de rechter voor de ontbinding van de erfpacht voor een groot deel van de woonblokken. Overigens heeft de gemeente pas veel later ontbinding van de erfpacht aangevraagd voor de woonblokken waarvoor Bakker bouwplannen had gemaakt, zoals hieronder duidelijk wordt.²⁰²

De bewoners en krakers kwamen in het geweer tegen de plannen voor het bouwen van koopwoningen en wilden dat het gemeentebestuur deze plannen vrijdeelde. Eind 1978 riep het *Buurtoverleg* daartoe een werkgroep in het leven, het *Bakkergroepje* genaamd. In 1979 versterkten leden van de *Huurdersvereniging*, de *Kraakgroep Indische Buurt*, de rechtswinkel en het opbouwwerk het *Bakkergroepje* en veranderde de naam in de *Antikoopwoningengroep*. Door de versterking kwam er meer tijd en deskundigheid beschikbaar in deze groep. Er was vooral juridische deskundigheid nodig, zodat de bewoners tegenwicht konden bieden in de juridische strijd tegen de bouw van koopwoningen die ontbrandde tussen het gemeentebestuur en Bakker.²⁰³ Deze strijd tegen speculatie en de bouw van koopwoningen zien we in de jaren zeventig en tachtig in heel Amsterdam gevoerd worden. Anders dan in de Indische Buurt waar het ging om distributiewoningen, ging het in de strijd tegen speculatie en koopwoningen in andere buurten vaak om leegstaande bedrijfs- en kantorenpanden.²⁰⁴

De bewoners die deel uitmaakten van de *Antikoopwoningengroep* wisselden regelmatig door verhuizing als gevolg van de sloop in de buurt. Krakers gingen hierdoor een steeds grotere rol spelen in deze werkgroep.²⁰⁵ De kraakbeweging had al contacten met media door gebeurtenissen in andere buurten van de stad, contacten die ze nu gebruikte om publieke aandacht te krijgen voor de strijd tegen de koopwoningen. Ze wist ook contacten te leggen met politici om hen voor hun standpunt te winnen.²⁰⁶

---

²⁰² SA, Archief van het wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, Buurtoverleg, map 15, 1976-1978.

²⁰³ SA, Archief van het wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, Buurtoverleg, map 15, 1976-1978.

Ibidem.

²⁰⁴ Mamadouh, *De stad in eigen hand* 184-185.

²⁰⁵ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, Buurtoverleg map 16.

²⁰⁶ Mamadouh, *De stad in eigen hand* 164.

5.2.2 De activiteiten van de Antikoopwoningengroep

In deze paragraaf blijkt hoe de *Antikoopwoningengroep* probeerde om inspraak te krijgen in de plannen tot bouw van koopwoningen en deze plannen probeerden te voorkomen.

Tussen 1978 en 1980 voerde de *Antikoopwoningengroep* gesprekken met wethouders, omdat de ABG in de gezamenlijke vergaderingen geen standpunt innam over de eventuele keuze voor de bouw van koopwoningen. Eén van die gesprekken vond plaats op 23 maart 1978 met de wethouder Stadsvernieuwing, De Cloe. In dit gesprek hield hij de mogelijkheid open tot het bouwen van koopwoningen. De wethouder verwoordde hiermee het standpunt van het gemeentebestuur. Dat wenste wellicht de bouw van koopwoningen vanwege een tekort aan subsidie voor de stadsvernieuwing en ook om meer diversiteit te brengen in woningen en bewoners in de buurt.²⁰⁷

De onvrede over het feit dat de gemeente het bouwen van koopwoningen niet uitsloot, vergrootte de actiebereidheid van de bewoners en krakers. Ze probeerden door het spreken met politici en media druk uit te oefenen op het gemeentebestuur zich uit te spreken voor de bouw van sociale huurwoningen. Op 7 april 1979 organiseerde de *Antikoopwoningengroep* een feest tegen de bouw van koopwoningen waar enkele politici van de PSP, PPR, CPN en PvdA een toespraak hielden. Verschillende stedelijke media besteedden aandacht aan deze actie. Er werden 750 handtekeningen opgehaald tegen de plannen voor koopwoningen. Bijna alle bewoners van de woonblokken waarvoor Bakker bouwplannen had, hadden getekend. De actie en de steun van media en politici vergrootte de druk op het gemeentebestuur.²⁰⁸

Vanwege het wantrouwen jegens de ambtenaren van de ABG voorzag het *Buurtoverleg* zich van eigen juridisch advies. Zo onderzocht het *Buurtoverleg* welke panden Bakker bezat en de mogelijkheden om de bouw van koopwoningen te vrijdelen. Dit was enigszins complex omdat Bakker ze onder verschillende bedrijfsnamen had aangekocht. Zijn plannen voor koopwoningen konden worden verhinderd als een bouwplan voor de zeventien woonblokken werd ontwikkeld waardoor de erfpacht kon worden ontbonden. Zoals hierboven gesteld vielen niet alle door Bakker gekochte panden onder de ontbindende voorwaarde wat betreft erfpacht. Bakker dreigde via gerechtelijke procedures bouwplannen van de gemeente te dwarsbomen. Dit betekende dat de stadsvernieuwing zou vertragen en het eerder genoemde doorschuifschema van de bewoners gevaar liep.²⁰⁹

---

²⁰⁷ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 1, map 1.1.

²⁰⁸ Ibidem.

²⁰⁹ Ibidem, doos 2, map 2.2.

Het gemeentebestuur weigerde tot het laatst uitspraken te doen en betrok de krakers en bewoners niet bij gesprekken met Bakker. Mogelijkerwijs zou dat tot een strijd met Bakker hebben geleid, terwijl diens medewerking nodig was om tot een oplossing te komen. Bakker stond juridisch sterk de vergunning te krijgen koopwoningen te bouwen voor een deel van de aangekochte panden, waardoor het gemeentebestuur waarschijnlijk de erfpacht niet kon laten ontbinden.

In juni 1979 vond een gesprek plaats tussen de Antikoopwoningengroep en de wethouder Coördinatie Stadsvernieuwing, de heer Schaefer, die evenals zijn voorganger De Cloe, geen toezeggingen deed de bouw van koopwoningen af te wijzen. Hij reikte wel de hand naar de bewoners en krakers door nog geen sloopvergunning aan Bakker af te geven voor één van de zeventien woonblokken. Waarschijnlijk deed de wethouder geen uitspraken over de (on)wenselijkheid van koopwoningen in afwachting van het onderhandelingsproces met Bakker.²¹⁰

Het feit dat in elf van de zeventien slechte woonblokken de nodige panden al gekraakt waren, zal waarschijnlijk één van de redenen zijn geweest voor het gemeentebestuur een oplossing te zoeken in het conflict over de koopwoningen. Zo wilde men een gewelddadige ontruiming en daarmee vertraging van de nieuwbouw voorkomen. De verwachting was dat de krakers zich tegen ontruiming zouden verzetten als ingestemd werd met de plannen voor koopwoningen.²¹¹ Daarbij komt dat het gemeentebestuur in een eerder stadium al te kennen had gegeven voorkeur te hebben voor de bouw van sociale huurwoningen.²¹²

Op 20 augustus 1979 boden de bewoners en krakers van de *Antikoopwoningengroep* Schaefer een alternatief bouwplan aan. Dit alternatief voor de bouwplannen van Bakker gaf daarmee de gemeenteraad een middel om ontbinding van de erfpacht te vragen. Op 24 oktober 1979 werd hierop in de gemeenteraad besloten tot een verzoek aan de rechter om de erfpacht van een woonblok van Bakker te ontbinden. Dit mislukte, want Bakker ging hiertegen in beroep en won de rechtszaak.

In november 1979 besloot het gemeentebestuur de panden van Bakker over te nemen en te kiezen voor de bouw van louter sociale huurwoningen. De plotselinge aankoop in de Indische Buurt door het gemeentebestuur kwam voor de bewoners en krakers als een volslagen verrassing. Het gerucht ging dat Bakker van de wethouder de toezegging had

---

²¹⁰ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 16, Buurtoverlegvergadering 22 februari 1979.

²¹¹ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2, map 5.1, ontruiming blok AQ 15

²¹² SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 16, gesprek De Cloe 30 maart 1977.

gekregen koopwoningen te mogen bouwen op de plek van de Grote Wetering, een groot kraakpand in het centrum van Amsterdam, in ruil voor de verkoop van zijn woningbezit in de Indische Buurt aan het gemeentebestuur. Inderdaad is de Grote Wetering met veel geweld ontruimd en zijn er op die plek koopwoningen gerealiseerd.²¹³

De krakers gaven na afloop van de strijd tegen de bouw van koopwoningen een brochure uit met een verslag over en een evaluatie van de strijd tegen de koopwoningen. Zij spraken onder andere hun verbazing uit over het feit dat zij het juridisch voorwerk voor het tegengaan van het bouwen van koopwoningen hadden moeten leveren, terwijl de gemeente beschikte over een juridische afdeling. De gemeente wilde waarschijnlijk tijd winnen voor het onderhandelingsproces door geen juridische informatie te delen. Een van de andere conclusies uit de evaluatie luidde dat het opbouwwerk in staat was geweest het vele uitzoekwerk dat ook nog eens overdag moest worden gedaan tot een goed einde te brengen. Dit scheelde de Antikoopwoningengroep tijd.²¹⁴

In de strijd tegen de bouw van koopwoningen was in de contacten tussen bewoners, krakers en het gemeentebestuur van inspraak weinig te merken. De 'oude' democratie deed nog wel zijn werk. Wethouders waren toegankelijk voor gesprekken. Het lukte de krakers en bewoners eveneens hun onderwerp op de agenda van de gemeenteraad te zetten. Vertegenwoordigers van politieke partijen spraken met bewoners en namen hun standpunt over. Het gemeentebestuur gaf zonder directe inspraak gehoor aan de eis om vooral goedkope huurwoningen te bouwen. De steun voor de bewonersacties in de vorm van begeleiding door het opbouwwerk was nieuw in deze periode en hielp hen hun stem te laten horen in overleggen.

5.3 Het ontruimen van panden in de Indische Buurt en de contacten tussen gemeentebestuur, bewoners en krakers.

In deze paragraaf worden de contacten behandeld tussen de krakers en het gemeentebestuur rond het ontruimen van woonblokken die gesloopt zouden worden voor nieuwbouw. Voor het gemeentebestuur stond een vlotte doorgang van de stadsvernieuwing op het spel. De krakers gingen erom dat zij vonden recht te hebben op vervangende

---

²¹³ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2 map 5.1, ontruiming blok AQ 15.

²¹⁴ SA, Archief van het wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, Buurtoverleg map 15 1976-1978, dd 20 december 1978.

woonruimte evenals de legale bewoners.²¹⁵ Er wordt besproken of inspraak voor de krakers mogelijk was en of de lokale democratie versterkt werd in de contacten van gemeentebestuur en krakers.

5.3.1 Herhuisvestingsproblemen van krakers

Nadat de stadsvernieuwing op gang was gekomen, moesten krakers steeds vaker de door hen gekraakte slooppanden verlaten omdat er nieuwbouw zou starten. Zij wilden van het gemeentebestuur meer zeggenschap waar ze na vertrek konden wonen. Na de ontruiming waren er steeds minder mogelijkheden opnieuw te kraken.²¹⁶ Dichtgetimmerde huizen die nog twee jaar zouden blijven staan en daardoor in aanmerking kwamen gekraakt te worden, werden schaars. De termijn dat een pand nog zou blijven staan, was verschoven van twee jaar naar een jaar en daarna opnieuw verschoven naar een half jaar om te zorgen dat er meer panden ter beschikking waren om te kraken. Sommige krakers opperden als oplossing distributiewoningen te gaan kraken of woningen te kraken die na renovatie een te hoge huur zouden krijgen voor de doorsnee bewoner van de Indische Buurt. Het kraken van distributiewoningen zou echter een conflict opleveren met buurtbewoners die dit 'voorkruipen' noemden. Van deze oplossing is door krakers in de Indische Buurt, in tegenstelling tot in de Staatsliedenbuurt, amper gebruik gemaakt.²¹⁷

Kraakgroep *De Kampong* eiste in het najaar van 1980 in een brief aan de wethouder van Volkshuisvesting dezelfde huisvestingsrechten als legale bewoners. Zij wezen erop dat het gemeentebestuur door haar beleid woningen verloren had laten gaan door speculatie, door horizontale verkoop (verkoop per etage) en door vergunningen af te geven voor dure koophuizen in het centrum.²¹⁸ De krakers vonden dat zij door het kraken juist woonruimte toegevoegd hadden. Dit ondersteunt De Liagre Böhl in zijn conclusie dat de krakers voor duizenden woningen meer in Amsterdam hebben gezorgd.²¹⁹ Door het kraken van dichtgetimmerde sloopwoningen en deze vervolgens op te knappen was de schaarste aan woningen verminderd.

Als krakers de gekraakte woningen zouden moeten verlaten, bestond voor hen alleen de mogelijkheid opnieuw te kraken, terug te keren naar het ouderlijk huis of een dure

---

²¹⁵ SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, archiefnummer 335, KLAH01981000027 en -31 en IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2, map 1, maart 1981.

²¹⁶ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 3, map 2.

²¹⁷ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 357.

²¹⁸ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 3, map 3.1.

²¹⁹ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 402.

zolderkamer te huren. Een enkeling, in het bezit van een urgentiebewijs, zou misschien aan de beurt zijn voor een distributiewoning maar met meer dan 70.000 woningzoekenden in Amsterdam was de kans op het vinden van een distributiewoning heel klein. De Kraakgroep raadde, bij gebrek aan beter, krakers toch aan zich bijtijds in te schrijven bij woningbouwverenigingen en makelaars.²²⁰

5.3.2 Overleg met het gemeentebestuur over tijdelijke huurcontracten

In de contacten tussen krakers en gemeentebestuur ontstond geleidelijk inspraak en werd de lokale democratie versterkt. De voorpostambtenaar Beerenhout antwoordde op de eis van krakersgroep *De Kampong* om dezelfde huisvestingsrechten als legale bewoners, dat hij ze niet kon helpen aan reguliere herhuisvesting. Hij deelde mee dat het gemeentebestuur te weinig distributiewoningen beschikbaar had om alle bewoners die voor sloop moesten wijken aan huisvesting te helpen. Hij kon hen geen toezeggingen doen waardoor ze voorrang kregen op andere urgente bewoners. De krakers vonden dat het gemeentebestuur te weinig deed om het woningtekort aan te pakken, bijvoorbeeld door te kiezen voor rigoureuze oplossingen zoals de vordering van leegstaande panden. Ze vroegen van gemeentebestuur en eigenaren woningen zo lang mogelijk te laten staan en te laten bewonen, zo lang er nog geen concrete bouwplannen waren.²²¹

Op 10 januari 1980 vroeg het *Bureau Bestuurscontacten*, de dienst waarvan de voorpostambtenaren als Beerenhout deel uitmaakten, in een brief aan de wethouder om een voorstel woningen bestemd voor sloop zo lang mogelijk te laten staan en tijdelijk te gaan verhuren aan krakers. Als zij via een tijdelijk huurcontract elders terecht konden zou ontruiming met hulp van de politie kunnen worden voorkomen. Tot dan toe werden te slopen woningen, die door de legale bewoners werden verlaten, door de dienst Grondbedrijf, die de onteigende woningen beheerde, onklaar gemaakt en dichtgetimmerd.²²² Op 3 februari 1980 volgde een verzoek aan het *Buurtoverleg* en de *Kraakgroep Indische Buurt* om over een voorstel tot tijdelijke verhuur van slooppanden te praten. Opvallend is dat het *Buurtoverleg* benaderd werd, waar zowel bewoners als krakers aan deelnamen. Op deze manier hadden ook

---

²²⁰ SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, archiefnummer 335, KLAH01981000027 en -31 en IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2, map 1, maart 1981.

²²¹ IISG, Archief van de kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 1, map 3.1 en SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5306.A, archiefnummer, archiefstuk KLAB 03115000021.

²²² SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, archiefnummer 335.

bewoners inspraak in de regeling tot tijdelijke verhuur van slooppanden. Bewoners maakten zich namelijk zorgen over oponthoud van de stadsvernieuwing waardoor zij langer in slechte woningen zouden blijven wonen. De regeling tot tijdelijke verhuur betrof alleen slooppanden in het bezit van de gemeente en gold niet voor bedrijfspanden en woningen in particulier bezit. In november 1980 besloot de gemeenteraad tot het instellen van deze tijdelijke huurcontracten. Vanaf die datum kregen krakers, onder wie de krakers van *De Kampong*, tijdelijke huurcontracten aangeboden.²²³

Vanaf 3 november 1980 overlegden de ABG en Beerenhout met *De Kampong* over herhuisvesting. De krakers wezen de hen aangeboden tijdelijke huurcontracten af. Zij vonden dat deze contracten geen structurele oplossing boden voor de woningnood. Een ander bezwaar van de krakers was dat er geen recht op herhuisvesting werd geboden als ze voor de tweede keer voor sloop moesten wijken uit de woningen waar ze een tijdelijk huurcontract voor hadden. Ze zagen het als een maatregel tegen kraken. Tijdelijke verhuur voegde volgens hen geen woonruimte toe maar was een noodoplossing om urgente woningzoekenden te weerhouden te gaan kraken.²²⁴

In het overleg tussen Beerenhout en de voorzitter van de ABG passeerden mogelijkheden voor vervangende woonruimte voor de krakers van *De Kampong* de revue. Het betrof panden die geschikt waren voor verbouwing tot HAT-eenheden (Huisvesting van Alleenstaanden en Tweepersoonshuishoudens) of voor verbouwing tot woonruimte voor een woongroep. Zij deden namens het gemeentebestuur moeite het huisvestingsprobleem van de krakers op te lossen. De PvdA steunde dit met het verzoek aan het gemeentebestuur zoveel mogelijk te voorkomen dat woningen werden onttrokken aan het woningbestand en zoveel mogelijk panden te vorderen en te verbouwen tot woningen. De PvdA deed dit verzoek naar aanleiding van de gewelddadige ontruiming van de kraakgroep in de Vondelstraat met de daarop volgende hevige rellen in maart 1980.²²⁵

Ondanks de principiële afwijzing van de krakers van tijdelijke huurcontracten, regelde de dienst Grondbedrijf een tijdelijk huurcontract met krakers die het aanbod wel aannamen. Er werden hiertoe sloopwoningen in en buiten de buurt gezocht. Volgens de archiefstukken ging het in de Indische Buurt om 400 krakers die voor sloop moesten wijken, van wie 60 krakers uit

---

²²³ SA, Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, archiefnummer 335, archiefstuk KLAH 0198100002-10.

²²⁴ Ibidem, archiefstuk KLAH 01981000020 en IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2, map 1.1.

²²⁵ SA, Archief van de Secretarie, Bureau Bestuurscontacten, toegangsnummer 5306.A, archiefnummer 227, archiefstuk KLAB 03115000065 en KLAB 03115000050-52.

De Kampong. De krakers van *De Kampong* hebben in mei 1981 een fototentoonstelling gemaakt van de geschiedenis van hun zoektocht naar andere woonruimte. Uiteindelijk zijn enkelen van hen met een tijdelijk huurcontract in een andere sloopwoning terecht gekomen en anderen kraakten in andere buurten opnieuw woningen. Een groot deel kwam terecht in kraakpanden in de binnenstad met woonwerkgemeenschappen zoals de Nieuwe Keizer, de Prinsengracht en de Uilenburcht en buiten de stad in Schellingwoude en Ilpendam.²²⁶

Het zo lang mogelijk laten bewonen van slooppanden en het geven van tijdelijke huurcontracten voor sloopwoningen hielpen om het vertrek van krakers vanwege sloop vreedzaam te laten verlopen. Dit bewerkstelligde stadsvernieuwing volgens schema en scheelde kosten en conflicten. Tegelijkertijd kreeg het gemeentebestuur hiermee vat op het verschijnsel 'kraken'. In andere buurten verliep de samenwerking tussen krakers en gemeentebestuur veel moeizamer. In tegenstelling tot de krakers in de Staatsliedenbuurt wilde de *Kraakgroep Indische Buurt* wel samenwerken met het gemeentebestuur.²²⁷ De coöperatieve opstelling van voorpostambtenaar Beerenhout is hierbij van groot belang geweest. Hij gaf gehoor aan de eis tot herhuisvesting van de krakers en was de voornaamste schakel tussen het gemeentebestuur en de krakers. Hierdoor hielp hij bij de versterking van het democratisch proces. Het gezamenlijk zoeken naar huisvesting voor krakers die voor sloop moesten wijken door de voorpostambtenaar, de ABG en de krakers zelf en het overnemen door het gemeentebestuur van de suggesties van de krakers, zoals het niet onklaar maken en dichttimmeren van panden, versterkte het lokale democratische proces in de Indische Buurt. Hierdoor heeft in de Indische Buurt geen gewelddadige ontruiming plaats gevonden.

5.4 Conclusie

De lokale democratie werd versterkt door het geven van inspraak door het gemeentebestuur aan bewoners en krakers in het eerste en derde voorbeeld zoals hierboven besproken.

Bij het eerste voorbeeld, het gezamenlijk opstellen van de *Nota van Uitgangspunten voor de Indische Buurt*, was het duidelijkst sprake van versterking van het democratische

---

²²⁶ SA, Archief van de Secretarie, Bureau Bestuurscontacten, toegangsnummer 5306.A, archiefnummer 227, archiefstuk KLAB 03115000015-18 en KLAB 03115000030; Archief van de Secretarie, afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, archiefnummer 335, archiefstuk KLAH 01981000039; IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2 map 1.

²²⁷ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 360-366; Mamadouh, *De stad in eigen hand* 188.

proces door inspraak. Hindernissen hierbij voor de inspraak waren de verschillende verwachtingen bij ambtenaren en bewoners en het gebrek aan tijd bij beiden.

Bij het derde voorbeeld, het gezamenlijk overleg tussen de ABG, de voorpostambtenaar en de krakers over herhuisvesting van de krakers, is ook sprake van versterking van de lokale democratie door inspraak. Hierdoor werden woonblokken niet onklaar gemaakt en dicht getimmerd maar zo lang mogelijk bewoond en zocht het gemeentebestuur panden om te verbouwen tot HAT-eenheden of woonwerkgroepen voor de krakers. Ook werden krakers tijdelijke huurcontracten geboden.

In het tweede voorbeeld rond de contacten tussen gemeentebestuur, bewoners en krakers over de bouw van koopwoningen was er geen versterking van de lokale democratie door inspraak. Het gemeentebestuur nam echter wel de door bewoners en krakers gewenste beslissing tot het voorkomen van het bouwen van koopwoningen en het uitsluitend bouwen van goedkope huurwoningen.

Belangrijk voor de versterking van het democratisch proces waren de opbouwwerkers die ondersteuning boden bij de inspraak van bewoners bij het tot stand komen van de *Nota van Uitgangspunten Indische Buurt* en bij de strijd tegen koopwoningen. Beerenhout was belangrijk voor het democratisch proces door zijn steun aan krakers vanuit de functie van voorpostambtenaar via bemiddeling tussen gemeentebestuur en krakers. Hierdoor verliep in het belang van alle buurtbewoners de stadsvernieuwing vlot en zonder escalatie.

Hoofdstuk 6 De versterking van het democratisch proces en de strijd om inspraak in de stadsvernieuwing in de jaren zeventig tot negentig in de Indische Buurt

Inleiding

De strijd om inspraak en de versterking van het lokale democratische proces in de jaren zeventig tot negentig in de Indische Buurt maakte deel uit van de versterking van het democratisch proces dat in die jaren op tal van maatschappelijke gebieden in Nederland op gang kwam, zoals beschreven in het eerste hoofdstuk. De versterking van de democratie in de Indische Buurt en de strijd om inspraak in de stadsvernieuwing in de jaren zeventig tot negentig werden beschreven in hoofdstuk vier en vijf. De bevindingen uit deze hoofdstukken worden in dit hoofdstuk in verband gebracht met de bevindingen uit hoofdstuk drie. De versterking van het lokale democratische proces in de Indische Buurt wordt in het kader geplaatst van Den Hartogs theorie over gemeenschapsopbouw en democratisering. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van Mamadouhs beschrijving van de *functionele stadsvisie* van het gemeentebestuur en de *romantische stadsvisie* van krakers en bewoners. Het resultaat van de inspraak voor de vorm van de stadsvernieuwing wordt aan deze stadsvisies gekoppeld. De acties van de krakers en bewoners worden belicht in het kader van de burgerlijke ongehoorzaamheid zoals beschreven door Schuyt. Hierbij wordt gebruik gemaakt de verschillende actievormen uit de studie van Mamadouh naar stedelijke sociale bewegingen. Het begrip *deliberatieve democratie* uit het onderzoek van Grin en anderen wordt daarna toegepast op de versterking van de lokale democratie door inspraak in de stadsvernieuwing in de Indische Buurt.

6.1 Gemeenschapsopbouw en stadsvisie van gemeentebestuur, bewoners en krakers in de Indische Buurt

Den Hartog hield zich bezig met het vraagstuk hoe door stedenbouwkundige principes de voorwaarden geschapen konden worden om bewoners van een nieuwe wijk een gemeenschap te laten vormen. Volgens hem zou democratisering een middel zijn tot gemeenschapsopbouw. Door democratisering zouden bewoners meer betrokken raken bij hun wijk en meer verantwoordelijkheid willen dragen voor hun omgeving. Democratisering zou bereikt kunnen worden door meer inspraak. In de Indische Buurt was al sprake van een bestaande gemeenschap. De verandering in de gemeenschap door de komst van de krakers

kun je dan betitelen als een nieuwe gemeenschapsopbouw. De roep om meer democratisering in de Indische Buurt kwam in tegenspraak met hetgeen Den Hartog beweerde, voort uit de gemeenschapsopbouw die er tussen bewoners en krakers was ontstaan. Deze ontstond door hun betrokkenheid bij de buurt en leefomgeving als gevolg van de stadsvernieuwingsplannen. Pas daarna volgde de wens tot meer inspraak die tot versterking van de lokale democratie leidde.²²⁸

Den Hartog noemde onder andere kleinschaligheid, voorzieningen op loopafstand en menging van wonen, werken en winkels als voorwaarden voor een nieuwe gemeenschapsopbouw. In de oude stadswijken, zoals de Indische Buurt in Amsterdam, bestonden deze voorwaarden al. Bewoners en krakers waardeerden deze kenmerken van de oude buurten. Ze wilden die behouden in de stadsvernieuwing.²²⁹ Deze kenmerken van Den Hartog komen overeen met de beschrijving van Mamadouh van de *romantische stadsvisie*. Bewoners en krakers vonden elkaar in hun wens tot stadsvernieuwing gebaseerd op de kenmerken van deze *romantische stadsvisie*.²³⁰

De stadsvisie van het gemeentebestuur in de stadsvernieuwing werd gekenmerkt door een *functionele stadsvisie*, zoals aan de orde is gekomen in hoofdstuk drie. De plannen tot stadsvernieuwing voorzagen in een ruimer stratenpatroon en in gezinswoningen, terwijl de bevolking in de oude wijken inmiddels bestond uit een- en tweepersoonshuishoudens die kleinere woningen behoefden. De oorspronkelijke bewoners wilden zich niet uit de buurt laten verdrijven en wilden dat hun woningen werden opgeknapt of nieuw gebouwd. Zij wilden geen stadsvernieuwing voor bewoners in het algemeen maar voor henzelf. De krakers wilden niet alleen strijden voor hun eigen recht op huisvesting maar ook voor een oplossing van de woningnood.

Zoals beschreven in hoofdstuk drie voelde dertig procent van de bewoners uit de wederopbouwwijken zich niet thuis in hun buurt. Zij misten voorzieningen en hadden weinig contact met burens. Ondanks deze bevindingen uit 1972 koos het gemeentebestuur voor de oude wijken een stadsvernieuwing op basis van de *functionele stadsvisie* zoals bij de bouw van de wederopbouwwijken. Dit zorgde voor de botsing tussen de *functionele stadsvisie* van het gemeentebestuur en de *romantische stadsvisie* van bewoners en krakers.²³¹ De *romantische*

---

²²⁸ Den Hartog, *Leefbare Stedebouw*, 113-137

²²⁹ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers* 21.

²³⁰ Ibidem 113-119 en Mamadouh, *De stad in eigen hand* 38-40

²³¹ Mamadouh, *De stad in eigen hand* 38-40.

stadsvisie van bewoners en krakers was de drijvende kracht achter de strijd om meer democratie door inspraak.

De buurt was tijdens de stadsvernieuwing een buurt in beweging. In de jaren zeventig en tachtig veranderde de samenstelling van de bevolking in de oude wijken in Amsterdam, zoals ook beschreven in hoofdstuk twee. Begin jaren tachtig kwamen vanwege de lage huur steeds meer, dikwijls grote, migrantengezinnen in de oude woningen.²³² Zij hadden grotere woningen in de stadsvernieuwing nodig dan de twee- en driekamerwoningen voor de een- en tweepersoonshuishoudens die de bewoners in de inspraak eisten. Bij een blok nieuwbouwwoningen in 1979 bleek bijvoorbeeld dat er te weinig bewoners wilden terugkeren in de nieuwbouw. De bewonersgroep, betrokken bij de nieuwbouw, stelde voor grote gezinswoningen (voor de grote migrantengezinnen), HAT-eenheden voor jongeren en woonruimte voor een woongemeenschap op te nemen in de nieuwbouw. Na voltooiing van de stadsvernieuwing weerspiegelde de buurt de veranderde bevolkingsopbouw met jongeren, migrantengezinnen en ouderen.²³³

In het slotwoord van zijn studie *Amsterdam op de helling* stelde De Liagre Böhl dat de *functionele stadsvisie* had moeten zorgen voor vertrek van de armere stadsbewoners uit de stad en het behoud van de rijkere stadsbewoners. De toenmalige wethouders, eerst Lammers en daarna De Cloe, lieten zich daarbij grotendeels sturen door de ambtenaren van de dienst Publieke Werken die de *functionele stadsvisie* aanhingen. Toen Schaefer wethouder werd in 1978 veranderde dit beleid, kwam er meer inspraak en werden in lijn met de *romantische stadsvisie* op kleinschalige wijze kleine sociale huurwoningen gebouwd voor de buurt.²³⁴

De inspraak heeft niet kunnen verhinderen dat de stadsvernieuwing in de Indische Buurt vooral ten goede is gekomen aan nieuwe bewoners, zoals ook De Liagre Böhl concludeert. Het gemeentebestuur had beoogd dat de rijkere bewoners bleven. Uiteindelijk bleek de sociale samenstelling van buurtbewoners in de Indische Buurt juist te bestaan uit de laag opgeleide en weinig verdienende bewoners die waren gebleven en nieuwe bewoners die eveneens laag opgeleid waren en weinig inkomen hadden.²³⁵

Bewoners uitten bij acties en gesprekken met het gemeentebestuur de angst om terug te keren in de nieuwbouw vanwege de hoogte van de huur. Verder brachten ze de gevolgen

---

²³² IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2, map 5.2, meer migranten op kraakspreekuur, 1984.

²³³ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 19 bewonersgroepen 1976-1981, archiefstuk A20403000202 en De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 315 en p 424.

²³⁴ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 416.

²³⁵ Ibidem.

van de leegloop, het verdwijnen van winkels en de verminderde leefbaarheid van de buurt ter sprake. De Liagre Böhl stelt vast dat de acties van krakers en bewoners wel hun doel hebben bereikt wat betreft inspraak in het vernieuwingsproces maar niet wat betreft 'de prijs van het resultaat'. Hiermee doelt hij op de hoge huren. Dit stimuleerde volgens hem het vertrek van gezinnen uit de stad en leidde tot de keuze van bewoners voor andere wijken. Uit cijfers van de ABG van 23 maart 1979 over buurten waarnaar de bewoners van de Indische Buurt wilden verhuizen bij sloop van hun woning, bleek dat maar ongeveer een kwart in Oost wilde blijven. Van de bewoners wilde 27 procent naar de Banne Buiksloot, een nieuwe wijk in Amsterdam-Noord en 12,8 procent naar nieuwbouw in Holendrecht, een nieuwe wijk in Amsterdam Zuid-Oost. De overblijvende bewoners die voor sloop moesten wijken, wilden naar Almere (5 procent), Amsterdam-Nieuw-West (6,4 procent) en 8 procent naar andere buurten in Amsterdam-Noord. Op basis van deze cijfers lijkt de buurtgebondenheid klein. De keuze voor de nieuwe wijken suggereert ook de keuze voor een wijk gebouwd volgens de *functionele stadvisie*.²³⁶

De resterende bewoners en de krakers drukten via de inspraak uiteindelijk wel hun stempel op de stadsvernieuwing in de Indische Buurt waarin de *romantische stadvisie* duidelijk is te herkennen. De kleinschaligheid en voorzieningen op loopafstand bleven behouden. Hiermee werden de voorwaarden geschapen voor een nieuwe gemeenschapsopbouw en de nieuwe bewoners waardeerden deze kenmerken zeer.²³⁷

6.2 Burgerlijke ongehoorzaamheid in de Indische Buurt

De *romantische stadvisie* leidde tot vormen van burgerlijke ongehoorzaamheid om het gemeentebestuur de stadsvernieuwingsplannen op basis van de *functionele stadvisie* te laten veranderen. Deze burgerlijke ongehoorzaamheid is hiermee de 'motor' van de roep om meer inspraak. De voornaamste actie in het kader van burgerlijke ongehoorzaamheid in de Indische Buurt was het kraken. Dit gebeurde op grote schaal. Volgens een brief op 20 november 1979 van voorpostambtenaar Beerenhout aan het gemeentebestuur waren er vijfhonderd à zeshonderd woningen gekraakt. Dit aantal komt overeen met de schattingen in

---

²³⁶De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 425 en Stadsarchief, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 16, stuk van de ABG van 23 maart 1979.

²³⁷Anderiesen, Gerard en Arnold Reijndorp, *Eigenlijk een geniale wijk: dagelijks leven in de Indische Buurt* (Amsterdam 1990).

archieven en van Mamadouh, zoals eerder vermeld. Het aantal betrof meer dan een kwart van de te slopen woningen in de buurt.²³⁸

Orde- en rechtshandhavingen werken volgens Schuyt in tijden van sociale crises averechts bij wetsovertredingen en leiden tot escalatie van de conflicten. De sociale crisis waar het hierom ging, was de grote woningnood en leidde in de vorm van kraken tot burgerlijke ongehoorzaamheid. Het gemeentebestuur koos er in de Indische Buurt niet voor het kraken via de juridische weg of door de inzet van geweld te bestrijden. Zij koos echter voor het geven van inspraak aan bewoners en krakers en voorkwam daarmee escalatie. In andere buurten was wel sprake van een geweldsspiraal door de poging van het gemeentebestuur via ontruiming en orde en recht te handhaven.²³⁹

Schuyt noemt burgerlijke ongehoorzaamheid een vervangingswaarde voor politiek geweld. De krakers en bewoners in de Indische Buurt probeerden met illegale en legale acties een andere invulling van de stadsvernieuwing te bewerkstelligen zonder geweld te plegen. Schuyt hanteert een glijdende schaal met legale activiteiten van protestbewegingen aan de ene kant en naar politiek geweld aan de andere kant. Als we de legale en illegale activiteiten van bewoners en krakers in de Indische Buurt waarderen op deze schaal, dan is, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Staatsliedenbuurt in Amsterdam, voornamelijk op legale wijze actie gevoerd.²⁴⁰

Mamadouh benoemt in haar studie een aantal parlementaire en buitenparlementaire middelen die werden ingezet in het verzet tegen de stadsvernieuwing:

- Informeren van het publiek via pamfletten en affiches, persberichten, tentoonstellingen en onderzoekspublicaties (buitenparlementair)
- Argumenteren met politici, lobbyen, deelnemen aan hoorzittingen en inspraakprocedures, het indienen van bezwaarschriften, het schrijven van brieven en adressen, overleggen en onderhandelen (parlementair)
- Demonstreren (buitenparlementair).

Bijna al deze middelen zijn door bewoners en krakers in de Indische Buurt gebruikt. De krakers en bewoners hebben in de onderzochte periode bijvoorbeeld politici gevraagd te komen spreken bij de actie tegen de bouw van koopwoningen en de pers uitgenodigd. In de strijd

---

²³⁸ Mamadouh, *De stad in eigen hand* 159; IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 1 map 3, Kraakkrant nr 5.

²³⁹ Schuyt, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid* 171; SA, Archief van de Secretarie, Bureau Bestuurscontacten, toegangsnummer 5306.A, archiefnummer 227, archiefstuk KLAB 03115000065 en KLAB 03115000050-52.

²⁴⁰ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 352 en 359.

tegen de bouw van koopwoningen werd een alternatief bouwplan gemaakt.²⁴¹ Een ander voorbeeld is de organisatie van een tentoonstelling door de krakersgroep *De Kampong* over hun zoektocht naar woonruimte. Verder organiseerde de *Werkgroep Wonen* een bustocht en een openbare hearing. Volgens Mamadouh onderhielden de krakers geen contacten met politieke partijen. Het voorbeeld van de strijd tegen de bouw van koopwoningen laat zien dat er in de Indische Buurt wel contacten tussen krakers en politieke partijen waren.

Mamadouh noemt in haar studie *De stad in eigen hand* andere illegale middelen behalve het kraken. In de hier bestudeerde periode zijn in de Indische Buurt niet veel illegale acties geweest van bewoners en krakers. Voor de ontwikkelingen in de Indische Buurt kan gesteld worden dat de nadruk moet worden gelegd op de versterking van de democratie in de buurt door de inspraak. Er is maar mondjesmaat gebruik gemaakt van andere illegale middelen dan het kraken, bijvoorbeeld de bezetting van een kruispunt en het wildplakken van affiches bij de actie tegen de bouw van koopwoningen in de Indische Buurt.²⁴²

Incidenten met politiek geweld hebben in de Indische Buurt slechts mondjesmaat plaats gevonden. Er is ingebroken in de voorpost in de Indische Buurt en er werden vernielingen aangericht.²⁴³ Verder is op 23 oktober 1980 de bezoekende premier Van Agt besmeurd met verf en bekogeld met rotte eieren en modder.²⁴⁴ Verder is er een vechtpartij geweest tussen politie en krakers bij een ontruiming van een pand op 5 juli 1978. De politie werd in de loop van de strijd teruggetrokken, waardoor escalatie werd voorkomen. Tot grootschalige rellen bij ontruiming is het in de Indische Buurt nooit gekomen.²⁴⁵

Geconcludeerd kan worden dat de illegale acties van de krakers druk veroorzaakten op het gemeentebestuur, waardoor de legale acties van krakers en bewoners gezamenlijk meer gehoor vonden en het bestuur de lokale democratie versterkte door het geven van inspraak. De Liagre Böhl noemt de jaren zeventig de jaren waarin de bewoners streden tegen de stadsvernieuwingsplannen die zonder hun inspraak waren gemaakt en de jaren tachtig als de jaren dat de kleinschalige stadsvernieuwing werd gerealiseerd via de verkregen inspraak. Dit gaat zeker op voor de Indische Buurt.²⁴⁶

---

²⁴¹ IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2, map 2.2, brochure van de Antikoopwoningengroep.

²⁴² IISG, Archief van de Kraakgroep Indische Buurt, ARCH 01912, doos 2, map 2.2, brochure van de Antikoopwoningengroep.

²⁴³ SA, Archief van de Secretarie, Bureau Bestuurscontacten, toegangsnummer 5306.A, archiefnummer 234.

²⁴⁴ Ibidem.

²⁴⁵ Ibidem, archiefnummer KLAB 03114000058.

²⁴⁶ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 419.

6.3 Het democratiseringsproces

Grin en anderen beschrijven in hun studie drie begrippen die toegepast kunnen worden op het lokale democratische proces in de Indische Buurt.

Het eerste begrip is een *legitimiteitstekort*. Het bestuur miste de legitimiteit bij bewoners om haar plannen tot stadsvernieuwing te kunnen uitvoeren. Volgens de auteurs werd dit veroorzaakt doordat de beleidsvoorbereiding plaatsvond zonder inspraak van burgers zoals bij de oorspronkelijke stadsvernieuwingsplannen.

Het tweede begrip gaat om een *implementatieprobleem* en volgt uit het *legitimiteitstekort*. Een laag van professionele ambtenaren tussen bestuur en burgers houdt zich meestal bezig met beleidsvoorbereiding. Volgens deze ambtenaren missen burgers deskundigheid deel te nemen aan beleidsvoorbereiding. Bij het *implementeren* van het beleid stuit het gemeentebestuur hierna op het verzet van de burgers. Het is mogelijk als kritiek naar voren te brengen dat deskundigheid hard nodig is voor het ontwikkelen van beleid voor complexe, veelomvattende processen als bijvoorbeeld stadsvernieuwing. Het stadsbelang kan bij stadsvernieuwing op bepaalde onderdelen het buurtbelang overstijgen. Neutrale ambtenaren kunnen het algemene stadsbelang misschien beter behartigen dan burgers die belang hebben bij een bepaald beleid. Beleidsvoorbereiding bestrijkt ook vaak een langere termijn dan voor de betrokken burgers is te overzien. De inspraak over de stadsvernieuwingsplannen vergde van bewoners dat zij verder moesten kunnen kijken dan hun directe eigen belang. De Liagre Böhl benoemt in zijn slotwoord dit probleem. Hij merkt op dat de buurten door de gevolgde stadsvernieuwing achterstandswijken bleven voor mensen met lage inkomens. Dit is een direct gevolg van de inspraak waardoor woningen voor eenpersoons- en tweepersoonshuishoudens werden gebouwd. Het bouwen voor gezinnen met hogere inkomens zou een buurt met meer diversiteit hebben opgeleverd. Meer diversiteit betekende dan wel minder sociale huurwoningen waar een grotere vraag naar was door de woningnood.²⁴⁷

Het derde begrip is een *leertekort* om nieuwe inzichten in beleid toe te passen en deed zich voor bij de aan inspraak deelnemende ambtenaren die de plannen voor stadsvernieuwing opstelden. De *functionele stadsvisie* was de leidraad bij deze plannen. In eerste instantie hielden de ambtenaren van Stadsontwikkeling, van wie sommigen zitting hadden in de ABG, vast aan de door hen ontwikkelde plannen. De ambtenaren hadden tijdens het *Experiment*

---

²⁴⁷ De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 430.

Indische Buurt moeite in de themagroepen de ideeën en wensen van de bewoners om te zetten in nieuwe beleidspunten. Ze moesten op zoek naar een nieuwe manier om de stadsvernieuwing vorm te geven. Dit gebeurde pas na heftige conflicten en het opzeggen van de samenwerking. Bewoners klaagden dat de ambtenaren van Stadsontwikkeling doorgingen met hun eigen plannen ondanks afspraken gemaakt met de ABG.²⁴⁸ Het is noodzakelijk hierbij nuances aan te brengen. Ambtenaren hebben de verplichting een deskundig plan op te zetten. Het *leertekort* opheffen betekent dan ook niet het overnemen van de *romantische stadsvisie* maar het gemis aan bereidheid eigen denkbeelden te toetsen aan deze stadsvisie.²⁴⁹

Het *legitimitiestekort*, het *implementatieprobleem* en het *leertekort* zijn uiteindelijk opgelost doordat het gemeentebestuur bewoners en krakers inspraak heeft gegeven. Het *Experiment Indische Buurt* is daar het meest in het oog springende voorbeeld van. Het heeft in 1981 geresulteerd in de *Nota van Uitgangspunten*. De gang van zaken tijdens het *Experiment Indische Buurt* laat de conflicten tussen ambtenaren en bewoners, zoals hierboven met de genoemde begrippen omschreven, mooi zien. Ambtenaren hadden moeite de visie van bewoners in te passen in hun plannen, bewoners voelden zich niet gehoord en de tijdsdruk was groot om de genoemde *Nota* op tijd op te leveren.

Grin en anderen benoemen democratie als een dynamische bestuursvorm die al doende wordt gevormd, waarbij het (her)winnen van vertrouwen van de burgers centraal staat. Bewoners en krakers zagen het gemeentebestuur aanvankelijk als hun tegenstander en als verlengstuk van de kapitaalcrachtige ondernemers die met panden speculeerden en huizen voor kantoren wilden laten wijken. Ze vonden dat het gemeentebestuur hun belangen niet genoeg behartigde. Het vertrouwen is langzamerhand hersteld door het toegekend krijgen van inspraak.

Bewoners en krakers vroegen al vanaf het bekend worden van de plannen voor stadsvernieuwing om inspraak. Het gemeentebestuur gaf deze pas na wisselingen in het gemeentebestuur in 1978, toen Schaefer wethouder Stadsvernieuwing werd. Het democratisch proces is door Schaefer versterkt met de wijziging van de werkwijze van de projectgroepen.²⁵⁰ Desondanks blijkt bijvoorbeeld uit de gang van zaken over de strijd tegen de bouw van koopwoningen, dat de ambtenaren van de ABG de bewoners weinig tegemoet zijn gekomen en ook het rechtstreeks overleg met de wethouder leverde bij dit onderwerp in

---

²⁴⁸ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 20-22, bewonersgroep *Samen Sterker*.

²⁴⁹ Zie p 39-40.

²⁵⁰ SA, Afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, periode 1969-1991 Inleiding door P. Kruijssen.

eerste instantie weinig inwilliging van hun eisen op. Een uitzondering vormt de voorpostambtenaar en lid van de ABG, Beerenhout. Hij was degene die namens de ABG de spil vormde in de contacten met bewoners en krakers en hij zorgde voor inspraak van de krakers bij oplossingen voor hun herhuisvesting.²⁵¹ Andere voorbeelden waarmee het gemeentebestuur het democratisch proces versterkte, zijn het overnemen van voorstellen van bewoners, zoals het doorschuifstelsel van bewoners naar nieuwbouw, het instellen van tijdelijke huurcontracten voor slooppwoningen en het zo lang mogelijk laten bewonen van slooppanden. Het gemeentebestuur ondersteunde verder de inspraak door hulp aan bewoners via de opbouwwerkers van het wijkcentrum.²⁵²

De korte lijnen in de communicatie en het bereiken van een coöperatieve dialoog tussen ambtenaren en bewoners bij het *Experiment Indische Buurt*, valt op te vatten als een vorm van *deliberatieve democratie*. Grin en anderen signaleerden een aantal problemen bij deze vorm van democratie.

Één daarvan is dat een intensieve tijdsinvestering van ambtenaren en betrokken burgers nodig is. Dit leverde zowel bij de ambtenaren als de burgers problemen op, zoals blijkt uit de evaluatie van de *Ondersteuningsgroep* tijdens het *Experiment Indische Buurt*. De hulp van opbouwwerkers hielp enigszins door de bewoners tijd te besparen.

Een tweede probleem betreft volgens de auteurs het beroep op rationaliteit dat op bewoners gedaan wordt bij zaken die bij hen veel emoties oproepen. Dit kwam tot uiting in het verschil in uitgangspunten tussen ambtenaren en bewoners bij het *Experiment Indische Buurt*. Bij ambtenaren betrof de stadsvernieuwing hun werk en bij bewoners hun leefomgeving.

Het derde bezwaar bij deze vorm van democratie, waarbij de beleidsvoorbereiding naar *lokale actoren* (betrokken ambtenaren en bewoners) verschuift, is de transparantie van bestuur. Deze vermindert door de vele betrokkenen. Dit probleem valt in de Indische Buurt te signaleren waar in eerste instantie veel bewonersgroepen ontstonden en waar de wethouder, de ABG en de voorpostambtenaar verschillende contacten met verschillende bewonersgroepen onderhielden. Duidelijk is dat voor inspraak ondersteuning van burgers door professionele werkers, zoals de opbouwwerkers, onmisbaar is om de inspraak te organiseren.

---

²⁵¹ SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, stukken betreffende buurtoverleg, map 15 en 16 en IISG, Archief Indische Buurt, ARCH 01912, doos 1, map 1-5.

²⁵² De Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling* 101 en SA, Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993, map 15 16 juni 1977, boekje 'Bouwen voor de buurt'.

De auteurs noemen *deliberatieve democratie* een mogelijke aanvulling op de representatieve democratie. De inspraak in de stadsvernieuwing vormde een aanvulling op de representatieve democratie via het gemeentebestuur.

6.4 Conclusie

De versterking van de lokale democratie in de Indische Buurt door het gemeentebestuur via de inzet van inspraak kwam tot stand op initiatief van bewoners en onder druk van de burgerlijke ongehoorzaamheid van krakers. Het was uit nood geboren om maatschappelijke onrust en escalatie tot geweld te voorkomen. Het vond haar hoogtepunt in het *Experiment Indische Buurt* en werd uitgedrukt in het overleg over de herhuisvesting van krakers.

Er was sprake van een gemeenschapsopbouw tussen bewoners en krakers met betrokkenheid bij de buurt en elkaar. Dit maakte dat de bewoners en krakers elkaar vonden in de *romantische stadvisie*. Deze stond haaks op de *functionele stadvisie* die de stadsvernieuwingsplannen kenmerkte die het gemeentebestuur had gemaakt. Dit leidde ertoe dat bewoners met voornamelijk legale en krakers met legale en illegale middelen probeerden inspraak te krijgen in de stadsvernieuwing en het gemeentebestuur te bewegen de stadsvernieuwing meer in overeenstemming te brengen met de *romantische stadvisie*. Het kraken vormde het voornaamste illegale middel. De vorm van de stadsvernieuwing die via de inspraak bereikt is, omvat kenmerken die kunnen leiden tot een nieuwe geslaagde gemeenschapsopbouw van de bewoners in de Indische Buurt.

De versterking van de lokale democratie door het geven van inspraak valt te omschrijven met het begrip '*deliberatieve democratie*' en bestond uit kleinschalig overleg tussen '*lokale actoren*' zoals de krakers, bewoners en betrokken ambtenaren. Bij het uitvoeren van de stadsvernieuwingsplannen waren bij het gemeentebestuur en de beleidsvoorbereidende ambtenaren een *legitimiteitskort*, een *implementatieprobleem* en een *leertekort* te onderscheiden. Voldoende tijd voor burgers en ambtenaren om deel te nemen aan een *deliberatieve* vorm van democratie is een vereiste. Deze tijd ontbrak in de Indische Buurt vaak en maakte de versterking van het democratisch proces door de inzet van meer inspraak moeizaam tijdens het *Experiment Indische Buurt*. De opbouwwerkers zorgden voor organisatie en begeleiding bij de inspraak en dit vormde een belangrijke voorwaarde voor deelname van bewoners aan inspraak. De krakers hadden vooral veel steun aan de contacten

met de voorpostambtenaar Beerenhout, bij wie ze gehoor vonden voor hun eis om herhuisvesting, die met hen onderhandelde en voor hen bemiddelde bij het gemeentebestuur.

Het resultaat van de inspraak was een verandering van grootschalige sloop- en nieuwbouwplannen met veel gezinswoningen naar een geleidelijk en kleinschalig sloop- en nieuwbouwproces met het behoud van de verkaveling en met goedkope en kleinere twee- en driekamerwoningen. Een ander resultaat was dat huizen zo lang mogelijk werden bewoond en dat voor de krakers die moesten wijken voor sloop, passende oplossingen werden gezocht.

De strijd om inspraak slaagde maar heeft ondanks alle inspanningen niet tot een stadsvernieuwing geleid die de buurt behield voor de eigen buurtbewoners, gezien het vertrek van driekwart van de bewoners. De buurt toonde na de stadsvernieuwing dezelfde sociale samenstelling van mensen met lage inkomens en lage opleiding als ervoor. Het gemeentebestuur is er, anders dan door betere woningen, niet geslaagd de leefomstandigheden van de bewoners te verbeteren. De buurt was een buurt in beweging tijdens de stadsvernieuwing en migrantengezinnen gingen gaandeweg meer deel uitmaken van de buurt. De migrantengezinnen zijn in de beschreven strijd om inspraak niet terug te vinden.

Verder onderzoek zou licht kunnen werpen op de betrokkenheid van de migranten bij het lokale democratische proces. Daarnaast kan de vraag gesteld worden, hoe de stadsvernieuwing in andere buurten tot stand kwam. Speelde de strijd om inspraak daar ook een rol in het versterken van de lokale democratie? Dit levert mogelijk een beter beeld op in hoeverre ook in andere buurten de lokale democratie werd versterkt met behulp van het geven van inspraak door het gemeentebestuur. Welke verschillen en overeenkomsten zijn te benoemen met het verloop van het democratisch proces in de Indische Buurt? Een onderzoek naar de rol van Bureau Bestuurscontacten, de voorpostambtenaar en opbouwwerkers van wijkcentra in andere wijken zou hier meer duidelijkheid in kunnen scheppen. Dit zou het mogelijk maken de ontwikkeling bij het gemeentebestuur in Amsterdam in de jaren zeventig en tachtig naar versterking van de lokale democratie door meer inspraak in de stadsvernieuwing, beter in kaart te brengen.

Summary

The reinforcement of the democratic process in the Indische Buurt, a neighborhood of Amsterdam, between 1970-1990, was part of the reinforcement of the democratic process that was going on in the Netherlands in that period. In these decades several movements all over the world were striving for social changes. These protest movements used several forms of actions to give more strength to their demands. Various studies have been made to describe the start and cause of the protest movements in the Netherlands. Young people played a big part in the protest movements. They were part of groups who were called *nozems*, *provo's* and squatters. The government in the Netherlands was tolerant and tried to prevent the escalation of violence during demonstrations. Political parties adopted some of the demands of the protest movements whereupon the demands of the protest movements became issues for discussion in parliament and government.

In the Netherlands the movement of squatters was an important part in the struggle for public participation in the plans for city renewal that took place between 1970-1990. The plans to city renewal were a continuation of the *functional way* the new neighborhoods were built in the after war reconstruction of the city of Amsterdam. The inhabitants resisted these plans for large scale demolition and rebuilding and asked for public participation in the planning of the city renewal. Squatters moved in the blocks that were to be demolished and renovated them. This was going on in several neighborhoods in Amsterdam, as in the *Indische Buurt*, because lots of houses were sagging due to bad construction and needed renewal.

The reinforcement of the democratic process was started by civilian disobedience, which was, according to Schuyt an answer of civilians to social crisis like the housing shortage in that period. Squatters formed, according to Mamadouh, a social movement with a *romantic view* on city building and wanted a small scale city renewal and city rehabilitation. Inhabitants wanted the same. A neighborhood built on the principles of the *romantic city view* could provide for the grounds of democratization for the community of inhabitants, following the principles that Den Hartog describes. The reinforcement of the democratic process by public participation could also be a type of *deliberative democracy* as Grin and others write about. In this type of democracy civilians and officials join to work on a policy for a variety of social problems. The public participation in the *Indische Buurt* started in this fashion.

The city renewal plans evoked the start of various groups of inhabitants as *Buurtoverleg (Neighborhood Council)*, *Werkgroep Wonen (Housing Committee)* en *Samen Sterker (Stronger Together)* who called for public participation and reinforcement of

democracy in the process of city renewal. The squatters united in the *Kraakbeweging (Movement of Squatters) Indische Buurt* and joined the inhabitants in meetings to talk about the city renewal plans. Together they engaged in mostly legal actions except for the illegal action of the squatting of apartments that would be demolished.

Together they held meetings with the institutions of the city council, the project group *Indische Buurt, ABG*, and the official of the neighborhood section of the city council, called *voorpostambtenaar*. Both institutions guaranteed the possibility for the city council to stay in touch with the inhabitants and squatters and formed the answer of the city council on the demand for public participation. Council officials of the community centre helped the inhabitants to organize into committees and were important for the reinforcement of democracy by means of public participation.

By giving the possibility for public participation the city council prevented violent escalation when eviction of houses was necessary. During the *Experiment Indische Buurt* officials and inhabitants joined to produce starting points for a policy of neighborhood renewal for the Indische Buurt, the *Nota van Uitgangspunten Indische Buurt*. This was a clear example of *deliberative democracy* as Grin and others pointed out in their study. The city renewal that followed was according to the *romantic vision of city building* and counted for the conditions for community building and democratization as Den Hartog describes. Public participation also existed in the contact between the official of the neighborhood section of the city council and the squatters while they sought together for solutions where squatters could live after eviction out of the apartments that would be demolished and rebuilt. In the case of the fight against the building of condo's the inhabitants were not granted the right of public participation. Instead the city council ordered to buy houses to prevent the building of condo's and built houses for people with low income.

The public participation did not succeed in preserving the neighborhood for the people who lived there. Three quarters of the people who originally lived in the *Indische Buurt* moved to houses outside the neighborhood. After the city renewal was completed the neighborhood still consisted of people with low incomes and little education, mostly migrant families.

A more complete picture of the reinforcement of the democratic process in Amsterdam during city renewal needs more research, because the research into in the Indische Buurt is too small to rely on. A research into the role of the *Bureau Bestuurscontacten (Bureau Citizens Connections)*, the role of the official of the neighborhood section of the city council and into the role of the community workers in other neighborhoods in Amsterdam

could shed more light on the reinforcement of the democratic process by public participation in Amsterdam in the contacts between city council, inhabitants and squatters.

Bronnenlijst

Bronnen

Stadsarchief Amsterdam

Archief van de Secretarie, Afdeling Coördinatie Stadsvernieuwing, toegangsnummer 5474, periode 1969-1991, Inleiding door P. Kruijsen.

Archief van de Secretarie, Bureau Bestuurscontacten, toegangsnummer 5306. A

Archief van het Wijkcentrum Indische Buurt, toegangsnummer 993

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam

Archief Kraakgroep Indische Buurt (Amsterdam):

Archiefnummer doos ARCH 01912, doos 1 en 2

Websites:

<https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Democratie>.

<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/26823/de-grondwet-van-1798.html>.

<https://www.parlement.com/id/vi6da99jvsh5/vrouwenkiesrecht>.

Documentaires

‘Oranje en het oproer’, uitzending televisieprogramma *Andere tijden*, aflevering 148.

Joost Seelen, ‘De stad was van ons’, disc 3 van 3 dvd's, ‘Opstand in Nederland’ in *Tijdsbeeld Nederland. Hoogtepunten uit de Nederlandse documentairefilm*, uitgave van NRC Handelsblad en Nederlands Instituut voor beeld en geluid (1996).

LITERATUURLIJST

- Anderiesen, Gerard en Arnold Reijndorp, *Eigenlijk een geniale wijk: dagelijks leven in de Indische Buurt* (Amsterdam 1990).
- Beck, Wolfgang Alfred, en René Mendel, *Amsterdam, een verdeelde stad?: een onderzoek naar bewonersparticipatie en ambtelijke projectgroepen in stadsvernieuwing* (Amsterdam 1984).
- Blom, J.C.H., ' 'De jaren vijftig' en 'De jaren zestig'? in *BMGN*, 112 (1997) aflevering 4, 519-521.
- Bosch, A. en L.H.M. Wessels, *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1919-1989* (Nijmegen 1992).
- Cammen, Hans van der, en Len de Klerk, *Ruimtelijke ordening: van grachtengordel tot Vinexwijk* (Utrecht 2003).
- Duivenvoorden, Eric, *Een voet tussen de deur. Geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999* (Amsterdam 2000).
- Duivenvoorden, Eric, *Rebelse jeugd. Hoe nozems en provo's Nederland veranderden* (Amsterdam 2015).
- Grin, John, Maarten Hajer en Wytske Versteeg (red.), *Meervoudige democratie : ervaringen met vernieuwend bestuur* (Amsterdam 2006).
- Hartog, H.H.W. den, *Leefbare stedenbouw: stedenbouwkundige kwaliteit, sociale integratie, democratisering* (Alphen aan de Rijn 1979).
- Hoeks, Louis, *In geouwehoer kun je niet wonen. Het leven van Jan Schaefer* (Amsterdam 2017).
- Kennedy, James C., *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995).
- Kennedy, James C., *Een beknopte geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2017).
- Liagre Böhl, Herman de, *Amsterdam op de helling. De strijd om de stadsvernieuwing* (Amsterdam 2010).
- Liagre Böhl, Herman de, *Steden in de steigers. Stadsvernieuwing in Nederland 1970-1990* (Amsterdam 2012).
- Luykx, Paul en Pim Slot, *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997).
- Mamadouh, Virginie, *De stad in eigen hand: provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale beweging* (Amsterdam 1992).

- Righart, Hans, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).
- Hans Righart, *De wereldwijde jaren zestig. Groot-Brittannië, Nederland en de Verenigde Staten*. (Utrecht 2004).
- Roorda, D.J. e.a., *Overzicht van de nieuwe geschiedenis. De algemene geschiedenis van het einde der middeleeuwen tot 1870* (Groningen 1983).
- Ruyter, Dick de, *Een baksteen als bewustzijn. De geweldskultuur van de kraakbeweging* (Den Bosch 1986).
- Schuyt, Kees, *Steunberen van de samenleving* (Amsterdam 2006).
- Schuyt, Kees en Ed Taverne, *Nederlandse cultuur in Europese context. 1950 Welvaart in zwartwit* (Den Haag 2000).
- Schuyt, C.J.M., *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid* (Amsterdam 2009).
- Steen, van der, B., 'Alles komt goed! Schaeffer komt!', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 124, nr. 1 (februari 2011) 150-151.
- Taverne, Ed en Irmin Visser, *Stedebouw. De geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden* (Nijmegen 2004).
- Tillekens, Ger, *Nuchterheid en nozems. De opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig* (Muiderberg 1990).
- Woud, Auke van der, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*. (Amsterdam 2010).